

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1952.

12

1. SZÁM

TARTALMÁBÓL

G. Sz. TYIHOMIROV : A hagyomány és az eszmei hatások kérdéséhez

B. RJURIKOV : Régi hibák új köntösben

WALDAPFEL JÓZSEF : Madách Imre

CZINE MIHÁLY : Móricz Zsigmond : Rózsa Sándor

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET — 1952 1. SZ. — 1—128. OLD. — BUDAPEST, 1952 MÁRCIUS HÓ

Elnök:
LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:

BARTA JÁNOS FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár: Jegyző:
KIRÁLY ISTVÁN KLANICZAY TIBOR

Pénztáros: Ellenőr:
SZABOLCSI MIKLÓS SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1952.

1. SZÁM

— G. Sz. Tyihomirov : A hagyomány és az eszmei hatások kérdéséhez	1
B. Rjurikov : Régi hibák új köntösben	19
Waldapfel József : Madách Imre	28
Czine Mihály : Móricz Zsigmond : Rózsa Sándor	44

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Eckhardt Sándor : Egy régi magyar hősi ének a ponyván	58
Keresztury Dezső — Tarnai Andor : Batsányi és Baróti Szabó	69
Szemere epikus hagyatéka. (Közli : Gulyás József.)	93
Arany önéletrajzi jegyzete (Közli : Scheiber Sándor)	99
Scheiber Sándor : Arany János „Senki Pál”-ja	100

SZEMLE

Ezópousz fabulái (Gerézdi Rabán)	102
W. M. Thackeray : Hiúság vására (Szabó Ede)	103
Mark Twain : A lóvátett város (Kéry László)	108
Jirások : A kutyafejűek (Kovács Endre)	112
I. L. Garagiale karcolatai — magyarul (Köpeczi Béla)	115

TÁRSASÁGI HIREK

Az irodalomtörténeti kongresszus előadássorozata az irodalomtörténeti kutatás helyzetéről és feladatairól. (Kritikai ismertetés.) (Nagy Miklós)	118
---	-----

A HAGYOMÁNY ÉS AZ ESZMEI HATÁSOK KÉRDÉSÉHEZ

Az egyik főfeladat, amelyet a SZK(b)P KB-nak az ideológiai kérdésekkel foglalkozó történelmi jelentőségű határozatai kitéztek a szovjet társadalom elé: a mai nyugati burzsoá kultúra előtti hajbókolás megnyilvánulásai elleni harc.

Szovjet irodalmunk fölénye a külföldi burzsoá irodalom fölött vitathatatlan. A szovjet irodalom eszmei és művészi szempontból a legélenjáróbb irodalom a világon. Páratlanul gyors virágzás korszakában van, tükrözi a szocialista valóságot, a szovjet embereknek, a világ első szocialista állama építőinek életét. A kapitalizmus — különösen a mai rothadó kapitalizmus — ellensége a művészetnek és nem szorgálhat alapul fejlődése számára. A kapitalista országok polgári irodalma végieg elsekélyesedett és elfajult. Semmiképpen sem lehet összehasonlítani a virágzó szovjet irodalommal.

A kapitalista Európa és Amerika elfajzott kultúrája előtt hajbókolni, mikor saját kultúránk a világ kultúrájának legmagasabbrendű eredménye, mikor az egész világ élenjáró, haladó emberei a mi országunk felé fordítják tekintetüket, — csak az olyan teljesen műveletlen ember képes, akiből hiányzik a szovjet nemzeti büszkeség, aki kozmopolita és hazafiatlan.

A szovjet irodalomtudomány sikeres harcot vívott és vív a mai burzsoá irodalom előtti hajbókolás megnyilvánulásai ellen. Alexandr Veszeloovszkij „iskolájának” bírálatával kapcsolatban az Európa előtti hajbókolás elleni harc az orosz irodalomtörténet területén is megindult.

Az Európa előtti hajbókolás elleni harc feladata történelmi téren az, hogy meg kell tisztítani az orosz irodalom történetét a ferdítésektől, az elszegényesítésére irányuló kísérletektől; le kell leplezni az orosz kultúra önállósága lebecsülésének minden megnyilvánulását, minden olyan kísérletet, amely arra irányul, hogy az orosz kultúrát a nyugateurópai kultúrától függőnek tüntessék fel.

Az irodalomtörténeti kérdések tárgyalásában azonban bizonyos hibák és szélsőségek tapasztalhatók. A régi orosz irodalom, az orosz kritika tárgyalásánál sok esetben nem elég konkrétan határozzák meg az eredetiség mibenlétét, nem tesznek különbséget egyrészt az eredetiség szlavofil és narodnyik értelmezése, másrészt marxista-leninista értelmezése között. Az eredetiség problémájával kapcsolatban helytelenül tárgyalják az eszmei hatások kérdését is.

Sok esetben az eszmei hatások tényét is mereven tagadják.

Egyes irodalomtudósok és filozófusok a kölcsönzés és a hatás komparativista, idealista elméletei ellen küzdve, néha szélsőséges álláspontot fog-

lálnak el, és a kérdés helyes megoldását az eszmei hatások tényezőjének *tagadásában* látják. A kritikai irodalomban magát a *hatás* szót is kezdik kiírtani. Aki azt mondja, hogy a hegeli filozófia hatással volt! Belinszkij-re, vagy hogy Feuerbach materializmusa hatott Csernisevszkij-re, az egyes elvtársak véleménye szerint felfedi felfogásának elmaradottságát, elítélendő cselekedetet követ el.

Az ilyen állásfoglalásnak semmi köze sincs az eszmei hatások problémájának helyes megértéséhez. Lenin N. G. Csernisevszkijt nagy orosz hegelistának és materialistának nevezte.¹

„A nagy orosz író, N. G. Csernisevszkij, szintén Feuerbach tanítványa volt — írta Lenin, és első ízben tett kísérletet arra, hogy kifejtse viszonyát, mind Feuerbach-hoz, mind Kanthoz. N. G. Csernisevszkij még a múlt század ötvenes éveiben mint Feuerbach híve lépett fel az orosz irodalomban...”²

Lenin ezt írta Gercenről: „A 19. század 40-es éveinek jobbágytörténet Oroszországában olyan magasra tudott felemelkedni, hogy egy színvonalon állt korának legnagyobb gondolkodóival. Elsajátította Hegel dialektikáját. Megértette, hogy ez a „forradalom algebraja”. Feuerbach nyomán továbbment *Hegelnél* a materializmusig.”³

Ez nem mond ellent annak, hogy Gercen továbbjutott Feuerbachnál, mert filozófiai materializmusát a politika területén forradalmi demokratizmussal egyesítette, míg a német filozófus a társadalmi élet kérdéseiben merőben idealista nézeteket vallott.

Lenin nem „általában” beszélt a hatásokról, hanem konkrét haladó hatásokról, annak szükségszerűségéről beszélt, hogy fel kell használni minden nemzeti kultúra azon elemeit, amelyek hasznosak lehetnek más népek kulturális fejlődése szempontjából.

„... Mi minden nemzeti kultúrából csak a demokratikus és szocialista elemeket vesszük át, *csak* és *feltétlenül* ezeket vesszük át, szemben minden nemzet *burzsoá* kultúrájával, burzsoá nacionalizmusával.”⁴

A marxizmus-leninizmus nemcsak hogy nem tagadja az eszmei hatásokat, de nem is tűri, hogy lebecsüljék ezt a tényezőt, melynek nagy jelentőséget tulajdonít.

1934-ben I. V. Sztálin, A. A. Zsdanov, Sz. M. Kirov, megírták „Megjegyzések a Szovjetunió története tankönyvvázlatához” című munkájukat. Ezekben a megjegyzésekben világosan rámutattak arra, hogy „a vázlat nem tükrözi a nyugateurópai polgári-forradalmi és szocialista mozgalmak szerepét és hatását az oroszországi polgári forradalmi mozgalom és a proletár szocialista mozgalom kialakulására. A vázlat szerzői szemmel láthatólag elfelejtették, hogy az orosz forradalmárok azt tartották, hogy ők tanítványai a nyugati forradalmi és marxista gondolat ismert vezetőinek.”⁵

Tudományunk feladata az, hogy feltárja a hatások és kölcsönzések komparativista elméletének káros, tudománytalan és hazafiatlan jellegét és megmutassa, hogyan oldja meg a marxizmus-leninizmus a materialista dialektika alapján az eszmei hatások kérdését.

Sajnos, ezt a kérést gyakran általában az eszmei hatások problémájának *teljes tagadása* alapján oldják meg. A kapitalista Nyugat kultúrája előtti

¹ Lenin az irodalomról, Szikra, 1951, 45. old.

² Ugyanott.

³ Lenin Válogatott művei, Szikra, 1948. I. k. 779. old.

⁴ Lenin Művei. 20. kötet, 8. old. (oroszul).

⁵ „A történelem tanulmányozásához.” Cikkgyűjtemény. 23. oldal (oroszul).

hajbókolás megnyívánulásai ellen folyó harcot sok esetben *minden* eszmei haladás, köztük a múlt haladó eszmei hatásainak tagadásává változtatták.

A hatások idealista komparativista felfogásán kívül van ennek a kérdésnek marxista-leninista felfogása is.

Nem léteznek eszmei hatások „általában”: vannak reakciós és vannak haladó hatások. Az előbbieket negatívak és károsak a társadalmi fejlődés és a társadalmi gondolat szempontjából; az utóbbiak ellenkezőleg, igen pozitív jelentőségűek.

Tudományunk a 18. és 19. századi Európa haladó társadalmi eszméit illetőleg ahhoz a lenini elvhez tartja magát, hogy minden nemzeti *kultúrából* csak a demokratikus és szocialista elemeit kell felhasználni, szemben az európai burzsoá kultúrával.

Ismét hangsúlyozzuk: az orosz és nyugateurópai kultúra viszonyáról szólva, nem a mai kapitalista Nyugat rothadó kultúrájára gondolunk, amelyet össze sem lehet hasonlítani a virágzó szovjet kultúrával, hanem a múlt haladó nyugateurópai gondolkodására, amely progresszív szerepet játszott a történelemben és a tudományban.

Amikor a 18. és 19. század haladó nyugateurópai társadalmi eszméinek és filozófiai rendszereinek hatásáról beszélünk, ezen csak azt értjük, hogy a múltban az orosz társadalmi nézetek, amelyek ismert történelmi okokból más európai országoknál később jutottak át fejlődésük általános törvényszerűségein, felhasználták más országok társadalmi és eszmei tapasztalatait.

Az eszmei hatások kérdése — *része annak a kérdésnek, hogy mi a szerepe a haladó eszméknek a társadalmi fejlődésben és következőképpen része az elmélet szerepe kérdésnek.*

Ez utóbbi mozzanattól az orosz társadalmi eszmék hagyományáról szóló vitákban teljesen elfeledtek.

Az eszmei hatások problémáját lehetetlen helyesen eldönteni, ha nem értjük meg a nemzeti kultúrák kölcsönhatásának szerepét, ha nem értjük meg azt, hogy feltétlenül fel kell használni minden nemzeti kultúra demokratikus és szocialista elemeit, ha nem értjük meg azt, hogy mi *a szerepe a haladó eszméknek a társadalmi fejlődésben.*

Ezeknek az egyszerű igazságoknak az elfelejtése szükségszerűen zűrzavarra vezetett, amelyet mindeddig nem számoltak fel és amelyet az irodalmi „konjunkturalovagok” néha kétes célokra használnak fel.

A marxista-leninista tudomány az elmélet szerepét kimerítően meghatározta. A társadalom fejlődésében a társadalom anyagi életfeltételei játsszák az elsődleges szerepet. „Ami a társadalmi eszmék, elméletek, nézetek... *jelentőségét,* azoknak a történelemben játszott *szerepét* illeti, a történelmi materializmus nemcsak nem tagadja, ellenkezőleg, hangsúlyozza azoknak fontos szerepét és jelentőségét a *társadalom* életében, a társadalom történetében.”⁶

Ha az eszmei hatások kérdése része annak a kérdésnek, hogy mi a szerepe a haladó eszméknek a társadalmi fejlődésben, akkor el lehet képzelni, hogy milyen durva hibát követnek el, akik tagadják a társadalmi gondolat fejlődésében az eszmei hatások jelentőségét.

Lehet-e tagadni a francia forradalmi mozgalom hatását a 18. század végétől a múlt század 70-es éveiei és a 19. század első fele francia szocia-

⁶ Sztálin, A leninizmus kérdései, Szikra, 1948. 672. oldal.

lista eszméinek hatását majdnem valamennyi európai nép demokratikus és forradalmi mozgalmára, valamint társadalmi eszméire?

Lenin nemcsak, hogy nem tagadja az ilyen hatást, de a francia szocialista eszmék oroszországi befogadásáról beszélt, és elvitatta a „narodnyikoktól” a francia forradalmi idők hagyományainak örökségére való jogot. „És ilyen urak — írta Lenin a narodnyikokról — szavalnak az apák eszméiről, ilyen urak tartanak igényt annak elismerésére: ők, éppen ők őrzik azoknak az időknek hagyományait, amikor Franciaország egész Európát elárasztotta a szocialista eszmékkel és amikor ezeknek az eszméknek az elfogadása Oroszországban Gercen meg Csernisevskij elméletét és tanításait eredményezte.”⁷

Kritikusainknak az eredetiségről és az eszmei hatásokról szóló fejtegetései valamely okból nem veszik tudomásul Leninnek sok teljesen világos, közismert, idevágó kijelentését. Ismeretes az eredetiségnek marxista-leninista értelmezése, amely szerint az nem más, mint a formájára nézve nemzeti, tartalmára nézve demokratikus vagy szocialista kultúra önállósága és sajátossága. Létezik az eredetiségnek reakciós — szlavofil, narodnyik, modern burzsoá-nacionalista értelmezése is. Az első nem zárja ki a nemzeti kultúrák kölcsönhatását. Ami az eredetiség szlavofil, narodnyik, modern burzsoá-nacionalista értelmezését illeti, ez lényegében a nemzeti elzárkózás hirdetése. Beinszkij és Csernisevskij annak idején harcoltak az eredetiség szlavofil elmélete ellen. Lenin élesen bírálja az eredetiség narodnyik felülgását. A szlavofilek „eredetiséget” hirdettek Oroszország társadalmi berendezésének kérdéseiben, a késői narodnyikok — gazdasági programjukban, a vehisták⁸ — a politika és az államberendezés területén.

Lenin, amikor Mihajlovskijjal a 60-as évek forradalmi felvilágosítói és demokratái örökségének megítéléséről vitatkozott, azt írta: „Minden olyan tan, amely szerint Oroszország egészen különleges ország, homlokegyenest ellenkezik a hatvanas évek szellemével és hagyományaival... a legkiáltóbb ellentétben van a józan és realista örökség hagyományaival.”⁹

Azoknak a hagyományoknak a fényénél, amelyekről itt Lenin beszél, az eredetiséget távolról sem a szlavofilek szellemében kell érteni, hanem az *önálló, haladó* fejlődés értelmében. „Ennek a tannak, amely szerint Oroszország egészen különleges ország és amely minden narodnyiknál megtalálható, megint csak semmi köze az „örökséghez”, sőt egyenesen ellenkezik vele. A „hatvanas években” éppen fordítva, Oroszország európaizálására törekedtek, hittek abban, hogy Oroszországot be lehet kapcsolni az általános európai kultúrába, arra törekedtek, hogy ennek a kultúrának az intézményeit ültessék a mi egyáltalában nem különleges talajunkba.”¹⁰

Az ország európaizálásának fogalma a múlt haladó orosz gondolkodói-nál nem az Európa előtti hajbókolást, hanem a feudalizmus, a nemesi európaizmus elleni harcot jelentette.

„Az eredetiség” szlavofil és narodnyik eszméje nemcsak hogy nem az orosz társadalmi eszmék sajátosságának kifejezése volt, nemcsak, hogy volt biztosíték a külső hatásokkal szemben, hanem éppen a legelmarad-

⁷ V. I. Lenin Műv. Szikra, 1951. I. kötet, 273. old.

⁸ Vehistáknak a „Vehi” (Határkövek) című 1909-ben megjelent cikkgyűjteményben szereplő kadetpárti írókat nevezték, akik az 1905-ös forradalom után nyíltan a cárizmus védelmezőiként léptek fel. Szerk.

⁹ Lenin műv. 2. kötet, Szikra, 1951. 543. old.

¹⁰ ugyanott.

tabb nyugateurópai elméletekhez, az orosz valóság sajátosságainak semmibe-
vevéséhez vezetett. Az időszerű kérdések narodnyik megoldási kísérletei
Lenin kifejezése szerint „... hasznavehetetlenek, olyan maradi elméleteken
alapulnak, amelyeket Nyugat-Európa már régen elvetett, ... a kapitaliz-
mus romantikus és kispolgári bírálata, az orosz történelem és valóság leg-
szembetűnőbb tényeinek mellőzésén alapulnak... az orosz gazdaságtörténetre
és valóságra vonatkozó ismereteink jelenlegi állapotát, a szociológiai elmélet
jelenlegi követelményeit egyáltalában nem elégítik ki. A narodnyikság, amely
mint a kapitalizmus kérdésének első felvetése, a maga idején haladó jelen-
ség volt, ma már *reakciós* és *káros* elmélet, amely félrevezeti a társadalmi
gondolkodást, a tespedést és az ázsiai elmaradottságot szolgálja.”¹¹

Lenin leleplezte az *eredetiség* narodnyik elméletének hamis lényegét,
azt, hogy ez az elmélet nemzeti korlátoltságra és az élenjáró haladó gondo-
lattal szemben könnyeimű, fennhéjázó állásfoglalásra vezet.

Lenin véleménye szerint az *eredetiség* narodnyik eszméje mindig
űrügylő szolgál mindenféle kibúvóra a történelmi fejlődés általános törvény-
szerűségének elismerése alól: „Az a tan, hogy Oroszország egészen külön-
leges ország, ez a tan készítette a narodnyikokat arra, hogy elavult nyugat-
európai elméletekbe kapjanak, ez ösztönözte őket arra, hogy elképesztő
könnyelműséggel bánjanak a nyugateurópai kultúra sok-sok vívmányával...
A kapitalizmusnak és a kapitalizmus megnyilvánulásainak a haladó nyugat-
európai gondolkodás által végrehajtott elemzését nemcsak nem fogadták
el a szent Oroszországra vonatkozóan, hanem ellenkezőleg, minden erejük-
ket latba vetették, hogy olyan kibúvókat eszeljenek ki, amelyek lehetővé teszik,
hogy az orosz kapitalizmussal kapcsolatban ne jussanak ugyanazokra a
következtetésekre, mint az európai kapitalizmussal kapcsolatban.”¹²

Ha az *eredetiség* nacionalista szlavofil és narodnyik elmélete, amelyet
Lenin a politika, a gazdaság és az általános elmélet terén bírált, nem tükrö-
zi Oroszország történeti fejlődésének jellemző sajátosságait s szemben áll
kultúrájának valódi, sajátos és haladó hagyományaival, akkor a társadalmi
eszmék és ezen belül az irodalomtudomány területén szintén téves, mert nem
tükrözi az orosz kritikai gondolat igazi sajátosságát és hagyományait.

Az *eredetiség* burzsoá értelmezése a nemzeti *forma szerepének* túlbecsü-
lése a haladó szocialista tartalom rovására, ezért így vagy úgy, végülis
nacionalizmushoz vezet.

A pártajtó az utóbbi időben feltárta a nacionalista tendenciák megnyil-
vánulásait egyes költők műveiben, akik a szovjet patriotizmus leple alatt a
nemzeti kizárólagosság és elkülönülés gondolatvilágát fejezték ki.

„... A nacionalizmus lényege — írja a Pravda — az a törekvés, hogy
elkülönüljünk és bezárkózzunk saját nemzeti csigaházunkba, az a törekvés,
hogy ne lássuk meg azt, ami a Szovjetunió nemzetiségeinek dolgozó töme-
geit közel hozza egymáshoz és egyesíti, s csak azt lássuk, ami eltávolítja
őket egymástól.”¹³

Az ilyen nemzeti elzárkózás és korlátoltság vonásait feltárták V. Szosz-
jura ukrán költő műveiben, aki elsikkasztja a szovjet hazafiság szocialista
tartalmát, és valamilyen időn és konkrét történelmi helyzeten kívüli örök

¹¹ ugyanott, 541. oldal.

¹² ugyanott, 543. oldal.

¹³ Az ideológia ellen az irodalomban. *Pravda*, 1951. július 2.

Ukrajnáról énekel; Ukrajnát a Szovjetunió testvéri népeivel való kapcsolaton kívül ábrázolja.

V. Szoszjura az eredetiség eszméjét akarja kifejezni, a nemzeti kizárólagosságot hangsúlyozza és eközben feláldozza az ukrán kultúra szocialista tartalmát.

V. Szoszjura műveiben a burzsoá nacionalizmus megnyilvánulása világosan megmutatta, hogy milyen eredményekre vezet az „eredetiség” elvének reakciós értelmezése.

Mi a nemzeti kultúrát mindenekelőtt *tartalma* szerint ítéljük meg. Igen fontos a művészet nemzeti formájának ereje, de ha ennek a formának elmaradt, reakciós tartalma van, a forma is elveszti jelentőségét és az ilyen művészet nem terjed túl a nemzeti korlátokon. Egyik vagy másik népnek az irodalma túlnő a nemzeti kereteken, részesévé válik a világirodalomnak tartalma révén, a világviszonylatban is jelentős tényezővé válik. A nemzeti forma, amely adekvát módon kifejezi ezt a tartalmat, szintén túlnő pusztán nemzeti jelentőségén és tartalma révén szélesebb, vagy egyenesen világméretű jelentőségű lesz.

Lenin harcolt az orosz történelmi folyamat eredetiségére vonatkozó narodnyik elmélet ellen és bebizonyította, hogy ez az elmélet tagadja az általános történelmi törvényszerűségeket. Lenin valódi eredetiségen *sajátság* ért, mint a történelmi folyamat *általános* törvényszerűségeinek *sajátos* megjelenési formáját a szóbanforgó nép társadalmi gazdasági fejlődésében.

1861 után Oroszország történelmi fejlődésének sajátossága az volt, hogy Lenin kifejezése szerint, „...Oroszországban a kapitalizmus fejlődése olyan gyorsan haladt, hogy néhány évtized alatt mentek végbe olyan változások, amelyek Európa néhány régi országában *évszázadokig tartottak*”.¹⁴

Következésképpen nem a narodnyik eredetiség, nem valamilyen rendkívüliség jellemezte Oroszország történelmi fejlődését 1861 után, hanem ellenkezőleg, ennek az eredetiségnek és elmaradottságnak megsemmisítése, a *történelmi fejlődés általános törvényszerűségeinek hirtelen megjelenése Oroszország konkrét feltételei között*, ami voltaképpen egyik sajátos vonása, egyik különlegessége volt.

Az orosz forradalmi mozgalom egyik kiemelkedő sajátossága az, hogy képes volt az elavult hagyományok leküzdésére, lerombolására, amikor akadályá váltak útjában, s ugyanakkor nagyszerűen magába tudott olvasztani mindent, ami haladó volt.

Az orosz forradalmi mozgalom sohasem esett a nemzeti korlátoltság hibájába. Oroszországban a marxizmus mindjárt kezdetektől bírálta az orosz gazdasági és politikai fejlődés „eredetiségéről” gyártott narodnyik elméleteket. Marx és Engels elméletét Oroszország *általános* fejlődési törvényszerűségeinek megindoklására, a munkásmozgalom vezetésére használták fel.

Az utóbbi időben az orosz kultúra hagyományainak kérdését többek között a forradalmi demokraták eszméi hagyatékának és a nyugateurópai társadalmi eszmékhez való viszonyuknak tanulmányozásával kapcsolatban megvitaták. Ezért érdekes megvizsgálni Belinszkij és Csernisevskij ezzel kapcsolatos megállapításait.

*

¹⁴ Lenin művei, 17. kötet, 95—96. old. (oroszul).

A szovjet irodalomtudomány nagymértékben felhasználja Belinszkijnek és Csernisevskijnek a kozmopolitizmus, az Európa előtti hajbókolás ellen irányuló megállapításait, valamint Oroszország, az orosz irodalom és az orosz társadalmi eszmék történeti fejlődésének sajátosságairól szóló megállapításait. Ezek a megállapítások mélyek, igazak és az orosz történelmi folyamat sajátosságának következetes és egységes felfogását tartalmazzák.

Belinszkij korában az említett kérdések iránti fokozott érdeklődés Oroszország helyzetének azzal a sajátosságával magyarázható, hogy az 1812-es honvédő háború következtében a néptömegek hazafias öntudata megerősödött, s kiderült, hogy a reakciós nemesség gyáva és nem elég hazafias, a nemesi gazdaság és kultúra válsága tényre vált és Oroszország további fejlődése távlatának halaszthatatlan kérdése a történelem napirendjére került. Ezért folyt olyan sok beszéd a múlt évszázad harmincas-negyvenes éveinek irodalmában az eredetiségről, az európaiságról, az Európa előtti hajbókolásról, a kozmopolitizmusról. Belinszkijnek ezekben a kérdésekben két ellenséges irányzattal kellett harcolnia: a nemesi *európizmussal*, amely a nyugati kultúrának való behódolásban, a hazai kultúra lebecsülésében nyilvánkozott meg és az „eredetiségről” szóló szlavofil tanítással.

Belinszkij, aki egyrészt a szlavofilekkel, másrészt a nemesi európizmussal és a nyugati kultúra előtti hajbókolással küzdött, figyelemreméltó gondolatokat fejtett ki az igazi sajátosságokról, az orosz kultúra és irodalom valódi történelmi sorsáról. Belinszkij volt az első, aki a szlavofilek „eredetiség”-elméletében meglátta a nacionalizmust, az elmaradottság és a korlátozottság jeleit. Belinszkij, a forradalmi felvilágosító, mint a 60-as évek felvilágosítói is, az ország demokratizálásáért küzdött. Belinszkij az eredetiség fogalmának más, ellenkező értelmet tulajdonított, mint a szlavofilek. Ezt a szót *sajátosság* értelemben használta. Nagy különbség van a két fogalom jelentése között. A szlavofilek lényegében tagadták a történelmi folyamat általános törvényszerűségeit és éppen az eredetiség tényezőjét próbálták törvényszerűségként feltüntetni, míg Belinszkij elképzelése szerint Oroszország történeti folyamatának sajátossága nem zárja ki fejlődésének általános törvényszerűségeit.

Belinszkij rendkívüli nagy véleménnyel volt Oroszország rendeltetéséről, az orosz irodalom önállóságáról és nagyságáról. Hazafias büszkeség töltötte el, büszke volt hatalmas és tehetséges népére.

„Sokat lehet várni egy olyan néptől, amely a narvai csata után megvívta a poltavai és a borogyinói ütközetet, megremegettette a török birodalmat és amint nagy költője mondotta, „a mélységbe taszította a birodalmak felett terpeszkedő bálványt és vérével váltotta meg Európa szabadságát, becsületét és nyugalomát”. Alig ébredt életre, győzelmi harsonákkal adta Európa tudtára ébredését. Alig csatlakozott Európához, már megoldotta hatalmas ügyét, választ adott a bölcs kérdésre...”¹⁵

„Mi, oroszok, — mondotta Belinszkij — nem csak az európai élet, de az egész világ örökösei vagyunk, mégpedig jog szerinti örökösei.”¹⁶

„... Van nemzeti életünk — mély, hatalmas, eredeti nemzeti életünk.”¹⁷

„Költészetünk Puskin alkotásaiban egyenrangúvá vált minden kor és nép költészetével.”¹⁸

¹⁵ V. G. Belinszkij. Összes Művei, VI. k. 188. old. (oroszul).

¹⁶ ugyanott, IV. kötet, 4. old.

¹⁷ ugyanott.

¹⁸ ugyanott, V. kötet, 131. old.

„Puskin egymagában be tudná tölteni költészetével bármely európai irodalom egész korszakát.“¹⁹

„... Van már olyan költészetünk, amellyel bátran versenyre kelhetünk Európa minden népének költészetével.“²⁰

A nemzeti büszkeség mély érzése, az orosz nép hatalmáról, nemzeti arculatának jellegzetességéről, az orosz irodalom nagyságáról alkotott nagy véleménye ellenére Belinszkijben szemernyi nemzeti korlátoltság sem volt, azt állította, hogy az orosz nép „valóban mentes saját nemzeti érdekeinek egyoldalúságától“.

Belinszkij szemében a szlavofil „eredetiség“ és „népiség“ mesterséges dolog volt. A szlavofilekkel ugyanaz történt, ami később a késő-narodnyikokkal. Kiderült, hogy a szlavofilek, akik az orosz élet eredetiségéért küzdöttek és megpróbálták elzárni az orosz népet a *forradalmi* hatásoktól, a legkevésbé voltak mentesek annak az Európának reakciós eszmei hatásaitól, amelytől elfordultak. Rendkívül figyelemre méltó, hogy mennyire közel vannak Leninnek a narodnyikokról mondott megjegyzései Csernisevszkijnek a szlavofilekről mondott megjegyzéseéhez. Ahogy Lenin leleplezte a narodnyikok eredetiségre való törekvéseit és rámutatott arra, hogy a legelavultabb és legreakciósabb nyugateurópai elméletekhez ragaszkodnak, Csernisevszkij is azt állította, hogy „a szlavofilság Nyugatról sodródott hozzánk, egyetlen, szösz szerint egyetlen lényeges gondolat sincs benne, amelyet ne másodrangú francia és német írótól vettek volna át, főleg olyan íróktól, akik elégedetlenek azzal, hogy különböző elmaradt elképzeléseiket vagy naiv várakozásaikat a tudomány nem erősítette meg“.²¹

A szlavofilek Schelling-nek, Schelling kinyilatkoztatás-filozófiájának apológétái, nem a hegeli dialektika, hanem Hegel reakciós nacionalista nézeteinek hívei voltak. A szlavofilek a nacionalista elvek védelmezőinek tűntek fel magukat, s ugyanakkor teljesen értelmetlenül és ostobán hajlongtak az előtt a burzsoá nyugat előtt, amelyet állítólag gyűöltek.

A szlavofilek hazafiatlansággal vádolták a haladó értelmiséget, de maguk elvetették az igazi hazafiság és népiség megnyilvánulásait, amelyek az orosz irodalom legjobb műveiben, az új kritikai irányzat szellemében írt „Revizor“-ban és a „Holt lelkék“-ben szólaltak meg.

A szlavofileknél és a narodnyikoknál az eredetiség nacionalista jellegű eszméinek fonákja kozmopolitizmusuk volt. A modern kozmopolitizmus, mint ismeretes, szintén nacionalizmussal párosult. A kozmopoliták a nemzeti kultúra sajátosságát nem haladó tartalmában és a nemzeti forma sajátosságaiban látják, hanem az exotikumban, vagyis a nemzeti kultúra elavult vonásaiban.

Belinszkij, Gercen, a 30-as és 40-es évek felszabadító mozgalmának ihletői a nép politikai és kulturális nevelésének eszméjét védelmezték, és az orosz szabadság és függetlenség híu, igaz harcosai voltak. Ők értették meg és mérték fel helyesen az orosz kultúra eredményeit.

Belinszkijnek a szlavofilizmus eszméi, az Európa előtti hajbókolás, a kozmopolitizmus ellen irányuló sok éles, mély és igaz mondása mindmáig nem avult el. A nagy kritikus a maga idejében mintaszerűen oldotta meg

¹⁹ ugyanott, 461. old.

²⁰ ugyanott, 130. old.

²¹ N. G. Csernisevszkij, Összes Művei, III. kötet, 85. old. (oroszul).

az orosz kultúra Európához való viszonyának, az orosz irodalom hagyományainak kérdéseit.

Belinszkij volt a maga korában a szlavofilok leginkább elvi alapokon álló és leghatározottabb ellenfele. Belinszkij, mégha meg is említette tevékenységük egyes pozitív mozzanatait, kérelhetetlenül kijelentette, hogy a szlavofilság (mint eszmei irányzat) merőben negatív jelenség. Belinszkijnek igaza volt. A szlavofilek nem állták a harcot a felvilágosodással szemben és egész tevékenységük negatív jellegűvé vált, elméleti erőfeszítéseik terméketlenek voltak. Belinszkij gúnyosan mondotta rójuk, hogy nem értették meg a múltat, nem látták a jelent, a jövőt pedig a régmúltban találták meg.

Megállíthatók Belinszkijnél a történelmi dialektika alapelvei az orosz kultúra hagyományainak értelmezésében, Lomonoszov művének értelmezésével kapcsolatban. Lomonoszov kora haladó eszméinek legjobb költői kifejezője volt, Lomonoszov az irodalom terén fontos reformokat hajtott végre.

Belinszkij véleménye szerint az egyik legfontosabb kérdés a következő volt: vajon az orosz irodalomnak formájában archaikusnak és tartalmában patriarchálisnak kell-e maradnia, vagy klasszikussá kell válnia, megőrizve és fejlesztve a nemzeti jellem sajátosságát. Belinszkij meg volt győződve az utóbbiról. De Lomonoszov korában ezt a kérdést nem lehetett ellentmondások és túlzások nélkül megoldani. Lomonoszov az új, tökéletesebb költészet közlésére felhasználta a nyugati irodalom tapasztalatait. Eközben Lomonoszov, Belinszkij véleménye szerint, szükségképpen bizonyos egyoldalúság hibájába esett: Lomonoszov költészetébe bizonyos fókig behatoltak az európai klasszicizmus skolasztikájának elemei. Ez az orosz társadalom és orosz élet számára idegen irányzat volt, mondotta Belinszkij, az európai klasszicizmus mesterkélt és skolasztikus vonásaira gondolva, volt azonban bizonyos pozitív jelentősége is. Az orosz valóságban keletkezett új eszmék és fogalmak a költészetbe új tartalmat öntöttek, s ez viszont új kifejezési formákat követelt. A tartalom és a forma közötti ellentét itt elkerülhetetlen volt. Hogyan kellett volna megoldani az új tartalom és a régi, primitív forma közötti ellentétet a költészetben?

„A népdalok versmértéke, — írta Belinszkij — megfelelt... az általuk kifejezett fogalomkör... kifejezésére... az új, végtelemül változatos és széles fogalomkör kifejezésére azonban teljesen elégtelen és rendkívül egyhangú lett volna.”²²

Helyes lett volna, ha Lomonoszov ilyen körülmények között folytatja az orosz költészet primitív archaikus vonalát? Belinszkij tagadóan válaszol erre a kérdésre.

„... Mi lett volna, — írja — ha Lomonoszov az új irodalmat a népi (azaz archaikus — G. T.) elvre alapította volna... Ez semmire se vezetett volna. Népi költészetünk egyhangú formái megfelelték a régi Oroszország fél-patriarchális élete szűkkörű tartalmának kifejezésére, de az új tartalom nem illett hozzájuk, nem fért el bennük; az új tartalom számára új formákra is volt szükség.”²³

Az európai költészet formája szintén nem volt kielégítő, vontatott, skolasztikus volt, azonkívül rosszul illett az orosz irodalomhoz; az orosz szavakat néha mesterségesen szorították be a „latin-német szerkezetekbe”.

²² V. G. Belinszkij. Összes Művei, X. kötet, 313. old. (oroszul).

²³ ugyanott, 395. old.

Lomonoszovnak mégis előnyben kellett részesítenie a *klasszicizmust* az archaikus költészette' szemben, mert az előbbi jobban megfelelt az irodalom új tartalmának. Lomonoszov ezzel nem gyengítette az orosz irodalom nemzeti jellegét, ellenkezőleg, elősegítette azt, hogy magasabb alapon, önállóan fejlődjön. Az orosz irodalom teljesen önállóan fejlődött, de ismert történeti okokból az orosz klasszicizmus felhasználta más országok irodalmának tapasztaltait. Ez nem negatív, hanem pozitív jelenség volt, előrehaladás, nem pedig visszavonulás, amely károsan hatott az orosz irodalom fejlődésére, nemzeti sajátosságára. Az orosz irodalomban a klasszicizmus uralmának korszaka nem olyan lassan, nem a kialakulás olyan hosszú folyamatai között folyt le, mint más országok irodalmában, hanem sokkal gyorsabban, a legfeszültebb formákban, s kezdetől fogva önálló jellegű volt, az orosz történelmi valóság határozta meg.

Az orosz és a nyugateurópai irodalom viszonya ilyen felfogásának, semmi köze sincs a burzsoá irodalomtudomány elméleteihez, amelyek szerint az orosz klasszicizmus csak rabszolgai utánzása a francia klasszicizmusnak és nincs önálló jelentősége.

Csernisevszkij az *eredetiség* fogalmát éppúgy mint Belinszkij, az *önállóság*, és nem mint a szlavofilek, a *nemzeti kizárólagosság* jelentésében használta.

Csernisevszkij nem zárta ki a haladó eszmei hatások szerepét. Ő volt az első, aki „Tanulmányok a gogolji korszakról” című művében a marxizmus előtti orosz irodalomban a hegeli filozófiának nagyszerű, mélyen-szántó elemzését és részletes bírálatát adta. Ez az elemzés és ez a kritika az orosz filozófia történetének ragyogó lapja. Figyelemreméltó, hogy Csernisevszkij önállóan több nagyszerű gondolatot mondott ki, amelyek igen közel állnak Marxnak és Engelsnek Hegelről szóló nyilatkozataihoz, például a hegeli dialektika lényegére és jelentőségére vonatkozó gondolat, a Hegel filozófiájának *elveti és következtetési* közötti ellentmondásokra vonatkozó gondolat.

A nagy orosz filozófus érdeme szerint értékelte a hegeli dialektikát és nem tagadja jelentőségét az orosz társadalmi eszmék szempontjából. Ez nem ejtett csorbát azoknak az oroszoknak a becsületén, akik Csernisevszkij véleménye szerint bizonyos ideig tanítványai és követői voltak Hegelnek. A legjobbak közülük azonban nem voltak egyszerű utánzók. Önállóan, kritikailag sajátították el a hegeli filozófiát és előrevitték, leküzdve negatív oldalait, saját új eszméiket állították ezekkel szembe és már a negyvenes évek elején továbbjutottak Hegelnél.

Csernisevszkij világosan látta a hegeli filozófia következtetéseinek fogyatékosságait és ennek a gondolkodónak a tanításából azokat a jellegzetességeket emelte ki, amelyeknek a filozófiai gondolat fejlődése szempontjából pozitív jelentősége volt.

Csernisevszkij tehát úgy értelmezte a sajátosságát, az orosz kultúra hagyományainak önállóságát, hogy az nem zárta ki a haladó eszmék (jelen esetben Hegel dialektikája) hatását. Csernisevszkij véleménye szerint ezekben a hatásokban minden, ami haladó, az termékeny, és egyáltalában nem kisebbsíti a hazai tudomány eredetiségét.

„Nálunk... minden igazán tehetséges és erős ember, amikor elmúlt az első elragadtatás, elvetette a hamis következtetéseket, boldogan áldozta fel a tanító hibáit a tudomány követelményeinek és bátran továbbhaladt. Ezért

Hegel hibáinak... nem voltak komoly következményei, *tanításának* egészséges része pedig igen gyümölcsözően hatott.²⁴

Csernisevskij helyesen jegyezte meg, hogy Hegel hatásának nem az volt a következménye, hogy például Belinszkij és Gercen a'árendelte magát e filozófus eszméinek, hanem ellenkezőleg, határozottabban vetettek fel és fejtek ki mind egyes olyan kérdéseket, amelyeket Hegel már megoldott, mind pedig új kérdéseket.

„Belinszkij hamar elvetett mindent, ami Hegel tanításában korlátozta volna gondolkodását és röviddel Pétervárra költözése után már teljesen önálló.”²⁵ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Belinszkij le tudta volna hántani a hegeli dialektika idealista burkát. A múlt század negyvenes éveiben ezt a feladatot csak Marx és Engels tudta végrehajtani.

A haladó orosz társadalmi eszmék képviselőinek meg kellett határozniuk a nyugateurópai eszmemáramlatokhoz való viszonyukat, foglalkozniuk kellett az értékek alapos átértékelésével.

Belinszkij és Csernisevskij fent idézett szavaiból két következtetést kell levonni:

1. Az orosz szociáldemokrácia két nagy elődje nem idealisztikusan vizsgálta az eszmei hatások kérdését, vagyis nem tulajdonítottak ennek a jelenségnek olyan szuverén, kizárólagos jelentőséget, mint például Veszeloovszkij komparatív módszerének hívei, hanem a kérdést koruk haladó forradalmi demokrata világnézete szempontjából oldották meg. A progresszív eszmei hatásokat progresszív szempontból a haladó világnézetnek a társadalmi fejlődésben játszott átalakító szerepének szempontjából vizsgálták.

2. A forradalmi demokraták nemcsak teljes mértékben elítélték az »eredetiség« szlavofil eszméjét, de a szlavofilekkel és a nyugatos kozmopolitákkal vívott sikeres harcukban objektíve eljutottak a *formájában nemzeti, tartalmában haladó demokratikus kultúra eszméjéhez*, bár nem használták ezt a megfogalmazást. Egyébként Belinszkijnél találhatók az említett fogalmazáshoz hasonló kifejezések. Ilyen például nála „az általános emberi tartalom (népi formában)”²⁶ fogalma.

Belinszkij általános emberi tartalom a haladó, de nem a nemzetietlen tartalmat értette.²⁷

Belinszkij ebben az esetben népi formán nemzeti formát értett. Következésképpen felmerült benne a tartalmában haladó, mondhatnók demokratikus, formájában pedig nemzeti irodalom gondolata. Vannak Belinszkijnek még ennél is határozottabb nyilatkozatai erre vonatkozólag:

„Annak a költőnek a számára, aki azt akarja, hogy zsenijét mindenütt és mindenki elismerje, és nemcsak honfitársai ismerjék el, a nemzetiség az első, de nem az egyetlen feltétele: amellett, hogy »nemzeti«, az is szükséges, hogy ugyanakkor az *egész világhoz* szójon, azaz, műveiben a nemzetiség formája, teste, húsa legyen... az általános emberi eszméknek.”²⁸

Ismételjük, Belinszkij megértette korának haladó, élenjáró eszméit. Belinszkijnek és Csernisevskijnek a formájában nemzeti, tartalmában demo-

²⁴ N. G. Csernisevskij, Összes Művei, III. kötet, 210. old. (oroszul).

²⁵ ugyanott, 215. old.

²⁶ V. G. Belinszkij, Összes Művei, V. kötet, 476. old.

²⁷ Belinszkij azt állította, hogy nemzeti irodalom nélkül nincs világirodalom

²⁸ ugyanott, X. kötet, 140. old.

kratikus kultúrára vonatkozó zseniális megsejtései az orosz elméleti gondolkodás kiemelkedő eredményei.

Az eredetiség fogalmát tehát konkretizálni kellett. Az eredetiségnek van szlavofíli és narodnyik értelmezése, amely a nemzeti kizárólagosság és az elavult hagyományok idealizálásának kifejezése, és van marxista-leninista értelmezése, amely szerint az eredetiség a haladó, demokratikus, szocialista tartalom és a nemzeti forma önállósága és sajátzerűsége.

*

Az utóbbi időben sok szó folyt arról, hogy Plehanov Belinszkij filozófiai fejlődésének meghatározásában tévedéseket követett el. Az erre vonatkozó fejtegetések közhealyé váltak a kritikai és filozófiai irodalomban.²⁹

Ez a bírálat azonban például G. Vaszeckijnál, V. Baszkakovnál és néhány más szerzőnél meglehetősen felületes.

Vaszeckij elvtárs Belinszkijről írt könyvében Plehanovot egysorba helyezi A. N. Pipinnel, P. N. Szakulinna', és E. Radlovval, az orosz filozófia reakciós történésszével. Azzal kapcsolatban, hogy ezek a kutatók Belinszkij filozófiai fejlődését „a filozófiai gyakorlóévek fokozatain (Schelling, Fichte, Heggel)”³⁰ való áthaladásként fogták fel. Vaszeckij határozottan kijelenti:

„Elféle torzítás ilyen vagy olyan formában sajnos az orosz társadalmi és filozófiai eszmék olyan történetíróinál is megfigyelhető, mint Plehanov, Lunacsarszkij és mások.”³¹

G. Vaszeckijt „elmélyíti” Baszkakov elvtárs aki még nagyobb határozottsággal tűnik ki:

„Plehanov — írja Baszkakov — nem küszöbölte ki az egyik alapvető hibát, amely Belinszkij tevékenységének nemesi-burzsoá értékelésére jellemző. Plehanov szemében Belinszkij is a nyugateurópai filozófusok engedelmes tanítványa volt, aki eszmei fejlődésében egyik filozófiai rendszerből a másikba ment át... Ilyen Plehanov felületes, egyszerűsítő sémája, amely sajnos elég széles körben elterjedt a szovjet irodalomtudományban is.”³²

Ez a beállítás kétségtelenül durván eltorzítja Plehanov Belinszkijről írt cikkeinek az értelmét. Itt Baszkakov megállapítása a felületes. Amiről pedig Vaszeckij elvtárs úgy beszél, hogy Plehanov „eltorzította” Belinszkijt, az voltaképpen Plehanov eltorzítása Vaszeckij elvtárs által.

Plehanovnak természetesen vannak vitatható és hibás megállapításai Belinszkij megítélésében és értelmezésében. Ezeknek a hibáknak a jellege alapján véve azonos azokkal a hibákkal, amelyeket Csernisevszkij értékelésénél követett el, és amelyekről Lenin írt.

Plehanov Belinszkij értelmezésében éppúgy mint Csernisevszkij a gnoszeológiai vonal mögött nem vette észre a nagy kritikus műveinek elvi osztálytartalmát, a filozófiai fejlődés és a szociológiai nézetek mögött nem fedezte fel Belinszkij politikai fejlődését a felvilágosítótól a forradalmi demokratáig. Kétségtelenül hibás Plehanovnak az az állítása, hogy Belinszkij

²⁹ Lásd G. Vaszeckij „Belinszkij, a nagy gondolkodó” c. broszúrájának 16. oldalát. V. Baszkakov „Belinszkij szociológiai nézetei” c. broszúra 9—10. oldal, stb.

³⁰ A. N. Pipin kifejezése. (Belinszkij élete és levelezése, 2. kiadás. Szentpétervár, 1908. 598. oldal.)

³¹ G. Vaszeckij, id. mű 116. oldal.

³² V. Baszkakov, id. mű 9—10. old.

élete végéig hegelianus maradt. Ez a gondolat annál kevésbé helyes, mint hogy Belinszkijre, a szociológusra vonatkozik.³³

Plehanov lebecsülte Belinszkij materializmusát és ténylegesen csak azt ismerte el, hogy elindult a materializmus felé. „... A halál keze, — írta Plehanov — leeresztette a függőnyt a felvonás első jelenetei után.”³⁴

Ezek szerint tehát Belinszkij csak halála előtt indult el a materializmus felé. A valóságban ez az elindulás sokkal korábban kezdődött, a negyvenes évek elején, és határozottabban 1843—46-ban. Igaz, a filozófiai materializmus megindokolása terén Belinszkij sokkal kevesebbet tett mint Gercen, de Lenin szavai arról, hogy Gercen „Feuerbach nyomán tovább ment Hegel-nél, a materializmusig” — Belinszkijre is alkalmazhatók. Csernisevskijnek igaza volt abban, hogy Belinszkijt nem csak Hegel *rendszere* nem elégítette ki, de nem elégítették ki *alapelvei*, azaz *dialektikája* sem.

Vaszeckij és Baszszakov elvtárs kevés figyelmet fordít Plehanov lényeges hibáira és a kozmopolitizmus megnyilvánulását látják a nagy kritikus eszmei fejlődésének értelmezésében. De ebben az esetben Vaszeckij és Baszszakov elfelejlik, hogy Lenin Plehanov és Csernisevskij nevével az orosz filozófia materialista hagyományát jelölte meg. Sztálin elvtárs mindkét orosz gondolkodót az orosz nemzet nagy férfainak és a nagy hazafiak között említette.

Vaszeckij és Baszszakov véleménye szerint úgy áll a helyzet, hogy Csernisevskij és Plehanov kozmopolita jellegű hibákat követtek el, mert az orosz elméleti gondolkodásra gyakorolt eszmei hatásokról beszéltek, sőt pozitív mozzanatokot találtak ezekben a hatásokban. Vaszeckij és Baszszakov nem tudtak eligazodni a tények között, durván eltorzították Plehanov Belinszkijről írt cikkeinek értelmét és jelentését és megmutatták, hogy következtelenek az eszmei hatások kérdésének megoldásában. Plehanov hibája nem az volt, hogy elismerte az eszmei hatások tényezőjét. Lenin nem azért bírálta, mert megemlíttette Feuerbach eszmei hatását Csernisevskijre — Lenin nem tagadta ezt a hatást, — hanem más valamiért, amit valószínűleg jól ismert Vaszeckij és Baszszakov elvtárs, akik eltorzítják az eszmei hatások plehanovi értelmezését, s nem veszik észre, hogy ez elvileg különbözik a kérdés burzsoá-liberális értelmezésétől. Plehanov Belinszkij eszmei fejlődésének kétfajta eltorzítása ellen lépett fel: az ellen, hogy a nagy orosz kritikust a nyugateurópai filozófusok utánzójává változtassák és az ellen, hogy *Belinszkijnél sokkal alacsonyabban* álló harmadrangú orosz írók epigonjává változtassák. Plehanov bírálta A. Volinszkij, N. Mihájlovskij, A. Pipin nézeteit, akikkel Vaszeckij és Baszszakov elvtárs egysorba helyezte őt az eszmei hatások problémájának értelmezésében, valamint Vengerovot, akiről az említett elvtársak bizonyos okokból (erről később) hallgatnak. Plehanov bebizonyította, hogy milyen laposan és vulgárisan fogta fel Hegel Belinszkijre gyakorolt hatásának kérdését Volinszkij, aki úgy gondolta, hogy ezt a kérdést tisztán a két gondolkodó műveinek szövegszerű összehasonlításával kell megoldani.

Plehanov maró gúnnyal támadta Volinszkij szálnalmas kísérleteit, amelyek arra irányultak, hogy meghamisítsa Belinszkij úgynevezett ideiglenes „kibékülését” a valósággal. Hegel hatása a kritikusra, Volinszkij véleménye

³³ Lásd G. V. Plehanov „V. G. Belinszkij”, 85. oldal (oroszul).

³⁴ Ugyanott. 151. old

szerint, terméketlen volt! Belinszkij semmi pozitívet sem tudott méríteni Hegel filozófiájából és letért a helyes útról. A „valósággal való kibékülést“ Volinszkij a kritikus bűnbeesésének tűntette fel.

Plehanov leleplezte a Volinszkij-féle embereket, akik megpróbálták diszkreditálni azt, hogy Belinszkij a hegeli filozófiához fordult, akik Belinszkij balsikereit arra használták fel, hogy kompromitálják tapogatózásait, azt, hogy nyugtalanul kereste a filozófia helyes útját. Igyekeztek ezeket a balsikereket a „szubjektív szociológusok“ „eredetiségének“ javára kihasználni.

Vaszeckij és Baszszakov elvtársak nem vették észre, hogy Plehanovnál az eszmei hatások értelmezése gyökeresen különbözik a burzsoá-liberális „szociológusok“ értelmezésétől, hogy Plehanov *ellenük* lép fel. Volinszkij azért beszél a hatásokról, hogy kárhoztassa azokat és a burzsoá-nacionalista „eredetiség“ oldalára billentse a mérleget, Plehanov viszont megvédelmezte a haladó eszmei hatásokat mint pozitív jelenségeket. Hogy lehet összekeverni ilyen tényeket?

Plehanov leleplezte Volinszkijt a reakciós „szocialógust“, aki arra akarta felhasználni azt a tényt, hogy Hegel hatott Belinszkijre, hogy a nagy kritikus rábizonyítsa az eredetiség hiányát és Belinszkij balsikereiből mondhatnók anyagi előnyt szerezzen, elméleti tőkét gyűjtsön a burzsoá-szociológia számára.

A. N. Pipin sem tudta helyesen megoldani az eszmei hatások szerepének kérdését Belinszkij filozófiai fejlődésében, helytelenül határozta meg Belinszkij elméleti tapogatózásainak jellegét is és eszmei kutatásai végső eredményének A. Comte és Littré pozitívizmusát tartotta. Éppúgy nem tudta megoldani ezt a kérdést P. Szakulin, aki ezt a tényt csak gyakorlati időnek, inaskodásnak tekintette, nem pedig önálló kritikai elsajátításnak, amelynek eredménye a nagy kritikus eszmei növekedése és a tudomány továbbfejlesztése volt.

Mi a közös vonás Plehanovban és az említett kutatókban? Vaszeckij és Baszszakov elvtárs megtalálták ezt a közös vonást. Ez a *hatás* szó. Ez adott alkalmat nekik arra, hogy egy sorba helyezték Plehanovot töle teljesen különböző emberekkel. Vaszeckij és Baszszakov elvtárs nem igyekeztek megérteni azt, hogy milyen értelemben használták a „hatás“ szót azok a kutatók, akikről írtak. Ennek az lett az eredménye, hogy az említett elvtársak beállításában Plehanov egysorba került eszmei ellenfeleivel, akik közül egyesek a hatásokkal kapcsolatban a burzsoá narodnyik korlátoltságért és eredetiségért küzdöttek (A. Volinszkij, N. Mihajlovszkij), mások — A. Pipin, P. Szakulin — Belinszkij elméleti tapogatózásai mögött nem látták meg ragyogó eredetiségét és azt, hogy kritikailag dolgozta fel azokat a forrásokat, amelyeket ideológiai fejlődése során felhasznált.

Némileg más jellegű a tárgyalt kérdésben Sz. Vengerov szempontja. Az, hogy Vaszeckij és Baszszakov elvtárs hallgat róla, további bizonyítéka következtelenségüknek.

Mint ismeretes, Plehanov élesen bírálta Vengerov liberális frazeológiáját és Belinszkijre vonatkozó nézeteinek skolasztikus jellegét. Sz. Vengerov Belinszkijt valamennyi ismert orosz kortársának „szeszvedélyes“ utánzó-jává változtatta, akár volt ezeknek a kortársaknak jelentősége az orosz irodalomban, akár nem. Vengerov Belinszkijt Nagyvezsgyin epigonjának,

Sztankevics tanítványának tartotta és Granovszkijban és Botkinban látta Belinszkij *szellemi ébredésének okozót*. Vengerov Belinszkij legeredetibb gondolatait is csak szenvedélyes és temperamentumos ismétlésének vélte annak, ami előtte az orosz folyóiratirodalomban már elhangzott. Belinszkijnek ez a beállítása láthatólag tetszik Vaszeckijnek és Baszkakovnak, Plehanov pedig, aki feltárta Vengerov nézeteinek hamisságát, és Belinszkij ideológiai fejlődésében, valamint abban, hogy az elméleti gondolkodás eredményeit elsajátította, megmutatta a nagy kritikus magas színvonalú eredetiségét és önállóságát, egy sorba került a külföldi kultúra előtt hajbókoló burzsoá kozmopolitákkal.

Plehanov rámutatott arra, hogy Vengerov, bár meghajolt Belinszkij előtt, nem valami szerencsés kommentátora a nagy orosz kritikusnak, Vengerov kételkedett Belinszkij eredetiségében. Vengerov amellet, hogy szerencsés, helyenként hatásos szavakat talált Belinszkij történelmi jelentőségének kifejezésére és sokra tartotta irodalmi tevékenységét, Belinszkij nagyságát mégsem ragyogó intellektusában, nem a *mély eszmék* és gondolatok *gazdagságában*, hanem szenvedélyes természetében látta. Vengerov Belinszkijt nagy szívnak nevezte, de amint Plehanov megjegyezte, megtagadta tőle a nagy intellektust. Ezenkívül Plehanov tiltakozott Vengerovnak az ellen a véleménye ellen, hogy Belinszkij Sztankevics, Botkin, Bakunin, Granovszkij eszméit csak nagyobb erővel és csillogással „tükrözte”, mint ők. Plehanov ebben Vengerov egyik olyan kísérletét látta, mely Belinszkij önállóságának tagadására és arra irányult, hogy a kritikus nagyságát *természetének* eleveenségére korlátozza. Plehanov azzal kapcsolatban, hogy Belinszkij mindenekelőtt és mindennél élesebben magát „tükrözte”, erősen hangsúlyozta Belinszkijnek mint gondolkodónak az eredetiségét és önállóságát.

Vengerov cikkei és különösen Belinszkij műveihez fűzött nagyszámú megjegyzései bővelkednek a Belinszkij eredetiségét szinte teljesen tagadó tételekben: „A nagy kritikus legnagyobb érdeme nem az, hogy *személyesen jutott el mindazokhoz az eszmékhez*, amelyeket kifejezett, hanem abban, hogy ezek az eszmék átmentek az őt égető belső láng kohóján és ő rájuk nyomta eszményien szép egyéniségének bélyegét.”³⁵

Vengerov azt állította, hogy a „Belinszkij iránti tiszteltnek nem szabad elhomályosítani azt a tényt, hogy azok a gondolatok, amelyeket olyan hatalmas tehetséggel és erővel fejezett ki, számos olyan ember gondolatai voltak, akiből ő ihletet merített.”³⁶

Vengerov jegyzeteiben igen sok példát lehet találni arra, hogy a nagy kritikust eredetiség hiányán „kapja rajta”. Vajjon nem furcsa-e, hogy elvtársaink nem vették észre azt, hogy Vengerov így értelmezte Belinszkijt, de Plehanovra lépten-nyomon rábizonyítják, hogy nem méltányolja Belinszkij eredetiségét.³⁷

Pedig Plehanov ezt írta a nagy gondolkodóról: „Oroszországban nem volt Belinszkijhez fogható kritikus. Még az egész világirodalomban is kevés olyan író akad, aki vetélkedhet vele kritikai tehetség dolgában.”³⁸

³⁵ Lásd „Belinszkij, Összes Műveit”, I. kötet, 12. oldal.

³⁶ ugyanott.

³⁷ Lásd M. Jovcsuk cikkét, „V. G. Belinszkij, a nagy orosz gondolkodó” című cikkgyűjteményben, 15. old. (oroszul).

³⁸ „V. G. Plehanov Irodalmi öröksége”, gyűjt. VI. 139. old. (oroszul).

Nem véletlen, hogy egyesek Plehanov említett kritikusi közül, akik tíz évvel³⁹ ezelőtt helyesen értékelték Plehanovnak Belinszkijről írt cikkeit, most szégyenkeznek elismerni és igyekeznek elhallgatni azt, hogy Plehanov Belinszkijről írt cikkeit minden hiányosságaik ellenére sok tekintetben mindmáig nem múlták felül.

Helyesen határozza meg Plehanov Belinszkijről írt munkáinak jelentőségét A. M. Mjasznyikov „Plehanov harca Belinszkijért a reakciós kritikusok ellen”⁴⁰ és B. Bruszov „Plehanov és Belinszkij”.⁴¹

Ezek a cikkek helyesen mutatják meg Plehanov Belinszkij örökségéért vívott harcának nagy elméleti jelentőségét, valamint a nagy gondolkodó eszméinek különböző meghamisítóira vonatkozó bírálata jelentőségét.

A Belinszkijre gyakorolt eszmei hatásokról szólva Plehanov gondolatait meggyőzően indokolta. Így amikor azt a kérdést vizsgálta, hogy mit jelentett a hegeli dialektika Belinszkij számára, Plehanov úgy véli, hogy az orosz kritikusra Hegel dialektikája ugyanannál az oknál fogva gyakorolt hatást, amiért Marxra és Engelsre hatott. Ez ismét megerősíti Csernisevszkij szavait, aki szintén úgy vélte, hogy Belinszkij az adott esetben *kora nagy gondolkodóinak sorsában osztozott*.

Tehát nem annyira Plehanov torzította el Belinszkij filozófiai fejlődése kérdésének lényegét, inkább Vaszeckij és Baszszakov elvtárs torzítja el Plehanov gondolatait, s Plehanov cikkeit elmaradt gyenge minőségű műveknek lüktetik fel.

A tárgyalt kérdésekben zűrzavart keltő okok közül rá kell mutatni a következőkre:

1. Az elmélet szerepének lebecsülése, amely abban jut kifejezésre, hogy nem értik meg: az eszmei hatások kérdése egy része annak a kérdésnek, hogy mi a szerepe a haladó eszméknek a társadalmi fejlődésben.

2. Az eszmei hatások problémája marxista-leninista értelmezésének összekeverése a kérdés idealista értelmezésével, a kölcsönzés komparativista elméletével.

3. A 19. századi haladó orosz irodalom hagyományainak az *eredetiség* nem konkrétizált fogalmával való meghatározása az eredetiség marxista-leninista értelmezése helyett, amely az eredetiséget a *formájában nemzeti, tartalmában haladó demokratikus szocialista* irodalom önállóságaként és sajátosságaként fogja fel.

4. Az eredetiségnek „tisztá” abszolút jelenséggként való helytelen feltevése és az az állítás, hogy a hatás kimutathatósága minden esetben azt jelenti, hogy a szóbanforgó író nem eredeti vagy nem elég eredeti. Ez az eszme a komparativisták ellen irányuló, de egyúttal a komparativista irányzat egyik tételét igazolja.

*

A szovjet kritika az elmúlt években erélyes harcot folytatott a kapitalista Nyugat hanyatló kultúrája előtt való csúszás-mászás megnyilvánulásai ellen. Ez a harc az egész szovjet kritikai irodalomban és kritikusaink, valamint irodalomtudósaink egész tevékenységében tükröződik. Erről a kérdésről igen sokat írtak. Am de a harc sikere nem vezethet arra, hogy

³⁹ Lásd M. Jovesuk „Belinszkij” című könyvét, 13. old. (oroszui).

⁴⁰ Lásd „Belinszkij, az irodalom története és teoretikusa” c. cikkgyűjteményt 15–37. old. (oroszui).

⁴¹ „Irodalmi örökség”, 55. kötet, M. 1948.

szemei hűnyunk egyes elvi hibák felett, amelyeket ezzel kapcsolatban elkövettek és mindmáig nem küszöböltek ki.

A Veszelovszkij koncepciója elleni harc sok esetben arra vezetett, hogy elvetettek az *analógiákkal* és *összehasonlításokkal* való operálásra irányuló minden kísérletet. Oda fajult a dolog, hogy az irodalmi konjunktúralovagok minden *összehasonlításban*, minden *összevetésben* a komparativista irányzat megnyilvánulását kezdték látni. Az irodalomban ezt a zűrzavart hozzá nem értő emberek idézik elő. A komparativista irányzat módszere nem azért káros, mert ez az irodalomtudományi iskola az összehasonlítást mint az irodalmi jelenségek megvizsgálásának eszközét használta fel, hanem azért, mert az irodalom összehasonlító tanulmányozása náluk a *megismerés elmélete*, tudományos módszer, a kutatás célja, mert a komparativista módszer alapján *idealista* rendszer.

De ebből nem az következik, hogy minden összehasonlítás a komparativista irányzat megnyilvánulása. A marxista-leninista esztétika nem veti el ennek vagy annak a jelenségnek az összehasonlító vizsgálatát, de ezt csak a logikai bizonyítás egyik módszerének tartja és egyes esetekben használja ezt a módszert a *valóság dialektikus-materialista megismerésére*.

Kritikai irodalmunkban azonban sok példa van arra, hogy egyes kritikusok tagadják az összehasonlítások és összevetések használatának tényét is, néha függetlenül az összehasonlítások jellegétől.

Egyes irodalomtudósok, akik Veszelovszkij koncepciója ellen küzdenek és leleplezik kölcsönzési elméletének idealista lényegét, ezzel a koncepcióval nem az eszmei hatások problémájának marxista-leninista értelmezését állítják szembe, hanem igyekeznek teljesen kiküszöbölni ezt a kérdést, vagyis nem arra fordítják a figyelmet, hogy milyen álláspontból magyarázzák az eszmei hatásokat, hanem veszélyt látnak már e tényező említésében is, függetlenül jellegétől és minden eszmei hatás tagadásának útjára lépnek.

V. Zsdánov a „Literaturnaja Gazeta“ 1948 augusztusi számában megjelent „Egységes áramlat lovagai“ című cikkében amellett, hogy helyesen bírálja az „egységes áramlat“ elméletét, azt írja, hogy ha az irodalmi jelenségeket ennek az elméletnek a szempontjából vizsgáljuk, ez szélesre tárja a kaput *mindenféle hatás* (kiemelés tőlem G. T.), összehasonlítások és analógiák keresése előtt, s olyan útra visz, amelynek semmi köze sincs az irodalmi folyamat tudományos marxista elemzéséhez. Jellemző, hogy a cikk szerzője nemcsak a hatások, összehasonlítások és analógiák komparatista felfogása ellen lép fel, de „*mindenfajta hatás*“ ellen. V. Zsdánov azt állítja, hogy az eszmei hatások kérdésének „semmi köze nincs“ a marxizmushoz.

1948-ban a Belinszkij-jubileum alkalmából megjelent M. Poljakov tanulmánya a nagy orosz kritikus tevékenységének „moszkvai korszakáról“. M. Poljakov elhatározta, hogy Belinszkij nézeteit lehetőleg a helytelenül felfogott *eredetiség* eszméjének megfelelően fajti ki és igyekszik megkerülni az eszmei hatások kérdését. Schelling hatása helyett a könyv szerzője — igen szerencsétlenül — két más Belinszkijre gyakorolt „hatást“ eszelt ki: Bachmann német esztétikusét és Csizsnyakov orosz esztétikusét.

Poljakov a rossz tradíció bűvkörébe került. Ez a tradíció az orosz filozófiának a nyugat Európához való viszonyát helytelenül értelmezi. Ténylegesen az derült ki, hogy M. Poljakovnak kénytelen-kelletlen figyelembe kellett vennie a német esztétika Belinszkijre gyakorolt hatásának negatív és pozitív oldalait. De Schelling hatását Bachmann hatásával cserélte fel és fonák

helyzetbe juttatta magát. Igaz, Bachmann Schelling esztétikájának népszerűsítője volt és helyes volt Bachmann könyvét oroszra lefordíttatni. Ennek a népszerűsítőnek vannak bizonyos előnyei tanítójával szemben. Bachmann, Schelling esztétikájának alapelveit viszonylag népszerűen fejtette ki, nem zsúfolta tele Schelling sajátos megfogalmazásaival és meghatározásaival. De ugyanakkor Bechmann csak népszerűsítő, Schelling epigonja és az új esztétikai rendszer felfedezésében teljesen ártatlan. Ezért Schelling jelentőségének felcserélése Bachmann jelentőségével legalábbis különös. Engels nem hiába állította, hogy Kant, Fichte, Schelling és Hegel óriások valamennyi epigonjukhoz képest.

M. Csisztyakovról M. Poljakov szó szerint a következőket írja:

„Csisztyakov esztétikai elvei, amennyire munkáiból kiderül, közvetlen kapcsolatban vannak azzal a gondolatkörrel, amelyeket a baráti körben megvitattak, és *jelentős hatást* gyakoroltak a fiatal *Belinszkij* fejlődésére. E nézetek kifejtésének abból a szempontból is jelentőségük van, hogy megállapíthassuk azokat a *konkrét forrásokat*, amelyeket *Belinszkij* munkájában *jelhasznált*.”⁴² (Kiemelés tőlem: G. T.)

Csisztyakov éppen mint Schelling *utánzója*, tipikus és semmiképpen sem tekinthető Belinszkij tanítójának. Ha Csisztyakov valóban képes volt hatni a nagy kritikusra, akkor miért ez a „tanító” írta meg a schellingista „A szépirodalom elméletének vázlata” c. művét?⁴³

És miért a tanítvány írta meg „Az irodalmi álmódosítások”-at, ezt a teljesen új típusú, új tartalmú, szellemű és irányú művet, amelyre bármely nyugati ország irodalomtudománya büszke volna.

Az idézett példák mind azt bizonyítják, hogy az orosz kultúra hagyományainak és az eszmei hatások problémájának homályos, nem konkrét tárgyalása elméleti zűrzavarra vezet. Káros következményei lehetnek azoknak a törekvéseknek is, amelyek *minden eszmei hatás* teljes tagadására irányulnak, az idealista elméletek bírálatára és az adott kérdésre vonatkozó marxista-leninista szempont megállapítása helyett.

Aki arról beszél, hogy minden hatás káros, most, amikor a szovjet irodalom hat az egész világ demokratikus irodalmára, zűrzavart kelt, félrevezeti az embereket.

A szovjet tudománynak meg kell mutatnia az orosz kultúra hagyományainak erejét és sajátosságát. A múlt orosz kultúrája nem szenvedett nemzeti korlátozottságban, be tudott fogadni minden haladót, fel tudta használni a haladó elméletet és gyakorlatot, más nemzeti kultúrák demokratikus és szocialista elemeit *önálló és felfelé haladó* fejlődésében. Az orosz kultúrának ez az értékes tapasztalata tulajdonképpen az, hogy váljék minden külföldi ország, de elsősorban a népi demokratikus országok népeinek, amelyeknek szükségük van az orosz kultúra gazdag tapasztalatainak felhasználására. Az *eredetiség* tárgyalásában keltett zűrzavar és minden hatás tagadása csak akadályozhatja ezt a folyamatot...

Ezeknek a fontos kérdéseknek a helyes megoldása és a velük kapcsolatban felmerült helytelen nézetek kiküszöbölése a szovjet irodalomtudomány előtt álló bonyolult irodalomtörténeti feladatok sikeres megoldásának egyik feltétele.

⁴² M. Poljakov, Belinszkij Moszkvában, 25. old. (oroszul).

⁴³ M. Csisztyakov „Vázlata” kísérlet normatív esztétika megteremtésére a német esztétikai rendszerek alapján.

REGI HIBÁK ÚJ KÖNTÖSBEN

Az „Izvesztija Akagyemii Nauk Sz. Sz. Sz. R.“ közleményei című folyóiratban (irodalmi és nyelvtudományi tagozat X. kötet 5. szám) megjelent G. Tyihomirov „A hagyomány és az eszmei hatások kérdéséhez” című cikke. A cikk szerzője elhatározta, hogy tűz alá veszi az irodalomtudomány súlyos hiányosságait. Ezeket a hiányosságokat mindenekelőtt abban látja, hogy tudósaink „a kapitalista Nyugat kultúrája előtti hajbókolás megnyilvánulásai ellen folyó harcot sok esetben minden eszmei hatás, köztük a múlt haladó eszmei hatásainak tagadásává változtatták”. G. Tyihomirov sajnálkozik azon, hogy „a kritikai irodalomban magát a hatás szót is kezdik kiirtani.”

A cikkíró nem fárasztja magát a bizonyítással. Egyetlen mondaton kívül, amelyet összefüggéseiből önkényesen kiragadva egy újságcikkből merített, semmivel sem erősíti meg vádjait.

A szerző síkraszáll az ellen a követelés ellen, — hogy ki követeli ezt, nem tudjuk — hogy el kell vetni az eszmei és irodalmi hatások mindennemű elemzését. A cikkíró megjegyzi, hogy ezt az álláspontot össze lehet hasonlítani az eredetiség reakciós szlavofil elméletével. Ennél is tovább megy és megkísérli az általa bírált „hibák” szálait elvezetni azokhoz a nacionalista elhajlásokhoz, amelyek V. Szoszjura „Szeresd Ukrajnát” című költeményében jutottak kifejezésre.

G. Tyihomirov cikkének hangja meglehetősen harcias. A szerző szívesen ragaszt „ellenfeleire” ilyen címkéket: hozzá nem értő emberek, konjunktúralovagok, tudatlanok, kétes céllal fellépő egyének stb. Tyihomirov elvtárs nem számolt azzal, hogy az ilyen jelzők néha olyanok, mint a bumeráng: azt érik, aki elhajította őket.

Tyihomirov cikkének hangja nem az olyan emberekre jellemző, akik szilárdan és nyugodtan védelmezik álláspontjukat. Sokkal inkább jellemző az olyanokra, akik érzik, hogy álláspontjuk ingadozó és hibás, s ezért mindenkül túlkiabálnak.

Amikor a szovjet tudomány lelepőzte a burzsoá komparativizmust, nem azért bírálta, mert ez elismeri az eszmei vagy irodalmi hatások létezését. Nevetséges és lehetetlen állítás azzal vádolni a marxista-leninista világnézet alapján álló szovjet irodalomtudományt, hogy nemzeti korlátok közé zárkózik és tagadja a nemzeti kultúrák kölcsönös kapcsolatait. A vita másról folyt — az irodalom fejlődését meghatározó erőkről, arról, hogy hogyan tölti meg a tartalom a formát, egyszerűen: a művészetnek az életbe kapaszkodó, nemzeti-népi gyökereiről, *a nép művészetet teremtő képességéről*. A haladó, demokratikus gondolat évtizedeken keresztül küzdött azzal a hazug, tudományellenes, antidemokratikus törekvéssel, hogy úgy állítsák be népünket, mintha nem volna képes igazi kulturális értékek alkotására, idegen hatások gyümölcseinek tüntessék fel irodalmunkat, nem pedig az ország életét visszaverő tükörnek, nem a néptömegek reményei és törekvései megtestesülésének.

Oroszország élenjáró fiait az országukba, népükbe, népük szellemi erejébe vetett hit lelkesítette.

A nagy Csernisevszkij kinevette a reakciós Sevirjovot, akinél — az olvasók csodálkozására — „a „Holt lelkek” elemzésénél Olaszország állandóan a színen van“.

„... Meglepőnek látszik, hogy a „Holt lelkek”-ben a bíráló véleménye szerint — világosan tükröződnek az olasz színek, hogy Gogol tehetségét nem az orosz élet alakította ki, hanem az olasz tájak és Ráfael festményei, nem az orosz emberekkel való beszélgetés, hanem az olasz festőkkel való kapcsolat.“

Ugyanígy „dolgozta át” a reakciós irodalomtudomány Puskin is. Alekszej Veszelojszkij például azt írta, hogy „Puskin fejlődésének jellemző vonása mindig az ízlés és a művészi érdeklődés kozmopolitizmusa volt“, hogy Puskinban a byroni kor ébresztette fel az emberek számára hasznos tevékenység vágyát, a készséget arra, hogy erősít a szabadság eszméinek szentelje, *tekintet nélkül arra* (az én kiemelés, B. R.) oroszok-e a rabok, vagy bárhol élő szenvedő népek... Hat költemény („A rabló fivérek“, „A kaukázusi fogoly“, „A bahcsiszaráji szökökút“, „Cigányok“, „Anyegin“, „Nulin“) számos vers, vázlat, tervezet... végül a görög felkelés dicsőítésének lángoló költői epizódja — mindezek „a byroni hatás kiváló eredményei“. Így sugalmazták évtizedeken keresztül, hogy az orosz lángész legnagyobb művei — a byroni hatás eredményei, hogy a felkelt görögökkel való lángoló együttérzésének papírszaga volt, hogy Puskin nem az orosz valóság ébresztette fel és készítette arra, hogy többet igyekezzen meglátni a világból, hogy Puskin nem a hazájában észlelt „sanyarú rabság“ elleni harc gondolatától jutott el a más országok rabjaival való együttérzéshez.

Azt mutatták ki így, hogy Gogol, Puskin és többi lángelméjű írónk nem a nemzeti talajból sarjadt, és szenvedélyes társadalmi tiltakozásuk nem az orosz nép életnedveiből táplálkozott, hanem külföldi könyvek hatására alakult ki.

„Az eszmék filiációja“, „a témák vándorlása“ — mindezek az áltudományos meghatározások a nézeteknek azt a tudományellenes és népellenes rendszerét takarták, amelyeknek alapja ez volt: nem hittek abban, hogy az orosz nép képes önállóan kultúrát teremteni.

Az orosz népnek és az orosz nép legkiválóbb fiainak eszmei életét annyira lebecsülték, hogy csak a Nyugat alázatos tanítványainak szerepét hagyták meg nekik. A. Pipin négykötetes orosz irodalomtörténetében ezt írta:

„A nyugati élet annyira nem hasonlított az orosz élethez, annyira távol állott tőle, annyira felülmúlta a politikai fejlődésben és különösen a művelődésben az orosz életét, hogy irodalmunk — Lomonoszov idejében éppúgy mint Puskin idejében — a nyugateurópai irodalommal csakis a többé vagy kevésbé erős függés kapcsolatában lehetett.“

Ismeretes, hogy ugyanez a Pipin, több más kutatótól eltérően, síkraszált Byron Puskinra gyakorolt hatásának túlbecsülése ellen. Pipin indokolása azonban figyelemreméltó. Itt arról van szó, hogy a „byroni világnézet arányai nem feleltek meg fiatal irodalmunk kifejező eszközeinek, még Puskin kezében sem“. Pipin azon az alapon tiltakozott Puskin byronizmusának túlértékelése ellen, hogy ... Puskin nem ért fel Byronig.

G. Tyihomirov azt írja, hogy „az orosz társadalmi nézetek, amelyek ismert történelmi okokból más európai országoknál később haladtak át fejlőd-

désük általános törvényszerűségein, felhasználták más országok társadalmi és eszmei tapasztalatait“.

G. Tyihomirov cikkének „pátosza“ az orosz gondolat eredetiségének tagadásában rejlik. Európában már megoldották az általános fejlődés egyik vagy másik törvényszerűségével kapcsolatos kérdéseket — minek azt feltalálni, amit egyszer már feltaláltak, elegendő — Tyihomirov véleménye szerint — felhasználni „más országok társadalmi és eszmei tapasztalatait“.

Tyihomirov gondosan körülbástyázza magát fenntartásokkal, cikkének alapja azonban az, hogy egyáltalán nem érti a népek történelmi fejlődésének lényegét.

Általános törvényszerűségek természetesen vannak. A marxista dialektika kigúnyolását jelentené azonban, ha ezeket a törvényszerűségeket elvont logikai sémákká változtatnók, elfeledve, hogy minden ország fejlődését minden egyes állomásának a legnagyobb mértékű sajátos jellege jellemzi, hogy a konkrét tapasztalat mindig gazdag, meg nem ismétlődő, sokoldalú, hogy minden országnak és minden népnek megvannak a maga adatai, amelyeket csak alkotó módon lehet az általános törvényszerűségek alapján megoldani, mert más országok tapasztalatainak gépies lemásolása nem adhat helyes választ az élet által felvetett kérdésekre.

„A szovjet emberek azt tartják, hogy minden nemzetnek — függetlenül attól, hogy kicsi-e vagy nagy — megvannak a maga jó tulajdonságai, megvannak a maga jellegzetességei, amelyekkel csak ez az egy nemzet rendelkezik és amelyek nincsenek meg más nemzeteknél. Ezek a tulajdonságok alkotják azt az értéket, amellyel minden egyes nemzet gyarapítja a világkultúra közös kincsesházát és amellyel kiegészíti és gazdagítja ezt a kincsesházat.“ (Sztálin)

Minthogy G. Tyihomirov érzi álláspontja ingatagságát, megpróbál párt-dokumentumokra támaszkodni, ezeket azonban önkényesen és nem jóhiszeműen válogatja ki. Hivatkozik többek között Sztálin, Zsdanov és Kirov elvtársak ismert megjegyzéseire, a Szovjetunió történelméről szóló tankönyv tervezetével kapcsolatban. Ezek a megjegyzések rámutattak a nyugati forradalmárok élenjáró eszméinek jelentőségére, az orosz forradalmárok világnézetének kialakulásában. Ennek az útmutatásnak hatalmas jelentősége van a történelemtudomány számára, azonban éppen ezek az észrevételek köteleznek arra, hogy gondosan megfigyeljük, hogyan dolgozták fel alkotó módon — a nyugati forradalmak eszmei tapasztalatait átvéve — az orosz forradalmárok ezeket a tapasztalatokat. Hiszen Lenin azt mondta, hogy Oroszország megszervedett a maxizmusért. Megszervedett! — értsük meg, hogy mi minden áll emögött az egyetlen szó mögött...

Amint az betűragóhoz és skolasztikushoz illik, G. Tyihomirov, amikor Sztálin, Zsdanov és Kirov megjegyzéseiből idéz, a fentemlített követelményt kiragadja a történészekkel szemben felállított követelmények egész sorából. Holott ezek a megjegyzések teljes programot alkotnak, amelyeknek egy részét nem lehet megérteni a többlettől, az egésztől elszakítva. Emlékezzünk vissza, hogy ezekben a megjegyzésekben Sztálin, Zsdanov és Kirov elvtársak megbírálták a tervezetet, amiért nem veszi számításba az orosz cárizmus és az orosz kapitalizmusnak a nyugateurópai kapitalizmustól függő helyzetét. Rámutattak arra is, hogy meg kell mutatni a Szovjetek jelentőségét a világtörténelem szempontjából. Az egész dokumentumnak, amelyet G. Tyihomirov olyan önkényesen idéz, egyik alapja az a követelés, hogy meg kell teremteni

az Oroszországban lejátszódott történelmi folyamat sajátosságának konkrét tudományos elemzését és abból indul ki, hogy elismeri ennek a sajátosságának hatalmas jelentőségét. Vagy talán nem nyilvánvaló, hogy ennek a nagyszerű dokumentumnak egész tartalma csapást mér a komparativista ideológiára?

Tyihomirov ugyanígyen felelőtlenül idéz Lenin „Kik azok a népharátok és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?” c. művéből.

Tyihomirov megengedte magának, hogy éppen ott szakítsa meg Lenin gondolatait, ahol Lenin az orosz társadalmi eszmék *sajátságosságát* jellemzi.

A szovjet tudósok megbírálták Veszeloovszkij iskoláját, leleplezték a komparativizmust és a kozmopolitizmust és a kultúra és irodalom fejlődése mély és valóban tudományos feltárását követelték. G. Tyihomirov képmutatón a Veszeloovszkij iskola elleni harc pozitív jelentőségéről beszél, de ugyanakkor megkísérli *semmibe venni és diszkreditálni ennek a harcnak eredményeit*, kétségbevonni azon tudósok eredményeit, akik eltávolodtak a „kölcsonhatások” és „kölcsonzések” tudománytalan, idealista elméletétől.

G. Tyihomirov úgy akarja feltüntetni a dolgot, hogy a hatás kérdése azonos a haladó eszmék jelentőségének kérdésével és fejtegetéseiben megpróbál a marxizmus-leninizmus klasszikusaira támaszkodni. Idézetekbe kapaszkodik és ugyanakkor ebben a kérdésben is betűragó módon elferdíti a marxizmust. A haladó eszmék hatásának kérdését úgy akarja megoldani, hogy közben a szóbanforgó eszmék *eredetének* kérdését megkerüli.

Sztálin elvtárs lángeszű világossággal megmutatta, hogy a társadalmi eszmék eredetét nem magukban az eszmékben, hanem a társadalom anyagi életfeltételeiben, a társadalmi létben kell keresnünk. Ha a társadalom történetének különböző időszakaiban különféle társadalmi eszmék és elméletek figyelhetők meg — ezt nem maguknak az eszméknek sajátossága magyarázza meg, hanem „a társadalom anyagi életének különböző feltételei a társadalmi fejlődés különböző szakaszaiban”.

A marxista tétel arra kötelez, hogy a legnagyobb tudományos mélységgel és történelmi konkrétsággal kutassuk fel, hogyan keletkeznek és fejlődnek az eszmék az *adott* társadalom anyagi életével és társadalmi létével kapcsolatban, a társadalom fejlődésének *adott* szakaszában. Ha nem vesszük figyelembe ezt a marxista tételt, akkor a liberális-idealista áltudomány álláspontjára siklunk le. Ez történt G. Tyihomirovval is. Tyihomirov korszerű formába öltözteti és a haladó eszmékről hangoztatott frázisokkal álcázza a komparativista, idealista sémát.

G. Tyihomirov azt sem látja, hogy az eszmék lehetnek haladók, az eszmék „hatásainak” elemzése azonban az igazi tudománytól távol álló „kutatók” számára annak a reakciós gondoltnak kifejezésére szolgálhat, hogy kultúránk egyik vagy másik képviselőjéből, kultúránk vagy irodalmunk teljes egészéből hiányzik az önállóság. Feuerbach filozófiája segítette Csernisevskijt abban, hogy gyorsabban kiakítsa materialista, ateista világnézetét, amely az orosz valóság hatására és nagy elődeinek — Gercen és kivált Belinszkij — hatalmas hozzájárulásával alakult ki. De a reakciós kritikusok a múltban és néhány szűklátókörű és megalkuvó kutató napjainkban is úgy fordulnak Feuerbach filozófiájához, hogy ugyanakkor lebecsülik Csernisevskijt, kisebbitik gondolkodói önállóságát és elhallgatják azt, hogy Csernisevskij Feuerbachnál magasabbra emelkedett!

Minden egyébnél jobban leleplezi azonban Tyihomirovot az, hogy amikor cikkében haladó hatásokról beszél, csakis a külföldi hatásokra gondol. Lomonoszov, Ragyiscsev vagy Belinszkij hatása nem érdekli Tyihomirovot. Tyihomirov elképzelésében a haladó hatások és élenjáró eszmék, úgy látszik csak idegenből jönnek. Nem nehéz meggyőződni arról, hogy ez tudományellenes reakció „logika”!

* * *

A Veszeloovszkij-iskola bírálatának nemcsak negatív jelentősége volt. Az a felhívás volt a fontos ebben a bírálatban, hogy oldják meg új módon az irodalomtudomány pozitív alkotó feladatait. Ez a kritika elmélyítette az irodalomtörténetre vonatkozó elképzelésünket.

A burzsoá irodalomtudomány ahelyett, hogy összeállította volna az orosz kultúra és irodalom igazi történetét és tanulmányozta volna annak sajátosságait, nemzeti és osztályviszonyait, túlnyomórészt az orosz irodalomnak a burzsoá Nyugat kultúrájába és irodalmába kapaszkodó „gyökereit” kereste. Ez az irodalomtudomány, amely távol állott a hazafiságtól, az orosz népet elmaradottnak és tehetségtelennek, örökké a tanítvány szerepére kárhoztattnak ábrázolta.

„Az eszmék filiációja” figyelmen kívül hagyta Oroszország legjobb fiainak megfeszített szellemi életét és önálló következtetéseit az ország fejlődésének alapvető kérdéseire vonatkozólag.

Ma a szovjet tudósok sok vonatkozásban megteremtik Oroszország kultúrájának valóban tudományos történetét. Egyre jobban megértjük, milyen gazdag, tartalmas, gyönyörű történet ez! Az irodalom, művészet, tudomány, technika történetének terén ma helyes értékeléshez jutnak az orosz nép bátor és mély alkotó szellemének legragyogóbb megnyilvánulásai.

Az orosz kultúra megszabadul az évszázados hazugságok rétegeitől, s egész nagyságában áll előttünk, teljes egészében feltárul igazi szerepe a világkultúra fejlődésében. Mélyebben, sokoldalúbban látjuk az orosz irodalom nemzeti jellegét, demokratizmusát, népiességét is. Méltó helyére kerül az a döntő „hatás”, amelyről annyira nem szeretnek beszélni az esztéták és komparativisták: a *népélet*, a társadalmi harc hatása. Mélyebben megértjük, mint valaha az irodalom *realizmusának* alapjait, esztétikai sajátosságait, *művészi gazdagságának* forrásait.

Engels annakidején „az orosz irodalom történelmi és kritikai iskolájáról” beszélt, „amely mérhetetlenül magasabb fokon áll mindannál, amit Németországban és Franciaországban a hivatalos történettudomány létrehozott”. Lenin azt ajánlotta, gondoljunk „arra a mérhetetlen jelentőségre, mellyel ma az orosz irodalom rendelkezik...”

A nemzeti büszkeség mély érzése fog el bennünket, amikor népünknek és népünk irodalmának dicsőséges multját tanulmányozzuk. Az orosz irodalom egyáltalán nem valami mellékvágányon, hanem a világ kultúrájának főútvonalán fejlődött, hatalmas mértékben hozzájárult a világ kultúrájának kialakulásához és átvette mindazt a gazdagságot, amit az felhalmozott. Népünk a világ kultúrájának méltó örököse és kincsesházának méltó őrizője. Népünk többet tesz bárki másnál a világ kultúrájának fejlesztése és gazdagítása érdekében.

Van-e alapja annak az állításnak, hogy a szovjet irodalomtörténészek hazájuk irodalmának történetét a többi nép irodalmától elszakítva vizsgál-

ják? Tyihomirovnak kétes utalásokon kívül erre semmiféle bizonyítéka nincsen, ezzel szemben bármely olvasó, anélkül, hogy feltevésekhez folyamodnék, teljesen konkrét adatok elemzésén alapuló választ adhat erre a kérdésre. A közelmúltban számos komoly tudományos munka jelent meg, köztük D. Blagoj „Puskin művészi útja“, G. Makogonyenko „Nyikoláj Novikov és az orosz felvilágosodás a XVIII. században“, D. Csesznokov „Gercen világnézete“, V. Kruzsikov „N. A. Dobroljubov világnézete“ J. Eisberg „A. I. Gercen“, Sz. Makasin „Sztaltikov-Scsedrin“ című műve és még sok más. Ezek a könyvek teljes határozottsággal megállapítják, hogy az élenjáró orosz írók, akik az orosz kultúra nagyszerű épületét felépítették, ugyanakkor bátran és alkotó módon átvették a haladó nyugati kultúra eredményeit.

D. Csesznokov például elmondja, milyen hatást gyakoroltak Gercenre az uópista szocialisták művei, hogyan vette át Gercen ezeknek a műveknek racionális tartalmát és hogyan küszöbölte ki önállóan Hegel és Feuerbach filozófiájának hiányosságait.

Sz. Makasin, amikor az „eszmék iskolájáról“ ír, amelyben Sztaltikov-Scsedrin világnézete kialakult, helyesen mutat rá Belinszkij eszméinek alapvető jelentőségére — hiszen a nagy szatirikus Belinszkij cikkein nevelkedett — valamint az orosz valóság jelentőségére. Ír azonban arról is, hogy mennyire lelkesedett az író George Sand regényeiért, Saint Simon, Cabet, Fourier könyveiért, hogyan tanulmányozta Adam Smith és Ricardo munkáit, a XVIII. század francia materialistáinak műveit stb.

„A haladó Franciaországnak ez a megértése lehetetlen lett volna — állapítja meg Sz. Makasin — ha az orosz demokratikus gondolkodás ebben az időben nem ért volna már el saját nemzeti fejlődésének magas fokaira.“

V. Kruzsikov „N. A. Dobroljubov világnézete“ című könyvében helyesen állapítja meg:

„Dobroljubovnak erejét, nem pedig gyengeségét jelenti az, hogy megértette azt, ami élenjáró nyugateurópai gondolkodók műveiben haladó volt, és hogy kritikusan alkotó módon tudta átvenni mindazt, amit írtak.“

Sok példát lehetne még felsorakoztatni. Ezek a példák teljes mértékben megcáfolják Tyihomirovot és bebizonyítják, hogy a szovjet irodalomtudomány, amikor feltárja az orosz irodalom önállóságát és sajátosságát, nem saját országa határai közé zártan szemléli az irodalmat. Az a kérdés, hogy milyen kapcsolatban áll valamely író a múlt kulturális tapasztalataival, hogyan használja fel Oroszország és a Nyugat kulturális hagyatékát — olyan kérdés, amely magától értetődően felvetődik és amelyet a szovjet irodalomtudomány gyakorlatilag meg is old.

Azok számára a kútiatók számára, akik az élenjáró tudomány szilárd talaján állanak, a hatások „problémája“ elveszítette önmagáért való jelentőségét. Kutatóink megtagadták a régi sémákat és sok szempontból új módon nézik a múlt íróinak munkásságát, mélyrehatóan boncolják ezeknek az íróknak kapcsolatait az étellel és népük, országuk harcával. Amikor G. Tyihomirov a szovjet irodalomtörténészek munkáját megítéli, szükségesnek találja, hogy riadóztatóan fűjön a „hatások“ állítólagos „tagadása“ miatt, nem mond igazat, és nem tiszteli eléggé a szovjet irodalomtörténészek hatalmas munkáját. Igaz, hogy még csak az *első lépéseket* tettük meg az irodalomtudomány előtt álló nagy feladatok megoldásában. Hatalmas, sokoldalú, vonzó tudományos kutatómunka áll még előttünk. Éppen ezért fontos, hogy támo-

gassuk azokat a tudósokat, akik a kultúra és az irodalom történetének alkotói és valóban tudományos feldolgozása útjára léptek.

Rendkívül nagy elvi jelentősége van annak, hogy támogassuk azt, ami új a tudomány területén. Az élenjáró tudós, aki az újat keresők útját járja, nem mindig csak helyesséssel találkozik, hanem támadásokkal és alaptalan szemrehányásokkal is.

Hozzunk fel egy példát a sok közül. Ugyancsak az említett folyóiratban (az „Izvesztijja Akagyemii Nauk Sz. Sz. Sz. R.”-ben) jelent meg A. Beleckij cikke. A cikk helyes észrevételeket és érdekes megfigyeléseket tartalmazott. D. Blagojnak, a „Puskin művészi útja” című mű szerzőjének azonban A. Beleckij szemére veti, hogy tagadja Byron Puskinra gyakorolt hatását. „De hiszen maga Puskin írta később, hogy a „Kaukázusi fogóly” is, „A bahsiszaráji szökökút” is Byron olvasásának köszönheti születését, akiért ő, Puskin, anakidején majd „megőrült” — mondja Beleckij.

Ha a könyvhöz fordulunk, meggyőződhetünk arról, hogy Beleckij vádja nem helytálló. D. Blagoj megállapítja: „... 1819-től kezdve Byron neve... a fokozott figyelem központjába került abban a baráti irodalmi körben, amellyel Puskin a legközelebbi kapcsolatban állt.” Blagoj arról is ír, hogy mennyire érdeklődött Puskin a byroni költészet iránt és hogy Puskin elismerte, hogy köteményét „Byron olvasása hívta életre.” Ezzel kapcsolatban Blagoj számos nyilatkozatot is idéz. Ha erre szorítkozott volna, akkor valószínűleg nem is érte volna semmiféle szemrehányás. D. Blagoj azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem tovább ment. Nem zárkózott be a „hatások” és „összehasonlítások” szűk körébe, hanem azokat a realista jellegű feladatokat elemzi, amelyeket Puskin ifjúkori köteményeinek megalkotásakor maga elé tűzött. A szerző azt kutatja, milyen hatással volt Puskinra az orosz társadalmi élet és arról beszél, hogy milyen benyomást tettek a költőre a Kaukázus és a kaukázusi emberek.

D. Blagoj nem tér ki az elől, hogy megvilágítsa Puskin költészetének kapcsolatait más irodalmi forrásokkal, de mindenekelőtt azt tartja kötelességének bebizonyítani, hogy „Puskin költészete minden vonalon nem irodalmi, hanem elsősorban az életből fakadó anyagból sarjad, amelyet a költőnek eleven és viharos kora nyújtott.”

A részletek felett lehet vitatkozni, de lehetetlen meg nem látni azt, hogy D. Blagoj kutató munkájának iránya helyes, haladó, újító jellegű és lehetetlen nem sajnálkozni afelett, hogy egyes tudósok igazságtalan támadásokat intéznek ez ellen.

Már megjegyeztük, hogy milyen kevéssé válogatós az eszközökben G. Tyihomirov. Amikor reménytelenül védelmezi a régit és arra törekszik, hogy diszkreditálja mindazt, ami új az irodalomtudományban, megkísérli, hogy hol Csernisevskij, hol Belinszkij, hol Plehanov mögé bújék. Amde szerzőnk ezekkel a próbálkozásokkal sem aratott babért.

Tyihomirov úgy tünteti fel Belinszkijt, mint az „európaizmus” hívét és hallgat arról, hogy az európai tapasztalat arra kellett Belinszkijnek, hogy az orosz élet alapvető kérdéseit, vagyis a jobbágyság elleni harc kérdéseit megoldja. Éppen Belinszkij írta: „Magunknál, magunkban, magunk körül, íme, itt kell keresnünk a kérdéseket és megoldásukat.” — „A mi életünk talajára áttüntetve ezek a kérdések ugyanazok, de mégsem ugyanazok és más megoldást követelnek.”

G. Tyihomirov, aki tudatlansággal vádozta „ellenfeleit“, bebizonyítja, hogy alapvető tételekkel sincs tisztában, amikor megkísérli fejtegetni Belinszkij nézetét, Lomonoszovval és a Lomonoszov által az orosz verselés terén végrehajtott reformmal kapcsolatban. Tyihomirov Lomonoszov érdemének tartja a klasszicizmus európai elveinek alkalmazását és fejtesszi, hogy Lomonoszov megtagadta és elvetette az orosz népköltészet alapjait. Lomonoszov verselési módszerének ereje azonban nem „európaizmusában“ rejlik; Lomonoszov az orosz verselésnek az orosz nyelv szellemében történő természetes fejlesztésére fordított gondot: „... A mi orosz nyelvünknek — írta Lomonoszov — természetes és sajátos verselése lehet.“ Belinszkij nem alaptalanul mondotta: „Lomonoszov verselése nem hiába maradt fenn: ez a verselés rokon az orosz nyelv szellemével és önmagában hordja erejét.“

Tyihomirov torzított tükrében Csernisevszkij a hatások és kölcsönzések elméletének képviselője lett. Tyihomirov szándékosan hallgat Csernisevszkij harcáról azok ellen, akik Gogolt lebecsülték, hallgat a nagy kritikus nézeteinek forradalmi-demokratikus jellegéről, amely lehetővé tette Csernisevszkij számára, hogy magasabbra emelkedjék Hegelnél, Feuerbachnál és a Nyugat utópista szocialistáinál. Tyihomirovot a legkevésbé sem érdekli, hogy a forradalmi demokraták nemzeti büszkeségre tanítottak és a nemzeti méltóság érzését ültették el.

G. Tyihomirov állásfoglalásának legszembeszökőbb tarthatatlansága azonban a Plehanov hagyatékára való hivatkozásoknál nyilvánul meg. Tyihomirov síkra száll „Plehanov védelmében“, bár Plehanovnak a marxizmus kiváló propagandistájának, aligha van szüksége Tyihomirov „védelmére“. Tyihomirov „rehabilitálni“ kívánja Plehanovot és kijelenti, hogy Plehanov magasabban állott, mint Pipin, Vengerov és a reakciós A. Volinszkij. Ez bizony furcsa kritériuma egy történelmi személyiség értékelésének!

G. Tyihomirov igyekszik elkenni Lenin Plehanovra vonatkozó kritikájának jelentőségét és lényegét. Lenin bírálta Plehanovot azért, mert absztrakt, logikai módon nyúlt a társadalmi élet jelenségeinek vizsgálatához. Lenin szemére vetette Plehanovnak, hogy Csernisevszkijben az utópistát és a felvilágosodás hirdetőjét látta, de nem látta meg benne a forradalmi demokratát, nem látta meg azt, hogy mi határozta meg a nagy forradalmár *történelmi sajátosságát*. Lenin nagyra tartotta Belinszkijnek Gogolhoz intézett levelét a feudális rabság ellen tiltakozó parasztok érzelmeivel kapcsolatban. Lenin Csernisevszkijben a parasztforradalmat hirdető muzsik-demokratát látta, Plehanov viszont csak felvilágosult „raznocsinyec“-nek tekintette ezt a két nagy író. Tolsztoj — Plehanov megítélése szerint — csak egy nemes, akinek munkásságában összeütközésbe kerülnek a keresztény és a pogány világnézet absztrakt alapjai. Lenin szemében Tolsztoj az 1861-től az első orosz forradalomig terjedő időszak alatt sokmillió paraszt nézeteinek kifejezője. Plehanov nem tudta az orosz kultúra nagyjainak történelmi, nemzeti és osztálysajátosságát olyan mélyen és pontosan meghatározni, mint Lenin.

Plehanov szerint az orosz gondolkodók a nyugateurópai gondolat egyik irányzatát a másik után követték. Plehanov természetesen nem tudta megvilágítani az orosz gondolkodók filozófiai nézeteinek eredetiségét. Az ő megvilágításában hiányzott a kapcsolat Belinszkij és Csernisevszkij munkássága és az orosz valóság, a társadalmi harc között, amelyik pedig gondolkodóknak annyi erőt és szenvedélyt kölcsönzött.

Lenin teljes mélységében megértette az orosz társadalmi eszmék történelmi sajátosságát és éppen ezért vetette fel az orosz filozófia *materialista hagyományainak* kérdését.

Lángeszű következtetés volt ez, amelyhez Plehanov nem tudott felemelkedni.

Mi nagyra becsüljük Plehanovot és felhasználjuk munkásságának javát. Emlékezzünk Lenin szavaira, amelyek szerint nem lehet marxista az, aki nem tanulmányozta Plehanov minden filozófiai munkáját. Tyihomirov azonban arra akar támaszkodni, ami rossz és történelmileg nem helytálló: Plehanovnak azokra a műveire, amelyek ilyen vagy olyan formában Plehanov menševik nézeteit tükrözik.

„Nem minden összehasonlítás a komparativizmus megnyilvánulása” — kiált fel G. Tyihomirov több ízben. De hát ki állítja azt, hogy minden összehasonlítás komparativizmus megnyilvánulása? Vagy talán nem világos, hogy éppen a kozmopolita nézetek megvert védelmezőinek malmára hajtjuk a vizet, ha úgy tüneltjük fel a dolgot, hogy nálunk mindenféle összehasonlítást a Veszeloovszkij-féle irányzat megnyilvánulásának tekintenek.

A marxista módszer minden alapot megad ahhoz, hogy feltárjuk az irodalmi folyamat alapvető tartalmát az étellel és a társadalmi harccal kapcsolatban, hogy megvizsgáljuk, hogyan gyümölcsözőtt íróinknak és más országok íróinak tapasztalata az önálló és élő irodalmi alkotó munkában. A kérdés ilyen felvetése esetén az ú. n. hatások kérdése az őt megillető helyre kerül.

Meg kell mondanunk, hogy éppen azok fújják fel mértéktelenül a hatások kérdését, akik megszokták, hogy formalista módon nyúljanak a művészet jelenségeihez, akik képtelenek megérteni az irodalmat, mint társadalmi jelenséget, akik a komparativizmus leleplezésében módszerük összeomlását látják.

Az igazán alkotó tudományos gondolkodás szilárdan halad az újítás, a bátor kutatások, az elmélyült tanulmányozás útján, az olyan reménytelenül elmaradt és utat tévesztett „teoretikusok” azonban, mint G. Tyihomirov, visszafelé fordulnak, értetlenséget tanúsítanak és lealacsonyítják az elméleti gondolkodás színvonalát.

Sztálin, Zsdanov és Kirov elvtársaknak a Szovjetunió történelméről szóló tankönyvtervezettel kapcsolatos megjegyzéseiben szó volt „a felelőtlen újságcikkekről, amelyekben bármiről lehet fecsegni, ahogyan éppen tetszik, megfelelkezve minden felelősségről”.

Sajnos, az ilyen felelőtlen fecsegésre még most is van eset néhanapján. Szemléletes bizonyítéka ennek G. Tyihomirov cikke, amely az „Izvesztyija Akagyemii Nauk Sz. Sz. Sz. R.” korántsem eléggé igényes szerkesztőségének jóvoltából láthatott napvilágot.

Gondolkozzon G. Tyihomirov azon, mennyire sértőek kiagyalásai a szovjet irodalomtudományra nézve, milyen tiszteltlenségre vallanak az élenjáró tudományos gondolkodással szemben, milyen hangoskodóak az igényei és mennyire nemcsak szegényesek, de károsak is konstrukciói. Senkinek sem szabad megengedni, hogy tréfát űzzön a szovjet embernek drága eszméiből. Senkinek sem szabad megengedni, hogy zűrzavart keltsen, hiszen az eszmei állásfoglalások tisztasága és pontossága a szovjet irodalomtudomány újabb sikereinek egyik legfontosabb feltétele és záloga.

MADÁCH IMRE

Mikor elhatároztam, hogy az első Magyar Irodalomtörténeti Kongresszus keretében Madáchról fogok beszélni, nem az vezetett, mintha rá vonatkozó kutatásaimat tartanám leginkább lezártnak. Azért gondoltam erre, mert a Madách-probléma tudomásom szerint egyike azoknak a kérdéseknek a magyar irodalmi hagyomány értékelésében, amelyek körül a legnagyobb bizonytalanság és nyugtalanság tapasztalható, amelyek tisztázását legtöbb oldalról sürgetik. Színházlátogató dolgozóink széles rétegeiből és a pedagógusok köréből egyre követelőbben hangzanak ilyen kérdések: miért nem játsszák *Az ember tragédiáját*? Mit kezdjünk vele az iskolában? sőt egyenesen így is: Mondják meg végre, haladó vagy reakciós-e Madách? — Ne várjanak tőlem kidolgozott előadást, nem a költő új arcképét akarom most megrajzolni, sem főművének minden oldalról való részletes elemzését adni, egyedüli céloom vitát indítani, nyíltan fölvetni egyikét azoknak a kérdéseknek, amelyek ma legsürgetőbben követelnek választ.

A nyugtalanság mindenképpen indokolt.

Ismeretes, hogy *Az ember tragédiáját* csak a budapesti Nemzeti Színház több mint hétszázszor játszotta, az is, hogy ez az egyetlen magyar klasszikus dráma, amely valóban világhírré tett szert, több mint húsz idegen nyelvre lefordították, van olyan is, amelyre tíznél is többször. Oroszul tudtommal három fordítása jelent meg. Évtizedeken át újra meg újra színrevitték külföldön is, néhol hatalmas sikerrel. Joggal tűnik fel, hogy a felszabadulás óta a Nemzeti Színház egyszer újíttotta fel 1947-ben, a gyöngye előadás ellenére akkor is sikerrel, azóta teljesen hiányzik a műsorról.

Az a kérdésfeltevés, haladó-e Madách vagy reakciós, bármily durva leegyszerűsítésnek tűnik is fel, szintén nem egészen fölösleges. Hiszen a Tragédiát nálunk a Horthy-korszakban vagy a fasiszta Németország színpadjain egyaránt a legreakciósabb ideológiai szolgálatába állították, s a magyarázók egész sora próbálta az imperializmus embertelen, néptelen és közvetlenül szovjetellenes törekvéseinek igazolásául feltüntetni. Ennek illusztrálására legyen elég csupán néhány mondatot idézni Horthy-Magyarország hivatalos filozófusának, aki még a felszabadulás után évekig fertőzhetette ifjúságunkat, Madách-tanulmányából. Miltiades csalódásából szerinte ez következik: „Jobban munkálkodhatik az államférfi népe javára, ha a maga hatalmas ereje, s nem a tömeg szeszélyes gerjedelme irányítja. A mai diktatúrák öngigazolása szóról-szóra meglegelhető Madáchban.” A konstantinápolyi szín értelmezése tele van a „vörös rém”, a „vörös Moszkva” rágalmazó emlegetésével a fasiszta diktatúra igazolása érdekében. Szerinte „a madáchi falanszterrendszerben, akárcsak a mai szovjetben, nincs magántulajdon, nincs családi élet, nincs haza, az emberek nem egyéniségek, hanem csak számozott egyforma kvantumok, pusztá csavarok a társadalomnak nagy szűrke, mindig egyformán zakatoló gépezetében... a művészetet, amely mindig csak az egyéniségen át szűrt ábrázolás lehet, a mechanikus fénykép pótolja. A munkás mindig ugyanazt a részmunkát végzi, soha egészset nem alkot, kihull lelkéből a munka, az alkotás öröme...” És még egy utolsó idézet: Kepler sorsa ezt jelenti: „Minél jobban kibontakozik az ész és az élet minél tudatosabb lesz, annál kisebb a boldogság... mind nagyobb diplomás tömeg válik éppen kultúrája, tudása miatt boldogtalanná. A kultúra, az ész diadala a legfőbb eszmény, s íme: tragédiába dönti az egyeseket s nemzeteket.”

Fölsőleges részletezni, miért nincs okunk félni az ilyen azonosításoktól, mikor előttünk az épülő szocialista valóság, a munkaverseny lelkesedése, a kultúrforradalm hatalmas eredményei, amikor egyre többet ismerünk meg a példamutató Szovjetunió megvalósult szocializmusából, a szovjet emberek hazafiságából, gazdag humanizmusából, békés alkotómunkájából, amikor a kommunizmus hatalmas építkezései, a sztálini természetátalakítás tervei és eredményei foglalkoztatnak, amikor előttünk van a szovjet művészet ragyogó példája is, amely nem hiába gyűlöli a

naturalizmus mechanikus másoló eljárását. Valóban mindenki érzi, mindenki tudja, hogy mindaz, amit a fasiszták, akár a német, akár az angolszász orientáció hívei voltak, Madách ürügyén hirdettek, s amit azzal is megpróbáltak még jobban meggyökeresíteni, hogy a falanszter-jelenet előadásain cirillbetűs feliratokat alkalmaztak, pontosan az ellenkezője egészben és minden részletében az igazságnak. Nagyon jellemzőnek tartom, hogy iskolai körökben a felszabadulás óta ennek ellensúlyozására úgy próbálták a Madách-problémát megoldani, hogy letagadták a falanszter-jelenet értelmét, minden vonatkozását a szocializmusra, és úgy tüntették fel, hogy ebben Madách a polgári bürokrácia túltengését, a hivatal packázásait akarta kifigurázni. Nem kell mondanom, hogy ilyen eszközökhöz nem szabad folyamodni.

A kérdés az, mi Madách alkotásának az értelme, mennyi alapja volt azoknak a különböző árnyalatú polgári értelmezéseknek, amelyek Madáchot a forradalmi gondolat, a társadalmi haladás ellen próbálták felhasználni, nemcsak a fasiszta korszakban, hanem jóval előbb. Nyilvánvaló, hogy ezt a kérdést nem egyetlen részlet alapján kell megítélni, s éppen ezért, bármennyire fontos számunkra az egyetlen szín, amelyben Madách valamiféle szocialista rendet akar ábrázolni, ezt a kérdést is nagyobb összefüggésben, a maga helyén kell fölvetnünk.

*

Nem mehetek bele ezúttal a könyvtárnyi Madách-irodalom ismertetésébe vagy cáfolásába.

A tragédia marxista elemzésének csak egy komoly kísérletét ismerem, ez Bolgár Elek elvtársnak az *Új Hangban* (1940. március) megjelent tanulmánya, amely elsősorban filozófiai oldalról világítja meg a mű ellentmondásait és sok helyes szempontot vet föl. Többnyire egyetérték velem, de nem mindenben. Kár, hogy ez a tanulmány nálunk csaknem teljesen ismeretlen, ezen a legközelebbi időben segítenünk kell.

Módszertani szempontból tanulságos egy kitűnő kommunista költőnek marxista szándékú, de a rappista vulgárizálás legszélsőbb változatát képviselő értékelése, aki 18 évvel ezelőtt azt írta a falanszter-jelenettel kapcsolatban: „Ádám-Madách a maga állandó individualista pózában olcsó és alantas módon kigúnyolja a szocializmus eszméit”, s mindjárt ezután ezt az általános tanulságot vont le: „Ez a gyökeresen reakciós életfilozófia vörös fonalként vonul végig az egész drámán, amelyet a hivatalos burzsoá kritika a magyar irodalom klasszikus chef d'oeuvre-jéül értékel”.¹

Valóban arról van szó, hogy *Az ember tragédiája* múltbeli sikereit reakciós szellemének köszönheti?

Gorkij más véleményen volt. Valahányszor 1902-től kezdve magyar emberrel találkozott, Petőfi mellett Madáchot mindig megemlítette, sokáig ők ketten jelentették számára a magyar irodalmat. S hogy ez nem csak a honfitársakkal való udvariaskodás volt, bizonyítja a *Klim Számgin*, amelynek egyik alakja a tudás fájának elszáradását említi s hozzáteszi: „Erről a témáról különben a magyar Madách Imre kitűnő dolgot írt”.¹ Hogy a Madáchért rajongó Ljutov a polgári értelmiség züllésének ez a jellegzetes, de aránylag becsületes képviselője ebben nem Gorkijtól idegen véleményt szolgált meg, azt az is bizonyítja, hogy ugyanő Dosztojevszkijről is Gorkij véleményét hangoztatja: „Dosztojevszkij egész életében csak a bebörtönözöttekről tudott írni. Az igazságra törő, lelkes ember az ő „szemében Félkegyelmű. A népet nem ismerte. Nem is volt gondolata róla”.²

Gorkij Madách iránti érdeklődése külön komoly tanulmányt érdemelne. Egykorú s teljesen hitelesnek látszó adat szerint maga is fordítani kezdte a Tragédiát közvetlenül az 1905-ös forradalom előtt, és letartóztatásakor tűnt el a lefordított részlet kézírata. Lehet, hogy a kérdést szovjet kutatások rövidesen tisztázhatják.

¹ *Klim Számgin élete*. Szikra 1948. 293. l.

² U. o. 307. l.

De az, amit máris tudunk, világosan rációfol azokra, akik úgy képzelik, hogy Madách, bármennyire a kevés magyar egyike volt, aki világhírré tett szert a kapitalista világban, nekünk nem kell, s akik — mint nem egyszer hallottam ebben a vonatkozásban — az ugyancsak világhírű Dosztojevszkij szovjet értékelésére hivatkoznak. Nem kell mondanom, hogy Dosztojevszkij is foglalkoznak a Szovjetunióban, bármennyire egyértelmű az ő negatív értékelése, akinek zseniális művészete éppen Gorkij szerint az ember megrágalmazása. Madáchról való hallgatásunk tehát mindenképpen új irodalomtörténetírásunk szegénységi bizonyítványához tartozik.

*

Ahhoz, hogy Madách igazi mondanivalóját megértsük, mindenekelőtt gondolkunk kell Arany figyelmeztetésére, aki szembeszállva *Az ember tragédiája* megjelenése után nyomban elhangzó téves nézetekkel, azt mondta, hogy „a mű egészéből kiindulva kell méltányolni mind az egyes részeket, mind a kivitel sikerét”. A félreértések nagyrésze onnan származott s a tudatos hamisításokat is az tette tetszetősekké, hogy nem az egészből magyarázták a részleteket, hanem egyes részletekre támaszkodtak, azok egyoldalú kihangsúlyozásával adtak a költő szándékával ellentétes értelmezést az egésznek.

A költői kompozíció legnagyobb magyar mesterének és szakértőjének elvi figyelmeztetésén kívül, hogy biztosabban járassunk, egy pillantást kell vetnünk azokra a viszonyokra, amelyek közt *Az ember tragédiája* keletkezett, valamint Madách költői útjára, különös figyelemmel arra, milyen állomás ezen az úton a Tragédia, honnan, mi felé haladt a költő ennek megalkotásán át.

Az ember tragédiáját Madách 1859 februárjában kezdte írni, és 1860 márciusában fejezte be. A mű írásának idejére esett az a fordulat, amely a nemzet legjobbjaiban azt a reményt ébresztette, hogy Ausztria külpolitikai helyzetének válsága a magyar nemzet teljes felszabadulását hozhatja meg. A költemény koncepciójának kialakulása megelőzi azokat a hónapokat, amelyekben Ausztria összeomlással fenyegető vereségei nyomán a nyílt politikai szervezkedés megindult. Tudjuk, hogy ekkor Madách azok sorában volt, akik a 48-as eszmék legradikálisabb hirdetői, akik Kossuthra hallgatnak és 48 örökségét a maga egészében fenn akarják tartani.

Ez látszólag nehezen egyeztethető össze azzal a közismert ténnyel, hogy annakidején távol maradt a forradalom és a szabadságharc eseményeitől, azt kivéve, hogy a szabadságharc kezdetén ő is írt néhány lelkes, buzdító verset. Ezt nem akarjuk szépíteni, nem is csak betegségével magyarázzuk, amely miatt már 1847-ben le kellett mondania hivataláról. Tartózkodó magatartásában része volt a centralistákkal való kapcsolatának is, akik ugyanakkor, amikor a jobbágyfelszabadítás kérdésében és a polgári átalakulás több más részletkérdésében is radikálisabbak voltak az ellenfél többségénél, nem látták, hogy polgári átalakulás gvarmati helyzetben nem valósítható meg, nem foglalkoztak kellő súllyal a nemzeti függetlenség, az idegen abszolútizmus elleni harc kérdésével. Nincs miért szépíteni azt sem, hogy Madách Windischgrätz bevonulása után vissza akarta tartani öccsét is a szerinte reménytelen harctól.

Madáchot a bukás, testvéreinek halála, a zsarnoki megtorlás, saját családi katasztrófáját is siettető meghurcoltatása, az önkényuralom egész kegyetlen és ostoba rendszerének megismerése tette 48 feltétlen hívévé, töltötte el minden zsarnokság izzó gyűlöletével.

Csak néhány különösen jellemző mozzanatot ragadhatok ki most abból a rengeteg tanúsból, amelyet versei és más alkotásai és feljegyzései tartalmaznak.

Nagyon jellemző *Dalforrás* című verse, amely világosan a *Dalaim* párja akar lenni. Persze Madách verse sok szép sora ellenére nyomába sem ér Petőfi nagyszerű forradalmi versének, amely szelíd szemlélődéstől gyönyörű ívben emelkedik zsarnokság és szolgálékúság elleni viharzó háborgásig. A költemény végén Madáchnál is viharról és szabadságról hallunk, de a honfidalra ihlető szemlélet az, hogy a viharban cserfák dőlnek az erdőn.

Ez is mutatja, hogy Madách szabadságköltészetét elsősorban a bukás érlette meg. A bukásban dicsőséges küzdelem problémája *Az ember tragédiájáig* elkíséri. A Tragédia csirájaként emlegetett *Éjjeli gondolatok* III. Napoleon és Ferenc József uralma idején a Caesar-gyilkos Brutus alakját idézi:

Értem, hogyha százszor trónra lép a rabló,
Míg egy Brutus jó és megbukik harcában,
Az ezt beszélő világtörténetben
Nem bűn, de erénynek dicsőítése van.

Vannak ennek a sajátos szabadságköltészetnek egészen mély és erős hangjai is. Most csak *A halál költészete* utolsó részét akarom kiemelni, amelyben a Vérmező mártírjainak, az első magyar köztársasági mozgalom hőseinek emlékét köti össze azokkal, akiknek mártírkezeit ő megszoríthatta:

Elszenderült a városnak nyugalma,
Napszámát végzé minden és pihen,
Hogy holnap új erővel szembeszálljon
Kalmárkodása kis küzdelmivel.

Hej, ilyen az élet, tán nincsen senki
Mindnyájok közt, ki téged sejtene,
Ki éberen felkelsz, midőn lenyúgott
A város, múlt napok nagy szelleme.

Ki sincs, ki értené, hogy majd ha egykor
E város végálmokra szenderül,
S elvész, mint bűborék, minden, mi benne
Most fénylik és küzd, fárad és örül;

Ha ércjarmát az ős Duna lerázta,
A vár ledől s a termeken fű nő,
E tér fog élni csak, s zarándokolva
Hozzá távolról ájtatos nép jó.

Kicsinyszerű az élet, ritkán jönnek,
Mint röpke álmok, nagyszerű napok,
Talán csak hogy ne essenek kétségbe
Embernagyságú törpe századok.

En láttam, éltem nagyszerű időket,
Szorítottam nem egy mártírkezet,
Megrészegített a dicsőség árja,
Mely szétsugárzott egy ország felett.

Ennyiből is világos, amire különben rengeteg bizonyítékot sorolhatnánk fel, hogy Madách eljutott a forradalom, a szabadságharc lelkes igenléséig, és hogy általában a forradalmi harcokat tartotta a történelem legdicsőségesebb eseményeinek. Az önkényuralom és az 1860 körüli szabadabb mozgalmak idején verseinek egész sorában tiltakozott a megalkuvás ellen, a 49-es békepárt öröksége ellen. *Politikai hitvallomása* hitvallás Kossuth politikája mellett, jelszava a szabadság, egyenlőség, testvériség, s ennek jelentőségén keveset változtat az, hogy egyik-másik pont értelmezésébe belejátszik még a régi alkotmányvédő sérelmi politika egyik-másik szövege is.

Az ember tragédiája befejezése után írt nagy drámájának, a *Mózesnek* részletesen kimutatták már ekkori politikai magatartásával való összefüggését. A *Mózes*

mintegy újra felveszi a megváltozott helyzetben *Az ember tragédiája* biztató vég-szavát, hogy újabb kétségeken, ellentéteken és tévelygéseken át végül mégis meg-győzőbben és diadalmasan hangoztassa ki. Ez a dráma az egyiptomiak, a fáraó és a zsidók viszonyában Ausztria, a Habsburgok és a magyar nép viszonyát is ábrá-zolja. A tárgyhoz nem vallási érdeklődés vitte, sem nem az, hogy kipótolja *Az ember tragédiája* történelmi szemléjének valamely állítólagos hiányosságát. A fáraó vádja a zsidók macakosságáról éppúgy a magyarság ellenállását jelképezi az abszolu-tizmus nemzeti elnyomásával szemben, mint ahogy Mózes későbbi küzdelme a meg-alkuvók ellen példa akar lenni Madách nemzedéke számára.

Nagyon jellemző, hogy valószínűleg kevéssel előbb Madách egy versében (*Nem féltetek, hazám!*) közvetlenül is odakiáltotta a kishitűeknek, az alkudozóknak Mózes példáját és azt, hogy egy új nemzedéknek kell megvalósítania mindazt, amire ők már nem alkalmasak:

Az ősi bűn küldött ránk sujtoló kart,
A lánc helyét csak szent vér mossa le:
Hogy a jobb gyermek győzzön, Mózes elhalt
A pusztában s egy nemzedék vele.
Nem féltetek hát, hazám!

A Mózes a győzelem biztos hitében hangzik ki. Józsué hirdeti Mózes halála után:

Mózes meghalt! — Le térdre, nemzetem!
Prófétád sirba szállott és vele
A kétes küzdés fájdalmas kora —
De óh ne hidd, hogy meddő volt azért
E gyász kor. — Nem, nem, ez szülé az újat,
Melynek csak kínja volt övé — virága
Miénk lesz, hogyha az új nemzedék
Bátran s győzelmi hittel lép belé.

Nyilvánvaló, hogy az a költő, aki egész időn át olyan lázas érdeklődést muta-tott nemzete sorsa iránt, aki a kínálkozó alkalommal nem a minden áron való nyugalom, hanem a nyílt harc, a függetlenségi politika és a feudalizmus teljes fel-számolása mellett foglalt állást, nem lehetett a teljes tagadás álláspontján néhány hónappal előbb, reménytelenebb helyzetben sem, mikor a politikai akció lehetősége még nem volt meg. Egy költőnél, aki annyira szinte ugrásra készen várja a döntő pillanatot, nyilvánvaló, hogy az egész emberiség történetét vizsgáló alkotása sem független attól, ahogy nemzete sorsát, napjainak problémáit látja.

Az ember tragédiája nem valami időtlen és nemzetfölötti alkotás, központi kér-dése éppen saját kora viszonyaira és nemzete küzdelmeire is vonatkozik. *Az ember tragédiáját* nem a mitikus keret felől, konvencionális biblikus-vallásos kérdésfelte-vések felől lehet megérteni; világnézeti, eszmei tartalmát nem a keretjelenetekből kell kihámozni, hanem a történeti képek sorából, amelyek problémái már előbb éveken át több versében is foglalkoztatták.

Ellenmondásai közt a legkönnyebben eligazodunk, ha a fő figyelmet azokra a képekre fordítjuk, amelyek Madách korát ábrázolják, amelyekben közvetlenül kora problémáival foglalkozik, a polgári társadalom születését és viszonyait ábrázoló jelenetekből.

*

Ha figyelmünket a történelmi képsorozat középső jeleneteire fordítjuk, nyom-ban szemünkbe tűnik néhány fontos formai, szerkezeti sajátosságuk. A sokat emle-getett álom az álomban, a forradalmi szín különállása nem pusztán technikai fogás. Ezzel Madách a polgári forradalmat kiemeli a többi színek közül. Kiemeli azt a színt, amely saját korát a múlttól elválásztja, amely annak az új világnak kialaku-

lásához vezetett, melynek ellentmondásai annál inkább sürgetik a költő állásfoglalását, mennél inkább érzi a fordulat közeledését, amelytől 48 befejezését várja.

Nagyon fontos arra is figyelniünk, hogy bármily torzképet ad a Lucifertől mutatott képek logikája szerint Kepler álma a forradalomról, ez az egyetlen álom, amelynek álmódója nem kiábrándultan, nem a látottak ellentétét kívánva ébred, hanem rajongó lelkesedéssel, s amely után a kapitalista szabadverseny világa felé abban a hiszemben indul, hogy az folytatása, megvalósulása az előző szín, a forradalom szabadsághirdetésének. A forradalmi jelenet minden vérengzésével és sárával együtt nem vezet kiábrándulásra. Éppen ez adja meg az értelmét a döntő fordulat kiemelésének szándékán kívül a párizsi szín szerkezeti különállásának. A polgári forradalom Madách szemében nem korszak, hanem határ két korszak közt, ezért sem következhetik olyan értelemben vett ellentéte, mint a fáraó kényuralma után a rabszolgatartó demokrácia, a köz szolgálata után önző kéjelgés, a rabszolgatartók dőzsölése után a hitet és a szeretetet hirdető lovagkor, a hit zsarnoksága után a „tisztá tudomány” beszennyeződése és tehetetlen vergődése az abszolút udvar erkölcsstelen levegőjében.

A szabadság kivívása után a tömeg vére árán felhízott burzsoázia hitványságát külön színek kell bemutatnia. Ha ez közvetlenül a párizsi szín után következnek, kirívóbb lenne az egymást követő színek ellentétességének megszakadása, ezért is szükség van Kepler második jelenetére. A polgári színjátszás nem tudott mit kezdeni a két prágai színnel, nem érthette meg szerkezeti jelentőségét, a forradalmi terror visszaéléseit hangsúlyozta túl, s legtöbb esetben vagy egészen elhagyta a forradalmat igazoló második Kepler-jelenetet, a költemény egyik legfontosabb részletét, vagy olyan módon vonta össze az elsővel, hogy eltűnjön az álmóból ébredő Kepler lelkesedése a vérrel és sárral bekent és mégis nagyszerű küzdelemért. Már ez a lépés is a dráma igazi mondanivalójának teljes meghamisítása felé vezetett.

Még egy látszólag külsőleges mozzanatot érdemes itt alaposabban szemügyre venni. Miért éppen Kepler az, aki a forradalom előtti abszolutizmushoz kötött és ugyanakkor vele szüntelenül viaskodó, az élettől elszakadt, de mindig újra a társadalomtól való függetlenség lehetetlen voltára eszmélő tudományt képviseli? Miért Prága a forradalom előtti jelenet színhelye? Hiszen nyilvánvaló, hogy a szín történelmi szerepe szerint az előzővel való szembenállásában valamely renaissance-udvart helyettesít, a következővel való ellentétében viszont az abszolutisztikus Bourbon-udvart, amelynek megdöntése a forradalom első célkitűzése. Nyilvánvaló, hogy a jelenetek logikája szerint az abszolutizmusnak, a gáláns udvari élet léhaságának s a tudomány szolgaságának bemutatása nem történhetik szintén Párizsban.

De miért éppen Prága a színtér? Bármily jellegzetes a történeti Kepler különleges helyzete az udvarhoz való viszonyában, bármennyire tipikus az ő hányódása kutatás és udvari szolgálat közt, s tipikusak egyéni életének a társadalmi viszonyokkal összefüggő súlyos problémái, nem tartozik ennek legismertebb példái közé. Arra, hogy Madách figyelme feléje fordult és az ő életének is éppen prágai szakaszába sűrítette ezeket az ellentéteket, nem elég magyarázat, hogy talán véletlenül éppen egy Kepler-életrajzot olvasott.

A prágai szín választása éppen a dráma magyar mondanivalójával függ össze. Itt is érezhető, sőt talán leginkább itt, hogy Madách *Az ember tragédiájában* nemcsak a kapitalizmus problematikájával vívódik, hanem saját nemzete felszabadulásának lehetőségével is. A szabadság, egyenlőség, testvériség jelszava számára is nemzeti jelszó. A Habsburg-udvar posványában vergődő tudós éli át a forradalom nagyszerű látomását, a Habsburg-abszolutizmus hízelgő szavakba, udvari formákba takart kegyetlen zsarnoksága és erkölcsstelen hazugsága az, amelybe beharsog a Marseillaise győzelmi indulója és az egyenlőség, testvériség, szabadság jelszava.

Nem véletlen, hogy *Az ember tragédiája* ellentmondásos tartalmának haladó elemei a legnagyobb hatással *Az ember tragédiája* prágai előadásain érvényesül-

tek. 1892-ben az ó-csehek aulikus politikája és a német elnyomás ellen akkor még demokratikus jelszavakkal és a népi tömegek élén harcoló ifjú-csehek nemzeti ellenállásának tetőpontja volt ez az idő, s a július végétől október elejéig állandóan telt házat vonzó 31 előadás egyre fenyegetőbbé vált tüntetéseinek a bukás előtt álló kormány végül is az előadások betiltásával vetett véget. Érdekes bizonyítéka ez annak, hogy volt *Az ember tragédiájának* a demokratikus szabadságmozgalmakat támogató aktív hatása is. Kisebb mértékben a magyar előadások történetében is van erre példa.

A Marseillaise éppen a Habsburg udvarnak a „tisztá tudományból” kiábrándult asztrológusát rázza föl; nem nyilvánvaló-e, hogy éppen ez az a pont, ahol *Az ember tragédiája* anélkül, hogy a kérdés nemzeti vonatkozását kifejezné, volta-keppen éppúgy az önkényuralom elleni gyűlöletet szólatatja meg, mint a Civilizátor, amelyről felesleges volna, úgy gondolom, most külön beszélni.

Ez volt az egyetlen lehetséges módja Solferino előtt a magyar probléma meg-
szóltatásának. Bizonyára ennek is része van abban, hogy a forradalmi szín kere-
tét a prágai színek adják; a prágai siker nem véletlen találkozás következménye,
a csehek megértették Madách művészi szándékát. A londoni jelenet részletesebb
elemzését is elhagynom, minthogy ennek pozitív értékelése magától értetődő. Persze
nagyon sok van a kapitalizmusnak ebben a remek művészi elemzésében, amit a régi
előadások sohasem hoztak ki.

Ha a magyarázat naív idealizmusa csorbítja is az ábrázolás realitását, kriti-
kája egy magyar író részéről abban az időpontban nagy éleslátásról tesz tanúsá-
got. De éppen a magyarázat idealizmusából következik a költemény további részei-
nek hanyatlása, a történeti szemle és a történelmi előrelátás mélységének arány-
talansága. Ezen a ponton nagyon fontos szemügyre venni a londoni színt záró vég-
fantazmagóriát. Ennek a jelenetnek értelmét is teljesen meghamisították azok az
előadások, amelyek valami külön áhítatos függelékét formáltak belőle, sőt végül le
is választották a londoni színről s vele pótolva a második prágai jelenet elhagyá-
sával megfogott képek számát, a kapitalizmus ábrázolásától független temető-
jelenetet csináltak belőle, amely nem a kapitalista társadalom, hanem a földi élet
mulandóságáról beszél, a Madách meggyőződésével ellentétes vallásos tanulság
érdekében. Madách a londoni vásár összes szereplőit újra felvonultatja, saját sír-
jukat ásatja velük, tehát az elemeire bomló kapitalista társadalom sírját, s végül
külön-külön hullanak a maguk ásta sírba. Ádám nem visz magával semmit ebből
a szörnyű társadalomból, csak a szépség, ifjúság, szerelem képviselője, Eva homlik
ki vásári fátylából. Évának továbbra is ott a helye Ádám mellett. Csakis erről van
szó a női hivatást glorifikáló szép sorokban, s nem valami misztikus feltámadásról.

Persze itt is éreznünk kell, mennyire külsőleges a dialektikus szemlélet
Madáchnál, mennyire merev ellentéteket ad az ellentétek harca helyett. Bár tudja,
hogy a kapitalizmus anarchiájára kollektív társadalmi rendnek kell következnie.
nem látja, hogy mi a jelentősége a kapitalizmus megdöntésében a munkásosztály-
nak. Bemutat ugyan munkásokat, sőt a munkásosztálynak az öntudat különböző
fokán álló típusait állítja szembe egymással: Az egyiknek fejlődéséből is látunk
valamit akkor, mikor a nyomortól, megaláztatástól és családi sérelemtől lázadásba
kergetett társuk halálbahircolását látja. Van szó a jelenetben bérharcokról,
munkanélküliségről és még sok mindenről. Mindezek azonban egymás mellé rendelt
külön-külön vonások a kapitalizmus romlottságának rajzához. Sehol annak tudata,
hogy ennek a rothadt társadalomnak sírásója éppen a proletáriátus lesz.

Ezt a hiányt a zárójelenet különösen szembeszökvé teszi. A munkás is csak
egy hang a többi közt, ő is nyugodni tér ahelyett, hogy harcra kelne elnyomói
ellen.

*

Ha vannak is a részletekben kifogásaink a műlt egyes mozzanatainak ábrázolá-
sával szemben, s különösen a nagy fordulatok teljesen idealisztikus felfogása néhol
talán mosolyt is kelt bennünk, ha nem engedjük át magunkat a kép és a szó vará-

zsának, a történelmi jelenetek sora a maga egészében mégis csodálatos emberi szépségek, feszült drámaiság, nagy korszakok főtörekvéseit tömöríteni tudó művészet bámulatával tölt el. A jövő bemutatásában ezzel szemben az egész ábrázolás kispolgári naívsága nem egyszer bosszant. De nem szabad a dolog jelentőségét túlozni, nem szabad a fasiszták uszályába kerülni annyiban sem, hogy mi annak alapján, amiért ők leginkább rajongtak, az egész művet elítéljük, magunktól elutasítjuk.

A falanszter-jelenetnek, mint láttuk, központi szerepe volt *Az ember tragédiája* értékelésében. Nemcsak mi vagyunk érzékenyek a szocialista társadalom torz ábrázolása iránt, már Erdélyi János mindjárt a költemény megjelenése után írt bírálatában a legsúlyosabb szavakkal éppen ezt bélyegezte meg. Nem tudok egyet-érteni azokkal, akik kettejük vitájában Madáchnak adnak igazat, akik ujjongva fedezik föl, hogy íme Madách, amint védekező levelében¹ is külön kiemeli, már akkor az emberi történelem egyik fő mozzanatául ismerte föl a szocializmust. Erdélyi nagyon helyesen látja, hogy nem mindegy, az elmúlt korok olyan eszméjének lejártáról van-e szó, amely a történelmi fejlődés valamely szakaszán fontos lehetett, de már betöltötte hivatását, vagy olyan eszméről, amelynek hivatása azoknak a problémáknak a megoldását elősegíteni, amelyeket a költő korának kibíratatlan nyomorúsága vet föl. Becsületére válik Erdélyinek, hogy olyan érzékenyen és haragosan reagált erre a jelenetre, hogy felháborodottan fakadt ki: „Tűrhető-e, hogy a költő, a nagy igazságok látnoka, az eszmék prófétája ultramontánokkal egy oldalon vegyen álláspontot a jövődör kor fejleményei ellenében?” Szerinte Madách itt azon eszmék paródiáját adja, melyeket a civilizáció romlottsága, a társadalmi élet fenéje, a köznymor kiáltó szava sürgetett elő az emberi elméből.¹ Mégis, bármennyire Erdélyi oldalán van a mélyebb igazság magának a szocializmus jelentőségének értékelésében, s bármennyire igazat adnak Erdélyi felháborodásának *Az ember tragédiája* eddigi színpadi története és reakciók magyarázatai, hiba volna *Az ember tragédiája* eszmei tartamának értelmezésében külön erre a színre támaszkodni s megelégedezni Arany figyelmeztetéséről.

A mű egészének keretében magának ennek a színnek az értelme is más világitást nyer.

A jelenet magábanvéve kétségkívül torz karikatura. Mintha Madách nem tudná, amit Erdélyi tud, hogy a szocializmus „egyik fő ágazata s már-már egyik dicsősége az egyéniség megmentése”, hogy éppen a szocializmus üzent hadat a gépies egyformaságnak, a munkamegosztás lélekölő kapitalista rendszerének, s az ember képességeinek minél gazdagabb kibontakozását akarja. Nemcsak arról van szó, hogy a tudományos szocializmust nem ismerte Madách. Fourier utópiájából is csak a falanszter nevét és formáját vette át, egyébként a szocializmus burzsoá kritikusaianak leghazugabb rágalmaihoz hasonlítható csak az ő falansztere.

Különbözik Madách sem magának a szocialista társadalmi rendnek tulajdonítja a kollektív életnek azt a torz alakulását, amelyet bemutat. A szocializmus eszméje is már az előző színben felmerült, a polgári társadalom önző széttagoltságának, a koncon való marakodásának orvoslásaként. A falanszter-jelenet a kapitalizmus sűrűbazuhanása után megszülető szocialista társadalomnak s vele általában a társadalomnak végső vonaglását mutatja be. De ennek a végső alakulásnak, ennek az eltorzulásnak az oka nem a szocializmus maga, hanem a természettel való kétségbeesett küzdelem.

A természetátalakítás nagyszerű küzdelmei helyett itt arról van szó, hogy közeledik a Nap teljes kihűlése, az élet megbénulása és ennek megakadályozása érdekében fokozódik a végtelenségig minden egyéni törekvésnek és minden szépségnek teljes száműzése. Az, hogy Madách ilyen összefüggésben mutatja be a szocializmus eszméinek eltorzulását, nagymértékben enyhíti szándékának megítélését. S bizonyára van mód olyan színpadi megoldásra is, amely a falanszter- és az eszkimójelenet összefüggését ne úgy éreztesse, hogy az egész az imperialista ideológia

¹ L. Erdélyi János: *Pályák és pálmák*. 1886. 477–82.

reakciós tanainak illusztrációjaként hasson, hanem egyrészt ezeknek az álom-jeleneteknek a realitásfokát csökkentse a történelmi jelenetekéhez képest, másrészt valamiképp éreztesse, hogy itt — Madách és kora tudása szerint is — a kapitalizmus megdöntése után sokmillió évvel várható körülményekre van utalás.

Anélkül, hogy eltagadnánk, hogy a luciferi álmok során bemutatott falanszter a szocializmus eszméjének eltorzulását akarja ábrázolni ne felejtjük el, hogy benne olyan kollektívista elképzelések kritikája szólal meg, amelyekkel a marxizmus mindig élesen szembeszállt, olyan értékek féltése, amelyeknek igazi megbecsülését a szocializmus hozta meg.

Ennek a torzképnek egyes mozzanatai a mi viszonyaink között már szektárius tulzások és egyéb szocialista jelszavak alatt fellépő káros jelenségek kritikájaként egyenesen jótékony hatásúak is lehetnek. Gondoljunk az egyenlősdi-re, gondoljunk a szerelem száműzésére, amit Révai elvtárs a színészkonferencián említett, hogy a klasszikusok hírhedt kiselejtezéséről ne is beszéljünk. Nemrég hallottam, hogy egyik nagy, tudományos szempontból is fontos ipari üzemünkben hibás káderpolitika lépéseit sikerült már többször olyan módon megakadályozni, hogy a vezetők egyike a viták során csak annyit mondott: „székláb”, utalva arra, hogy Michelangelóval egy életen át széklábat faragtatnak.

*

De térjünk vissza mult és jövő határára. Láttuk, hogy *Az ember tragédiája* a történelem addigi csúcspontjául a francia forradalmat tünteti fel, hogy ez és az ezt közrefogó képek vezetnek át ahhoz a színhez, amelyben Madách legközvetlenebbül bírálja saját korát, a kapitalizmus ellenmondásait.

Az ember tragédiájában magában megy végbe Madách viaskodása ezekkel a problémákkal. Ha erre gondolunk, sokkal világosabbá válik előttünk az egész mű koncepciója.

Mit is jelent az, hogy Lucifer mutatja be az első emberpárnak az emberiség jövőjét? A keret sajátos jelentését a korszerű problematika adja, a polgári forradalom következményeivel szemben való állásfoglalás.

A jelenetek dialektikus rendjét sem valami eltanult séma szabja meg, abban is a kapitalizmus, a polgári fejlődés sajátos ellentmondásai tükröződnek. Eszmei tartalom és forma elválaszthatatlan egységének különösen jellegzetes példájával állunk itt szemben. Madách fogalmazásában a polgári forradalom legriasztóbb ellentmondása az, hogy a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavával induló forradalom az eszméért véruket ontó tömegek új borzalmas rabságához vezet, hogy a verseny szabadsága a munkaeszközök birtokosait a vagyontalan tömegek korlátlalan zsarnokává tette.

Ennek a fordulatnak a világánál vizsgálja Madách az egész történelmet, hogy következtetést vonhasson a jövőre. Az őt riasztó borzalmas kérdés ez: törvényszerű-e, amit a polgári forradalom és a szabadverseny egymásutánja mutat, törvényszerű-e az, hogy minden nagy eszme visszájára fordul? Ezt a kérdést öltözteti az álom formájába, ennek a kérdésnek biztató megoldásáért való viaskodás az Ádám és Lucifer küzdelmének tartalma. Bármennyire elvontan, idealisztikus módon érti is Madách a haladást, megítélésében döntő annak a felismerése, hogy a költemény egész mondanivalója a haladás körül forog. Ádám hinni akar a haladásban, Lucifer kétségbe akarja ejteni.

Nemcsak az egyes történeti képek kiválogatásában mutatkozik meg Lucifer ellenséges szándéka. Ő az, aki a polgári társadalom ellentmondásos fejlődését az egész multra és a szocialista jövőre általánosítja. Ebből az általánosításból az ellentétek hasonló rendje szerint szerkesztett történelmi képek sorozata születik. Madách olyan mozzanatokot párosít a történelemből, amelyek egymásutánja ugyan csak nagy törekvések visszájára fordulását mutatja. Az ebből következő dialektikus szerkesztésmód teljesen zavartalan művészettel nagyszerű drámai fordulatok meg-

jelenítésére vezet egészen a jelen és a jövő határig. A baj ott kezdődik, hogy a luciferi általánosítás szükségképpen kiterjed a jövőre is.

Itt kissé bővebben kell foglalkoznunk Lucifer alakjával. Tudom, hogy értelmezésem ezen a ponton különösen heves ellentmondással fog találkozni. A kérdés tisztázását a költemény egész értékelése és *Az ember tragédiája* színpadi jövője szempontjából egyaránt döntő kérdésnek érzem. Lucifert a multban meggyőződéseim szerint tévesen és károsan idealizálták, hol a goethei Mefisztotelesz kedélyesebb, hol a byroni Lucifernek igazságosan lázadó alakja felé hajlították el. A magyarázók egy részénél az összehasonlítás szenvedélye is közrejátszott, szinte elmosta szemükben a különbséget. De többnyire náluk is, az alak színpadi életében is része volt a torzításban annak, hogy ez a felfogás kedvezett a pesszimista vagy vallásos, mindenképp reakciós, forradalomellenes értelmezésnek, annak, hogy akár áhítatos kárpótlással, akár anélkül, azt hozzák ki a Tragédiából, hogy az emberiség földi történetében nincs haladás, csak örökös föl és alá, hogy a rossz után csak éppolyan rossz vagy még rosszabb következhetik, hogy minden küzdelem az emberiség életének megjavításáért legjobb esetben naív ábrándozás.

Lucifer alakját és szerepét Madách első, az egész kompozícióból kiinduló magyarázója, Arany látta helyesen és nem azok, akik benne is részvétet érdemlő tragikus hőst kerestek.

Lucifer az ösellség, nemcsak és nem elsősorban a mítikus keret istenének, a vallásnak ellensége, hanem elsősorban az emberiségnek, az emberek haladásának, boldogságának, minden szépnek, jónak, nagyak ellensége. A magyarázók nagyrésze még azt is kétségbevitte, hogy Lucifer kétségbe akarja ejteni, öngyilkosságba akarja kergetni az első embert. Pedig ez kezdettől fogva világos. „Megesküvén vesztőkre, veszniök kell” — biztatja magát az első találkozás előtt. Hogy ez nemcsak teológiai-morális értelemben való megrontásukat jelenti, azt azok a szavai bizonyítják, amelyekben az elemek segítségét kéri fizikai megsemmisítésükhöz:

Segítsetek,
Ti elemek,
Az embert nektek.
Szerezni meg.

Ha az egyes álmképek több-kevesebb művészi szempontú módosítással valóban megtörtént katasztrófákat mutatnak is be, ezeknek a jeleneteknek kiválogatása, a történelem egyoldalú bemutatása Lucifer tudatos, célzatos műve.

Az álmképekben vannak részletek, amelyek Lucifer egyre növekvő türelmetlenségét, sőt végül az álmképek eredménytelensége miatt erőszakos beavatkozás szándékát is mutatják. Ádám felébredése után tervszerűen folytatja Lucifer a tanulságok olyan hangoztatását, amelyekkel öngyilkosságba akarja hajtani, s mikor Éva vallomása végkép lerontja egész küzdelme eredményét, határtalan dühvel támad rájuk.

De Lucifer szerepe a történelmi képek esetében sem merül ki a célzatos válogatásban. Ő kommentálja is az eseményeket s a legsúlyosabb ellentmondás ezek közt a kommentárok és a végső biztatás közt van. Nem lehet véletlen az sem, hogy az egyetlen szín, amelyben Lucifernek egy szava sincs, a forradalmi álom, s hogy ebben a terrorral rémíteni akaró álomban a bakó szerepe jut neki; ezt a színt Ádám-Kepler maga értelmezi a luciferi szándékkal ellentétes módon.

Igaza van-e a Lucifer ajkára adott általánosításoknak? Ez az éppen, amire Madách keresi a feleletet. Ilyen általánosítások — 48 bukásával, a kapitalista fejlődéssel kapcsolatban — okozzák az ő riasztó kétségeit is, mint az *Ejféli gondolatok* című verséből és több más írásból is kiderül. Lucifer nem általában a tudomány, hanem a kétségbeejtő ellenforradalmi tudomány képviselője.

Csak egy példát emelek ki Lucifer ilyen kommentárjaiból:

Ah fáraó, rajongsz, hisz a tömeg
 A végzet arra ítelt állata,
 Mely minden rendnek malmán húzni fog.
 Amit te eldobsz, ő meg nem nyeri,
 És új urat keres holnap magának,
 Vagy azt hiszed, hogy ülhetnél nyakán,
 Ha a gazdának szükségét nem érzi?
 Ha kebelében öntudat lakik?

Majd Ádám kérdésére:

„Miért jajgat hát, mintha fájna néki
 A szolgaság?”

Fáj, bár nem tudja mi,
 Mert minden ember uralomra vágy.
 Ez érzet az, s nem a testvériség.
 Mi a szabadság zászlajához úzi
 A nagy tömeget, — ámbár öntudattá
 Nem ébred benne, és csak sejtelemként
 Zaklatja minden olyasért, mi új
 S mi tagadása a már meglevőnek,
 Abban remélvén testesülve látni
 A boldogságról képzett álmait.
 Pedig mély tenger a nép: bármilyen napfény
 Sem hatja át tömét; sötét leend az.
 Csak a hullám ragyog, mit színe fölvet,
 És mely hullám esetleg épp te vagy.
 ...Vagy más veled rokon,
 Kiben tudattá vált a népi ösztön
 S ki a szabadság bámult bajnokául
 Fényes helyedre tolnakodni mer,
 Míg a tömeg, nem nyerve semmit is,
 Nevet cserél, a gazda megmarad.

Lucifer általánosításait nemcsak a fasiszták fogadták örömmel és emelték Madách mondanivalójává, s egyben örök igazsággá. Ez a téves értelmezés ott kísért már a korábbi kommentárookban is, de még 1949-ben is jelent meg olyan hivatalos tankönyv, amely megrágalmazta Madáchot jókora részével mindannak, amit a fasiszták akartak *Az ember tragédiájából* kihozni: „Madáchnak az a hite, hogy a történelemben mégsincs haladás, csak örök körforgás és azonosság... Madách a tömegben csak rosszat, alacsony, értéktelen ösztönöket lát”. A Lucifertől képviselt reakciós filozófiának a régi rendezések is igazat adtak, a felszabadulás utáni rendezés meg nem tudott mit kezdeni vele, s ezért hatását a legsúlyosabb részletek húzásával akarta gyengíteni. Ugyanakkor törölte mindazt, ami Lucifer gonoszságát, embertelenségét érezteti. Így pl. elhagyta a torzalak, a kétes rémület világa után való vágvának kifejezését az athéni színből, a kéjelgő kegyetlenség olyan förtelmes megnyilvánulását, mint a római színen mondott szavai:

Nézd, Júlia, a szép kövér halat,
 Egyél, hiszen majd hízlalsz másokat.

Ez és egy sereg más fontos vonása Lucifer alakjának, aki — ismétlem — első-sorban az embernek, az emberiség boldogságának, haladásának ellensége s akinek embertelen gyilkos szándékait szolgálja nemcsak az álomképek kiválasztása, hanem általánosító filozófiai magyarázata is.

Persze vannak egyes részletek, amelyek látszólag ellentmondanak ennek a magyarázatnak, ahol Luciferben mintha részvét mozdulna meg, vagy ahol valódi bölcsesség vagy szellemesség szólal meg az ajkán. De talán csak nem fogjuk Madáchon a szemiatizmus hiányát számonkérni.

Marxista értelmezésben is megnyilvánul olyan rokonszenv Lucifer figurája iránt, amely az egész mű megértésének árt. Ennek az az oka, hogy örömmel üdvözljük a multban a materializmus minden megnyilvánulását. Csak hogy Lucifer materializmusában nincs sok köszönet. Ez a materializmus nemcsak mechanikus, antidialektikus materializmus, hanem éppen ezért fatalista materializmus is, amely arra való, hogy tagadja az eszniek minden szerepét, tagadja a személyes felelősséget, ennek a materializmusnak döntő mozzanatai a megváltozhatatlan átöröklés tana, a malthusianizmus, a morálstatisztika stb. Mind arravaló, hogy az emberi cselekvés értelmét és értékét kétségbevonja. Persze mindezzel szemben Adám naív idealizmusa áll, és mégis ezt kell diadalmasnak érezni, mert ez a haladásért való tántoríthatatlan, mindig megújuló küzdelem sarkalója, míg a Lucifer materializmusa a halál, a lemondás bölcelete.

Ne akarjunk Madáchból materialistát faragni, de figyeljünk arra, hogy Madách harca az embert kétségbeejtő okoskodás ellen nem is tagadása általában a materializmusnak. A világ teremtésének az a deisztikus magyarázata, amelyet elsősorban az Úr ajkára ad, éppolyan távol áll az egyház világnézetétől, mint a következetes materializmustól, de igenis vannak e magyarázatnak materialisztikus elemei. Hogy mennyire tudatos tagadása volt Madách elgondolásában a semmiből teremtés mítoszának, arra jellemző az Aranytól megváltoztatott első fogalmazás, amelyben már a teremtés befejezésének pillanatában enyésző világok omladékáról volt szó.

De ott van Lucifer ellenlábasaként a Föld szelleme is, aki szintén az anyagi valóság képviselője és magyarázója és ugyanakkor az embernek védője. Mikor Ádámot visszarántja a földi világba, az élet materialista magyarázatát adja azt hangoztatva, hogy a lélek semmi a test nélkül:

Előbb való-e rózsánál az illat,
Alak a testnél, napnál a sugára?
Oh, hogyha látnád árva lelkedet,
Amint értelmet és kifejezést
Keres hiába idegen világban,
S nem érez többé semmit és nem ért,
Megborzadnál. Mert minden felfogás
És minden érzés, mely benned feszül, csak
Kisugárzása egy csoport anyagnak,
Mit földednek hívsz, s mely ha más leendne,
Nem létezhetnék többé véled együtt.

Világos az előbbiekből, hogy sem a Lucifertől mutatott álmajelenetek, sem a luciferi általánosítások nem azonosíthatók Madách meggyőződésével. Aranyinak van igaza, aki azt mondta: „Kívánhatjuk-e Lucifertől, hogy ne pesszimista színben mutassa neme jövőjét Ádámnak, midőn célja: kétségbeejteni s benne ily módon egész ivadékát előlni? ... Minden tárgyi hűség mellett, mellyel egyes hősoket felmutat... látszik, hogy Lucifer célja szerint a sötétebb oldalt vette. Ez nem a szerző pesszimizmusa: ez magából a szerkezetből foly igy”.

Persze, Madách nincs szilárdan meggyőződve a luciferi kép ellenkezőjének igazságáról sem, ezért oly ellentmondásos az egész mű, de részben innen van a jelek feszült drámaisága is. Az ember tragédiája fő mondanivalója éppen a viaskodás a kétségek ellen. Benne egyszerre tükröződik a kapitalizmus minden ellentmondása, amely különösen súlyos kétségeket ébreszt a két korszak határán álló magyarság költőjében, aki leszámolt a feudalizmussal, de visszariad a kapitalizmustól s aki nemzete sorsában a döntő fordulatra, a 48-as célok beteljesedésére vár.

Azt akarja-e Madách mondani, hogy nincsen remény, hogy minden küzdelem hiábavaló? Nyilvánvalóan nem, hiszen a költemény kihangzása is éppen az ellenkezőjét hirdeti: „Küzdj és bízva bízzál”.

Es ezzel eljutottunk a mítikus keret értelmének problémájához. Miféle hit az, amelyhez Ádám a Lucifertől mutatott tudás elől menekül? Nyilvánvalóan nem az egyház hite, nem hit istenben, nem hit a túlvilági életben, hanem hit magában a haladásban, a földi küzdelem értelmében, az ember harcainak eredményében. Es ha

mítikus keretben az Úr ajkára adja is a biztatást, ennek nyilvánvalóan semmi köze sincs semmiféle fideisztikus, transzcendentális megoldás kereséséhez. Az autonóm morál kanti érvelése az utolsó jelenetben valóban jelentkezik, mégpedig sajátos összefüggésben, sajátos gondolati szerkezetben. Nagyon jellemző az, ahogy Ádám fölveti a végső kérdéseket: a fő kérdés nála az, megy-e előbbre utána az emberiség? Minden más mintha csak a gyöngébbek kedvéért, vagy a konvencionális keret miatt kerülne szóba, ha nem ismernők a szokásos vallásos fogalmazást, valósággal felismerhetetlenül:

E szűk határú lét-e mindenem,
Melynek küzdése közt lelkem szűrődik,
Mint bor, hogy végre, amidőn kitisztult,
A földre öntsd és beígya porond?
Vagy a nemes szeszt jobbra rendeléd?

Ez úgy hangzik, mintha a lélek halhatatlanságáról akarna megbizonyosodni. De a következő sorok más értelmet adnak ennek a kérdésnek is:

Megy-e előbbre majdan fajzatom,
Nemesbedvén, hogy trónodhoz közelgjen.
Vagy mint malomnak barma, holtra fárad
S a körből, melyben jár, nem tud kitörni?

Az Úr válasza is a földi küzdelem folytatására utasít és semmi más igényt nem támaszt. Madách, bár nem materialista és nem is teljesen vallástalan, hanem valamilyen felvilágosodott deizmus híve, egyszerűen nem hisz a lélek halhatatlanságában, sőt az ebben való hitet lealacsonyítónak tartja. Madáchnak az a verse, amelyben már régen felismerték a Tragédia egyes eszméinek csiráját, az *Ejféli gondolatok*, világosan megmondja, hogy a túlvilági életben való hit meggyálázása az ember történelmi küzdelmeinek: ha van túlvilág és örökkévalóság, akkor az egész földi élet jelentéktelen átmeneti mozzanat az emberi lélek életében.

Akkor dőre minden küzdés a magasra,
Aki ottan él, hol csillagok születnek,
S néz a végtelenbe, nem nagyon örülend
Hangyaboly-világunk múlandó hírének.

De már a *Férfi és nő*-ben is elutasítja Herakles a lélek földöntúli életét.

A semmi szellem,
Melyet dicsekszel, hogy szobrunkba fűjtál,
Miért él tovább, mint a szobor maga?
Mért nem hagyod itt együtt őket és
Minek neked ott fenn a szellem —

fordul lázongva Zeushoz.

Madách számára az élet értelme csak a földi küzdelemben van. Minden transzcendentális vigasz idegen, sőt gyűlöletes a szemében.

Madách idealista volt és vissza-vissza tért belénevelt vallási eszmékhez is, de *Az ember tragédiája* leglényegesebb mondanivalójának semmi köze a valláshoz, az örökölt vallásos hagyományból, a biblia olvasásából vett mítikus keret ellenére, amelybe minden kétségen túlemelkedő makacs hinniakarását öltöztette.

Ismétlem: Az ember tragédiája tulajdonképpen tárgya nem isten és ördög küzdelme, nem is, ahogy fasiszta és félfasiszta értelmezések felfogták, a magános hős és a meg nem értő tömeg küzdelme, hanem az ember küzdelme mindazzal, ami harca értelmét el akarja vitatni, ami kétségbe akarja ejteni. A mítikus keretre Madáchnak azért van szüksége, mert a tőle ismert polgári tudomány nem ad megnyugtató választ kétségeire. A polgári társadalom ellentmondásain túl az új utat csak a proletariátus világnézete, csak a marxizmus adhatta volna meg, amelyet Madách nem ismert.

A keret, amelyben kénytelen volt bővebben nyúlni a biblikus mítosz elemeihez, külön nehézségeket okozott. Itt Madách kritikai szelleme, amely szembenállt az egyház világnézetével, drámai érzéke és talán részben a byroni Lucifer példája olyan vonásokat is vitt Lucifer alakjába, amelyek ellene mondanak további szerepének és amelyek, kivált minthogy a költemény kezdetén találkozunk velük, könnyen megtéveszthetnek.

Ismeretes, hogy az egyházi részről megjelent bírálatok kezdettől Prohászka Ottokárig éppen vallási szempontból bírálták, hitetlennek mondták Madách világnézetét. Hogy van az, hogy a Horthy-korszakban mégis vallásos játékot kívántak belőle csinálni és a katolikus sajtó is elkezdte ilyen értelemben magasztalni? Ez nyilvánvalóan éppen azzal kapcsolatos, hogy felfedezték benne azt, amit — az egész mű értelmének meghamisításával — a szovjetellenes imperialista ideológia támogatására lehetett felhasználni, így elsősorban a falansztert, másodsorban Lucifer peszsimista általánosításait. Így olvadhatott össze egyik-másik rendezésben a sátán alakjának valóságos felmagasztalása áhítatos részletek betoldásával és templomi dekorációval, mintegy igazolva *Az ember tragédiájának* azokat a szavait, amelyeket Lucifer a búcsúkönyvekkel házaló barátáról mond, mikor Ádám arra szólítja fel, hogy kardjával verje szét a hitelt kufárkodókat. Lucifer zavartan szabadkozik.

Bocsáss meg, e barát rég cimborám
S nem is utálom én az ily világot.

Talán nem érdektelen, ha megemlítem, hogy Madách összes műveinek egyetlen kiadásából ezek a sorok néhány mással együtt hiányoznak. Nyilvánvalóan nem a lelkiismeretes szerkesztő, Halász Gábor, hanem a háborús-fasiszta cenzúra bűnéből. Figyelmeztetés ez újabb kiadók és rendezők számára is, amely óvatosságra int a szövegforrás dolgában, és egyszersmind jellemző bizonyítéka annak, mennyi tennivalónk van még az irodalmi örökség gondozása, a régi csonkításoktól és hamisításoktól való megtisztítása terén. Persze a színpadon sem hangzottak el ezek a szavak — még 1947/48-ban sem.

*

Abban a válaszban, amelyet Erdélyi bírálatára írt, amelyben szándékát magyarázza, maga Madách ezt mondja Ádám harcainak végső tanulságáról: „Igaz, hogy mindenütt megbukik... de bár kétségbeesve azt tartja, hogy addig tett minden kísérlete erőfogyasztás volt, ezért mégis *fejlődése mindig előbbre és előbbre ment, az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem is vette észre*”. (Kiemelés tőlem: W. J.) És valóban, ha nem Lucifer tendenciózus magyarázataiból, hanem magukból Ádám küzdelmeiből tájékozódunk, akkor egészen a falanszter-jelenetig semmit sem találunk, ami ennek az értelmezésnek ellentmondana.

A jövő bemutatásában Lucifer szerepe ismét módosul. Ha a történeti képek során csak válogat célja érdekében, az olvasó számára is ellenőrizhetetlen jövő képeiben, ahol azt akarja Madách bemutatni, amit a reakciós tudomány a haladó törekvések, konkrétan elsősorban éppen a szocializmus ellen felhoz, Lucifernek sokkal szabadabb keze van. Hogy Madách talán éreztetni is akarta, hogy itt a sátáni kritika már részleteiben sem megbízható, arra különösen az mutat, hogyan növekszik Lucifer türelmetlensége a mindig újra lelkesülő emberrel szemben; az Urbe már akarata ellen ragadja Ádámot, és őt álmában is meg akarja semmisíteni azzal, hogy kitaszítja a Föld vonzási köréből. A történelmi küzdelmek sorozatos csalódásaiba Ádám bele is tud nyugodni, mert hisz további küzdelem és további fejlődés lehetőségében, csak a küzdelmet lehetetlenné tevő, az emberi életet megbénító fagyhalál és annak küszöbén bekövetkező degenerálódás az, ami ellen legvégül is lázadozik: „Csak az a vég, csak azt tudnám feledni”.

Ismeretes, hogy ilyenféle természettudományi jövőndölésekkel miképp próbálták 1830, 1848 és 1871 után egyre fokozódó mértékben reakciós klerikális törekvéseknek megnyerni a tömegeket.

Senmi okunk, hogy Madách Luciferjét az alak sokszínű gazdagsága és nem egyszer bölcsesége ellenére ne gyűlöletes rágalmazónak tekintsük. Ha *Az ember tragédiája* megint színre kerül, mindaz, ami benne nagy, ami a kétségek ellenére felemelő, lelkesítő, akkor érvényesülhet teljesen, ha Lucifert úgy játsszák, hogy a színház közönségének nem egyszer ökölbeszorul a keze. Az sem baj, ha nem egyszer az imperialistákra, az emberiség épülő szebb, boldogabb, diadalmasabb világának ellenségeire gondol, akik hasonló következtetésekkel akarják letörni a népek hősies küzdelmét békéért és szabadságért, igazságért és haladásért.

Mindebből persze nem az következik, mintha Madách optimista volna, vagy a filozófia alapvető kérdéseire érdemleges választ tudna adni. Nem, *Az ember tragédiája* végső mondanivalója nem valami mély filozófiai értelmezése a valóságnak, ez a mondanivaló maga a viaskodás mindazzal a kétséggel, amivel kora ellentmondásai, 48 elbukása és a reakció fojtogató uralma, magának a nagy francia forradalomból született polgári társadalomnak szörnyű ellentmondásai és az ellenforradalom támogató, vagy ellenforradalmi következtetésekre felhasznált tudomány győfti, — de viaskodás mindezzel a haladásban való hitért. A Tragédia véghatása, ha nem is engedjük magunkat félrevezetni rekcións magyarázatoktól, elsősorban ennek a viaskodásnak az állhatatossága folytán és nem az utolsó szavak miatt, nem lehangoló, hanem felemelő. Madáchnak a címben kifejezett kérdése esztétikai síkon abban foglalható össze: tragikus-e valóban az egész emberiség élete, vagy az egyes tragédiákon túl mégis van célja a küzdelemnek. Mindez éppen Madách vergődése miatt nem minden részletben érvényesül egyenlően; sohasem fog sikerülni a költemény szövegéből minden zavaró ellentmondást kiküszöbölni. Vannak jelek, hogy Madáchban ennyire is csak alkotás közben tisztult meg a mondanivaló, s hogy a műben itt-ott bennmaradt egy foszlány saját vívódásának olyan stádiumából, amikor a kétség volt még erősebb.

*

Fölvetődik a kérdés, kiknek volt igazuk, akik a gondolkodót, vagy akik a költőt látták nagyobbnek Madáchban? Azt hiszem, az elmondottak után nem lehet kétes a felelet. Madáchnak nincs kialakult filozófiai meggyőződése, tele van kétséggel, ingadozással. Filozófusnak nem fogadhatnánk el. De igenis nagy költőnek tartom Madáchot, aki magát a polgári világnézet válságát formálta hatalmas képekbe, egész nagy korszakokat sűrített egy-egy drámai feszültségű, mély emberi tartalmat megragadó jelenetbe. Noha a mű szerkezetének és az emberábrázolásnak sok vonását volna érdemes megfigyelní, egyes színeknek sok szépségét kiemelni, további részletekbe nem bocsátkozhatom.

De van egy kérdése a művészi formának, amelyet éppen Madách esetében nem lehet szó nélkül hagyni, mert a köztudatban meglehetősen hamis vélemények éltek róla, és ez Madách költői nyelvének a kérdése. Nyilvánvaló, hogy nagy költő nem lehet, kinek nyelve nem költői. Sokszor mondták, hogy Madách nyelve darabos, művészietlen. El voltak terjedve hamis legendák arról a segítségről, amelyet Arany a nyilvánosság szempontjából kezdő íróársának adott, és amelyet Madách maga nagyon fontosnak tartott. Sokáig arról beszéltek, hogy Aranyak *Az ember tragédiája* gondolati tartalmának kialakításában is fontos része volt. Erre rácaffolt a kézirat és annak nyomtatásban is megjelent szövege. De azóta is megmaradt az a vélemény, hogy Madách nyelvvel nagy bajok vannak, hogy ami költői szépség van benne, az Aranyak köszönhető. Ez a vélemény teljesen alaptalan. Arany egészen kezdetleges nyelvi hibákat, idegenszerűségeket és apró verstani botlásokat javított ki, elég nagy számban; de a költemény egész terjedelméhez képest erősen túlozták a javítások mennyiségét is.

Madách nyelve sokban az irodalmi nyelv egy korábbi, még Petőfi előtti nyelv-állapotán fejlődött s a nép nyelvéből nem frissült fel. Eppen ezért Arany segítsége igen nagy jelentőségű; a kor legnagyobb magyar költőjének többhetes áldozatos munkája irodalmi multunk tiszteltreméltó példamutatásai közé tartozik. De ha megnézzük a költemény legszebb, legköltőibb részleteit — és ilyenek bőven élnek

mindnyájunk emlékezetében — az derül ki, hogy ezek csaknem kivétel nélkül megmaradtak Madách eredeti szövegezésében. Aranyt magát annyira magával ragadta ezek költői szépsége, hogy hozzájuk sem nyúlt, ha egy-egy régies szó, vagy más apróság akadt is bennük, amit más helyen kijavított volna. Csak egy-két olyan helyet akárok emlékezetükbe idézni, ahol a képekben való gondolkodás a legmegragadóbban szemléletes, vagy ahol a nyelv hangulatot keltő zeneisége a legelbűvölőbb. Tudatosan használok itt olyan jelzőket, amelyek Madách szokásos jellemzésével ellentétesek.

Drámai erőben Katonán kívül egy magyar költő nyelve sem versenyezhet vele. Így Ádám szavaival, a nagy fordulatokon, ahol egy-egy szín tanulságát levonja és új világ felé indul, pl.:

Mi verseny ez, hol egyik kardosan
All a meztelen ellennek szemében,
Mi függetlenség, száz hol éhezik,
Ha az egyes jármába nem hajol.

Mennyi mindent sűrít össze a haldokló rabszolga háromsoros nyögése:

Mért él a pór? — A gúlához követ
Hord az erősnek, s állítván utódot
Jármába, meghal. Milljók egy miatt!

De a gyöngédségnek, a merengésnek nem kevésbbé csodálatos hangjai, a nyelvi zenének bámulatos szépségei is felidéződnek mindnyájunk emlékezetében:

Mi a hang, hogyha nincs, ki értené?
Mi a sugár, ha szín nem fogja fel?
Mi volnék én, ha mint visszhang virágban,
Benned szebb létre nem feselne létem,
Melyben saját magam szerethetem?

Gondoljunk a római tivornya Júliájának csodálatos szépségű merengésére:

... , S kivált, midőn dalt hallok és zenét,
Nem hallgatom a szűk korlátú szót
De a hang árja ringat, mint hajó
S úgy érzem, mintha álomban feküdném,
A rezge hangon messze multba szállnék,
Hol napsugáros pálmafák alatt
Ártatlan voltam, játszi, gyermekeg.
Nagy és nemes volt lelkem hivatása.

Vagy Izaura búcsúszavai a szerelmeseket elválasztó középkori barbárságban:

A lég-hullámin szép dal árjadoz,
Mosolygni látok nemtők ezreit
Testvéri csókkal minden lomb mögül,
De hozzánk többé, Tankréd, nem beszélnek

Erről a nyelvről mondták annyiszor, hogy darabos, hogy zeneietlen. (*Az ember tragédiája* után kezdett *Tündéralom* töredéke a költői nyelv művészete szempontjából külön elemzést érdemel.)

A költői nyelv művészetének és a gondolatok erőteljes, tömör, szuggesztív megfogalmazásának páratlan képességét bizonyítja az is, hogy nincs még egy magyar alkotás, amelyből annyi szállóige kelt szárnyra, mint *Az ember tragédiája*. Azt hiszem, bizonyítékokra nincs szükség.

*

Úgy érzem, máris messzebb mentem, mint amire ebben a vitaindító előadásban jogom volt. Hiszem, hogy nem a régihez való ragaszkodás vezetett, mikor a fölvetett kérdésekben úgy foglaltam állást, hogy *Az ember tragédiáját* minden ellentmondása, egyenetlensége, különösen a jövő ábrázolásának hibái és a történeti és keretjelenetek kényszeredett összeillesztése ellenére a magyar irodalom nagy értékének tartom.

Ki kell jelentenem, hogy helyeslem a Tragédia előadásának szüneteltetését, helyeslem, hogy levették a műsorról akkor, amikor a régi Tragédia-játszás emlékeit menthetetlenül magával hurcoló, külsőlegesen helyreigazított sorozatos előadások az akkori helyzetben nem az újjáépítés lendületét, hanem az ingadozást erősíthették. De azt hiszem, nemsokára el kell jutnunk odáig, hogy *Az ember tragédiáját* megint játszani lehet, mégpedig olyan előadásban, amely tisztán ragyogtatja fel a mű értékeit, érvényre juttatja igazi, eddig mindig meghamisított harcos mondanivalóját. Hogy ez a részletekben miképp oldható meg, azt még hosszú vitáknak kell tisztázniuk. Az új előadást igen alapos előkészítésnek kell megelőznie, amelyhez művészek és tudósok szoros együttműködésére van szükség.

Még csak annyit, hogy ennél a kérdésnél fokozottan kell éreznünk a felelősséget, abban a vonatkozásban is: segítheti-e, vagy gátolhatja Madách műve népünk öntudatosodását, munkájának, békeharcának lendületét. De fokozza ezt a felelősséget az is, hogy *Az ember tragédiája* a multban a külfölddel való kulturális kapcsolatoknak viszonylag erős szála volt. Alkalmas-e arra, hogy a béketábor erősítője, a béke és haladás erőiért küzdő népek kölcsönös megbecsülésének és együttműködésének segítője legyen, azok közé a kincseink közé tartozhatik-e, amelyekkel a magyar nép a nemzetközi szocialista kultúra kincsestárát gyarapíthatja? Szeretném, ha a még meginduló vita közelebb segítene mindnyájunkat e fontos kérdések tisztázásához.

CIKINE MIHÁLY :

MÓRICZ ZSIGMOND : RÓZSA SÁNDOR

Ma már tisztázott az a kérdés, hogy Móricz Zsigmond nemcsak „a falukutató, a népi irányzatosság úttörő mestere volt, hanem az egész nemzet problémáinak ábrázolója, kora legnagyobb regény- és novellaírója. Egyes műveivel kapcsolatban azonban még sok a tisztázatlan kérdés.

A legproblematiszabb megjelenése óta a Rózsa Sándor. Miért éppen 1940—41-ben nyúlt vissza a szabadságharchoz, a betyár alakjához? Mit akart mondani véle? Hogyan egyeztethető össze a Rózsa Sándor-ból kicsengő népforradalom igénye a Kelet Népé-ben hirdetett „Hagyd a politikát, építkezz” jelszóval. És egyáltalán, hol kapcsolódik egybe a népfőiskola-terv, Rózsa Sándor regény, reformok hirdetése Tolnai titkának fellebbentése. Ezekre a kérdésekre eddig nem kaptunk feleletet a Móricz Zsigmondról megjelent írásokban. Pedig már régóta megoldásra váró feladat, a teljes Móricz-kép megrajzolásához feltétlenül szükséges. A Rózsa Sándor regény először a Kelet Népé-ben jelent meg. Az első rész 1940-ben, a második rész 1941-ben. Könyvalakban 1941, illetve 1942 könyvnapján került az olvasók kezébe.

Már az első kötet nagy port vert fel, elsősorban hívei és tisztelői körében. Elmarasztalás inkább formai oldalról érte; a következetesen véghezvitt ö-zésben kötöttek bele; nem ismeri és mégis erőlteti a szegedi nyelvjárást. Egyesek a regény nyelvét naturalizmusnak könyvelték el, nem vették észre, hogy másról van itt szó, nem egyszerű formai kérdéssről. A kritikusok jelentős része az első kötet Rózsa Sándor-ában csak a népdalok gavallérját látta.

Móricz kritikája, politikai hitvallása a második kötetben élesebben szólal meg. A politikai lapok nyomban felfigyeltek; megjelenését páratlan méretű kritikai támadás követte. Kézszelfogható volt a regényből, hogy nemcsak Rózsa Sándorról, nemcsak 48-ról van szó, az akkor elmaradt társadalmi reform és nemzeti összefogás kritikájáról, hanem az 1940-es évek Magyarországról is. Móricz társadalmi problémák, a parasztkérdés megoldását sürgette. Így érthető, hogy Rózsa Sándorról beszélve, közös platformra került és lényegében ugyanazokat mondta el a klerikális Nemzeti Újság, a kormánypárti Új Magyarország, a Petőfi Társaság Koszorúja és a szociáldemokrata Népszava. Valamennyien jobban féltek a nemzeti egységet lehetővé tevő, agrárforradalomhoz közeljáró belső átalakulástól, mint az előretörő fasizmustól.

A kialakuló elméleti vitákban szót szóra adtak, mindenki kötelességének érezte, hogy üssön egyet a Rózsa Sándor-on, vagy szólaljon fel védelmében. A támadásokra a barátok és követők sem feleltek elég alaposan, a rosszindulatú ostoba írásokat vagy nem tartották feleletre méltónak, vagy éppen a regény gyengéit emelték ki, mint értéket. A félfudális, klerikál-soviniszta lapok a „nemzeti szabadságharc” és az „ifjúság nevelése” érdekében emeltek szót. Érezték Rózsa Sándor-ban a forradalom hirdetését, a forradalom ösztönző üzenetét és attól féltek, hogy ezt az olvasók is megértik. Ezért más irányba akarják terelni az értékelést; Rózsa Sándor-ról kövekezetesen mint közönséges rablóról, haramia-vezérről beszélnek, akit még a „szabadságharcban sem lehet betyár csapatával együtt használni, hanem félre kellett állítani, s hogy minden türelem és elnézés után is, mert egy vonatot robbantott fel a szabadságharc után is, el kellett ítélni és a szamosújvári fegyházban fejezte be életét... megsértette többször az erkölcsi világrendet, s akinek ezért minden emberi törvény és jog szerint lakolnia kellett... Rózsa Sándor közönséges gonosztevő, akit ki kellett közsíteni az emberi társadalomból.” Nemzeti Újság, 1942. 127. sz. Nyisztor Zoltán. (Mi is összevonjuk szemöldökünk.)

Hogy a „rabló” felé címzett kritika mennyire a népi forradalmi erőknak szól, azt a kormánypárti Új Magyarorszában Milotay István meg is fogalmazta: „Ha a magyarság 48-ban is alapjában véve csak Rózsa Sándorokban bízhatott, akik csakugyan igazán a népből valók voltak, akkor Móriczék szerint ma is csak innen jöhetnek a mi megváltóink, s ha az úri közvélemény Rózsa Sándoroknak tartaná, vagy nevezné is őket, rájuk vár a nagy feladat, hogy a magyar nép számára csakugyan új történelmet csináljanak”. (U. M. 1942. 145. sz. Az új Rózsa Sándor.) Hosszú, ötödfélhasábos vasárnapi vezércikkéből szinte kisüt a félelem a népi megmozdulásoktól, kiolvasható, hogy Móricz 48-at illető kritikáját a fasizáló Magyarország kritikájának érzi.

Feudális, ellenforradalmi talajról jött a Koszorú és a Népszava kritikája is. A Petőfi Társaság folyóiratában megjelent kritikát közölte le szószerint a Népszava, minden kommentár nélkül, jelezve, hogy teljesen egyetért vele. (1942. júl. 8.) Így a Koszorú-val, sőt a Nemzeti Újság-gal és az Új Magyarország-gal együtt tiltakozik az „erkölcsi világrendet” megsértő Rózsa Sándor „népi ideállá” való nagyítása ellen, és támadja a — szerintük — „egész népi gondolatot” kisajátító népi mozgalmat, „mert — megintcsak szerintük — a népi gondolat igen szép, szent és közös kincs. Senki sem sajátíthatja ki magának, s különösen nem Magyarországon, ahol a legtöbb ember — hála istennek! — legalább is a második vagy a harmadik nemzedékben a népi talajhoz viszi vissza származását...” Ez a rész eleget mond a szociáldemokrácia irodalomszemléletéről és a parasztság kérdésében tanúsított állásfoglalásáról. A Népszava nem látta, amit Móricz megérezett, hogy a fasizmus elleni harc, a társadalmi fejlődés érdekében a parasztkérdést feltétlenül meg kell oldani. A Népszava később sem korrigálta közlését egyetlen szóval sem.

A felszólalók másik csoportja — a polgári értelmiség képviselői — igyekezett a Rózsa Sándor mondanivalóját veszélyteleníteni. A politikai-világnézeti nyílt állásfoglalást kerülve csak a regény irodalmi, esztétikai oldalával toglalkoztak. Elismerőleg és részletesen csak az első kötetről beszélnek. Az első részt Móricz

legjobb művei közé sorolják, a betyár falusi legendába növő alakja és a tanyavilág ősi állapotának a rajza révén. (Halász Gábor: Változatok egy népdalra. Magyar Csillag, 1942. okt.) Rózsa Sándorban a gyöngédséget, a líraiságot látják a legfontosabbnak. (Schöplín: Rózsa Sándor a lovát ugratja. Nyugat, 1941.) Az értéket, az újat annak tudja be, hogy első kötet a népdal művészi elemeire épül, „népdal prózában elbeszélve”, s hogy az író Rózsa Sándort „nem mint regényhőst, hanem mint balladahőst állítja eléink, csak legendás tettei, szerelmei és szavai élnek és nem jellemvonásai”. (Szabó Zoltán: Rózsa Sándor, Magyar Nemzet, 1942. 202. sz.) A második részt kurtán elintézik, mondanivalóját nem akarták megérteni. Elemzésével meg sem próbálkoztak, néhány mondatban sajnálkoztak, hogy miért is tévedt Móricz politikai természetű területre. Halász Gábor a második részben csak a „rutinra vált ihletést” látja, amelyekben Móricz „a töretlen erejű pusztai képeket vértelen történelmi kartonokká nagyítja fel”. Szabó Zoltán a második kötetet nem is tartja egyébnek, min „egy eltévedt és koraszülött mű együttesének”. „Elvetélt” a betyárregény és „koraszülött” a 48-as korrajz. Sajnálkozik, hogy Móricz az első rész folytatása helyett „főlöszleges és sietős” véleménynyilvánításokat adott.

A Rózsa Sándor regényhez a népiesek és a népiesekhez közelállók nyúltak a legnagyobb szeretettel és elismeréssel — de mondanivalóját nem értették meg, sőt eltorzították, különösen a népiesek jobbszárnya. Rózsa Sándort tovább mitizálták, eszményké emelték, a szellemi forradalom, a mély magyarság és a harmadik út igazolójává faragták. Féja már „a magyar néphős ezersztemdős eszményét” látja benne, aki „kösziklaként áll, megmásíthatatlan, kiengesztelhetetlen és örök”, „a magyar nép történelmi vágyálmát a leghűbben kifejezi”. Pontról-pontra hamis, mitizált kép ez, amit helyesen lát meg a regényben, abból is hamis következtetést von le.

Megerzi Rózsa Sándorban a hőst és az emberséget, a hűt és igazságot, helyesli a 48-at kísérő népi bizalmatlanságot: a mozgalom Rózsa Sándor ügye is, de *másképpen*, — és Rózsa Sándor visszavonulását, kiállását a szabadságharcból úgy könyveli el, mint többletet a hősiességen és emberségességen túl, mint hífséget önmagához és a népi világhoz, „melvnek védelmező és bosszút álló ostorának szegődött”. Tehát végső soron éppen azt emeli ki döntő pozitívumként, ami a regényben a legproblematikusabb, ami a „hagyd a politikát, építkezz” elmélet politikai cselekvésről való lemondását jelenti és a némethlászói „mélymagyar” ideológia hatását mutatja. (Féja: Rózsa Sándor összevonja szemöldökét, Magyarország, 1942. júl. 1.)

Németh László (Móricz Zsigmond s a betyárok, Magyar Csillag, 1942. aug.) is ezen a vonalon igyekszik megérteni a második részt, de a maga világnézetét jobban belevetítve: A szabadságharcból „... éppen mert Kossuth ügye volt, ki kellett maradnia, vagy ki kellett csúsznia belőle a nemzet legelső rétegének”, — mert szerinte — 48 inkább a nemesség ügye volt, „s a Kelet-Európa egyetlen szabad pontján támadt idehúzó nemzetköziségnak lett ügye, mint népünknek”. Ilyent csak azért tudott leírni, mert nem látta — 1942-ben! — a nemzeti függetlenség és társadalom felszabadulás összefüggését, szükségességét — és nem látta, hogy a magyar szabadság sem 1848-ban, sem 1942-ben nem választható el más népek haladó mozgalmaitól. Ebből az izolált nép- és nemzetszemléletről következik aztán — legalább is részben — a bús- meg mélymagyarság nézőpontjának érvényesítése a Rózsa Sándorról szóló írásokban: Rózsa Sándorban sokan a „nomád” hajlamokat, a „nagy pusztát” életkedvének, szabadságának, merészségének és „erkölcsi- nek” „feltámadását” vagy éppen Ázsia Európába szakadt, megértetlen, „idegen” szegletét vélik felfedezni, sokszor még 45 után is. (Kárpáti Aurél: Móricz Zsigmond Alkotás, 1942.)

Az elmondottakból látható, hogy a felszabadulás előtt megjelent írások a Rózsa Sándort szinte kivétel nélkül vagy elítélik, vagy mondanivalóját igyekeztek veszélyteleníteni, vagy saját világnézetük igazolására a „mélymagyarság” „megmásíthatatlan” „örök” szobrát igyekeztek faragni belőle.

A felszabadulás után keyés szó esett a Rózsa Sándorról. Egy-két mondatban utaltak nagyszerűségére, de a regény problematikusságát fel sem vetették. A kritikák megmaradtak a pársoros ismertetésnél, pedig a regény kétszer teljes kiadásban jelent meg (1947, 1949) és egyszer részletek jelentek meg belőle. (Magyar Népkönyvtár, 1947.)

Kevés szó esik a Rózsa Sándorról 1949-ben is, pedig a könyvnap legkeresettebb könyve volt. Néhány politikai lap (Világ (F.), Hírlap 125 Faludi György, Népszava 123, Szabad Szó 130, Kis Ujság) ismertette néhány sorban, a szokásos módon. Irodalmi folyóirataink meg sem emlékeztek róla.

Egyedül a kiadó (Athenaeum) közöl öt oldalon komoly jegyzetet, de ez csak a regény megjelenésének körülményeire, Móricz erkölcsi és írói nagyságának lezögezésére szorítkozik.

Mi a nagyfokú „résztétlenség” oka? Talán Móricz jelentősége kisebbedett? Vagy csak a Rózsa Sándor veszített értékéből? — Kibontakozó kultúrforradalmunk bizonyítja, hogy Móricz művei az új magyar kultúrának fontos alkotórészei, — a Rózsa Sándor regény is élő, sokan olvassák és irodalomtörténeti szemináriumokon is gyakran szerepel témaként. Magyarázatot a regény problematikus voltában kell keresnünk. A kérdés nehézsége abban van, hogy Móricz — különösen a Rózsa Sándor írása idején — a nyílt politikai állásfoglalást elkerülte, a magyar nép társadalmi, gazdasági problémáinak megoldásához nyúlva gyakran naivságokba, utópizmusba bonyolódott.

De mikor Móricz „műben került szembe a valósággal, nem tudott sem hazudni, sem mellébeszélni”, „mint író nem tudott nem következetes lenni”. (Darvas József; Szabad Nép, 1949, 151. sz.)

És csakugyan, Móricz minden művében kora problémáira keresett választ. Regényhőseit is úgy választotta, hogy rajtuk keresztül rá tudjon világítani a problémákra. Már első írásaiban — a 900-as évek elején — megérzi a polgári demokratikus átalakulás szükségességét: parasztjainak föld, jog, vagyoni és szellemi gyarapodás kell. A Sárarany (1908) Turi Danija „földet akar szerezni, hódítani, nemcsak magának, hanem a földetlen, éhező, soknépű falujának”. „... megtanult nagy terveket csinálni és rájött, hogy semmi külső, közönséges emberi lehetősége nincs, hogy azok valaha sikerüljenek” — azaz a parasztság nem képes széttörni a fejlődését lehetetlenné tevő félféudális gazdasági-társadalmi rendet. Későbbi regényhősei is megoldást keresnek, de szándékaik megvalósulásából semmi sem lesz.

A „Fáklya” értelmiségi hősének élete reménytelen marad: a tűzben megfeketedett emberi csontok azt hirdetik: „elvégeztetett — de semmi sem tisztázott”. Az Uri muri dzsentri Szakmári Zoltánjában tapogatózása is sikertelen, nem tud egyebet tenni, mint a mulatozó urakra rágyújtani saját kastélyát. A Rokonok hőst is befonja és megfojtja az imperializmus panama-mocskája. A Rokonok fontos időpontot jelent Móricz fejlődésében. A 30-as évek gazdasági válsága láttán felismeri Móricz, hogy hőöket, megoldást csakis az elnyomott osztályokban, a népben kell keresni, — hogy a pusztuló dzsentri sorsa nem egyenlő a magyar sorssal (mint az Uri muriban), mert az úri és paraszti világ nem azonos, az előbbi halálra ítélt, az utóbbi pedig az emberséget, a szép életre való képességet jelenti.

Ez a felismerés még nem jelentette a népi célokat megvalósító hős megtalálását. Falutörvényből kitörő édesapja, a „hihetetlen és megérthetetlen” jelenség életeredménye sem kielégítő — a parasztság kapitalizálódása lehetetlen az évszázados paraszti módszerekkel, a „minden erőt megszakító munkával és hasán való spórolással”. A Boldog ember jobbágytudatú hősével, a meglevő lehetőségek között élni akaró Joó Györggyel sem lehet mit kezdeni. Joó György nem tudja a fennálló renden belül elfogadhatóan berendezni a maga életét. A Betyár városban tudatosult Avar Janija, a magános lázadó sem változtatja meg a falut. Nagy erővel rejzolt alakjában azt érzékelteti Móricz, hogy valamit tenni kell, mert sehogy sincsen jól, ahogy van, de az utat még nem látja: itthon a polgári jog és életforma

megszerzésére nincs lehetőség; „szemei zölden világítottak bele a reménytelen-ségbe”. Meggyőződése, hirdett elvei ellenére műveiből kihangzik: paraszt hősök egyedül nem teremthetnek új életet, nem oldhatják meg saját osztályuk problémáját sem.

Mi az oka, hogy Móricz emberei, a különféle típusú regényhősök nem tudják megvalósítani kitűzött céljukat? Mi az oka, hogy a polgári törekvések Magyarországon csak vágyálmok maradnak, kiteljesedésükre még remény sincsen? Hol a hiba a magyar társadalom fejlődésében, mikor és miért csúszott rossz vágányra történeti fejlődésünk? Mikor és hogyan alakult ki a magyar társadalom nemesi-úri szerkezete, melynek következménye, hogy „elmérgesedett az élet: sebes lett és eves lett a seb?”

A kérdés ilyen megfogalmazása Móricznál először valószínűleg a 19-es levért proletárforradalom után jelentkezett. Akkor a 17. századnál látta a hibát — legalább is az az Erdélyből ilyesmire lehet következtetni. Egyben figyelmeztette saját korát a politikai álmokkal, országot pusztító Báthory Gáborral és a józan, építő tényekkel kis országot magasra emelő Bethlen Gáborral a belső építésre. (Ez már a „ne politizálj, építkezz” elv — de itt még más jelentésű, főleg a revizionizmus, irredentizmus ellen irányult.)

Később a századfordulónál kereste a bajok forrását. Ekkor vált tragikussá a korábbi úttévesztés: a Csörgő Csuli középkori figurái a kialakult imperializmussal együtt fojtogatják a népet. (Üri muri, Betyár, Életem regénye.)

Ez a felelet sem elégítette ki. A kulcsponthoz, a jelen feladatainak keresése közben jutott el Tolnaihoz, akiben a bűnök és mulasztások leleplezőjét látta. (Kelet Népe 1941. január 1.) Ennek a törekvésnek a terméke a Rózsa Sándor regény is.

De van egy másik motívum is, ami 48-hoz, helyesebben Rózsa Sándorhoz vitte Móriczot: a Kelet Népeben kifejtett elvek helytelenségének megértése, a politikai cselekvés fontosságának a felismerése.

Itt szükséges egy kicsit a Kelet Népéről beszélni. A 30-as évek végén egyre erősebb a fasizálódás, a nép nyomora növekszik, az ország egyre inkább a németek gyarmatává válik. A demokratikus erők gyöngék, szétesik a korábban sem egyetemes Márciusi Front. Móricz személyileg, anyagilag is nehéz helyzetbe kerül: régi lapja nem közli írásait. Ezek az okok, a nemzet helyzete, a jelen és jövő bizonytalansága, a népen való segíteniakarás készítette Móriczot a Kelet Népe átvételére. (1939. dec. 15.) A Kelet Népével olyan írócsoportot akart létrehozni, „melynek tagjai megállapítják a maguk munkaterületét, felparcellázzák a magyar élet problémarengetegét, és ha lehet — ők állnak a gyakorlati munka élére is”. (Kelemen János: Tervek, az utolsó évek. Magyar Csillag, 1943.)

„Nem ismerjük a jövőnket. Nincs célkitűzésünk, nincs programunk, nincs tájékozódásunk, és nincs szilárd elhelyezkedésünk: ... Egyet tudunk csak: élni akarunk” — írja Móricz az első számban. De a következő számban már programot ad: „hagyd a politikát, építkezz” — és a Kelet Népet fórumnak szánja, hogy megvitassák, milyen eszközökkel juthat előre a magyarság.

Folyóiratában a központi probléma ez is marad végig: valami úton segíteni kell a népen. Móricz véleménye: a parasztság felszabadulása nem következhet be politikai úton, leghelyesebb az éppen felmerülő tünetek orvoslása.

„Ez nyilván olyan politika, amiben kell, hogy minden párt és minden kormányzat egyetértsen”. (1940. jan. 1.) Tehát — ahogy Lukács György kimutatta: (Prológ vagy epilóg, Írástudók felelőssége című kötet) az akkori rendszer támogatását akarta megszerezni, annál is inkább, mert az ellenforradalmi korszakban haladást látott a multhoz képest. „A közigazgatás a háború előtt valóságos rendőri szervezet volt, most valóságos szociális gondozó hivatallá lett... A mai állam az utolsó 20 év alatt a nép s az egész lakosság legfőbb jóléti szervezetévé kezd átnevelődni...” (Kelet Népe 1940. márc. 1.) „A magyar földművesség... magától lépett be a nemzeti közösségbe, s válik egyenrangú tényezővé a nemzet összes többi elemével.” — Megtéveszti a kormány demagógiája és az, hogy a kormány

a falukutatók egy részét szociális tanácsadókká nevezte ki a megyékhez 500 pengős fizetéssel, hogy szétbomlassza a reformokat követelők sorait.

Móricz ilyen elképzelése káros, helytelen, de nem magyarázhatatlan. A Kelet Népe olyan történeti periódusban született meg, amikor a parasztság egyedül, önmagában képtelen politikai cselekvésre, képtelen a százados mulasztásokat behozni, és egyáltalán reménytelen, lehetetlen helyzetének javulása egy fasiszta államban. — Ezt a reménytelenséget Móricz is érzi, innen a gyógyszerek gyors váltakozása: olcsó téglá kell, — megváltozik az alföldi nép élete, népiskola kell, „a nép szellemi felszabadulásban van. S soha többet nem lesz hatalom, amely vissza tudja őket szorítani az elmaradottságba és sötétségbe”. Aztán jött a hasura-szövés és más naiv elképzelések. Minden meghirdetett reformból kiábrándul: nem hoz megoldást, nem csinál semmit. — Így a Kelet Népe valójában nem is adott, és nem is adhatott hosszabb időre érvényes, átfogó programot, inkább egy nagy hazafi útkeresésének, győtrődésének a tükröképe volt. Ez magyarázza, hogy a munkatársak lassan szétszóródtak, a végén az egész lapot majdnem egyedül csinálta.

A részletreformokból való kiábrándulása, útkeresése vitte 1848-hoz, és Rózsa Sándor alakjában a társadalmon kívüli betyárhoz, aki tenni, cselekedni mer. A regényben adja meg a helyesebb feleletet kora kérdéseire, öntudatlanul bár — de szembefordul a Kelet Népében kifejtett elvekkel, elválik a reformizmustól. (Persze, ez nem azt jelenti, hogy minden felvetett kérdésre kielégítő feleletet ad: „Hagyd a politikát, építkezz” — itt is becsúszik helyenként és problematikussá teszi az egész regényt.)

Az első rész nem annyira Rózsa Sándorról, hanem a Rózsa Sándorokat termő jobbágysorsról szól. Már a regénytindító képben, a kovácsolási jelenetben nagy művészi erővel sűríti össze Móricz a regény mondanivalóját, indítja el az eseményeket. A regény minden jelenetéhez innen vezet egy-egy fonál.

Az első rész arról beszél, hogy a magyar társadalom élete tarthatatlan — valami másnak, valami újnak kell jönni. Nem lehet az, hogy a legnagyobb dolog-időben vigyék el a férfi népet úri robotra s idegen földre katonának. A tarthatatlan nyomor, elmaradottság és emberi kiszolgáltatottság az úri világ kényének (Maradékné esete) — ez jellemzi az egész falut. Mintha csak az 1940-es évek magyar falujáról beszélne az író. „Maradék Pálné itt mindenki”, „itt mindég reszketett az emberi nép az éhségtől”. A jobbági élet rajzát kiegészíti a természeti kép; az elvadult táj, a vad mocsár, sás, gyékény, bokorfűz világa. A társadalmi korpék és tájrajz együttesen egy gyarmati feudális ország képét adják. Ez a kép mégsem reménytelen, mert Móricz megmutatja, hogy a guzsbakötött népben szép erők ébrednek, több kenyeret, emberi megbecsülést, polgári egyenjogúságot kívánnak. Az ő követük Rózsa Sándor. Tehát nem a betyárromantika aranyrojtosgatyájú hőse, hanem a népi világ küldötte. A betyár alakjával világít be Móricz a jobbágytársadalom életébe és mutatja be a feudalizmus viszonyai között élő parasztság útját, lehetőségeit. Rózsa Sándor a nép igazát átélő, nép mellett álló hős, akitől a nép az úri világ kordábatartását várja. Tévednek azok, akik Rózsa Sándort „gyöngéd lírai alaknak” látják, akinek életében az orgazda lánya iránti szerelem és az öccse iránti gondoskodás játssza a főszerepet. Rózsa Sándor forradalmi hős, aki tenni mer, aki számonkéri az úri bitangságokat; szerelme és öccse iránti féltő gondoskodása emberi értékének természetes velejárói. Mindég a forradalmi cselekvés Rózsa Sándor legfőbb vonása. Pruksa doktorokat tanít rendre, megszégyeníti a nemes perzekutorokat és beüzeni a tekintetes városnak a földesúri világ fegyveres védőjével; „...ennek utána nem komendálok, hogy nyakló nélkül bánjanak a szögénnyel. Mer a szögény is embör. Tudja e, éppen olyan embör mint maga, ha páros pisztoly van is a derekán mög ha tötött puszka van is a vállán. Mer a puszka levethető, tudja e, osztán akkor maga is épolyan semmi lősz, mint az akinek sose volt a vállán”. Azaz a parasztság már kezd ráébredni arra, hogy a kizsákmányolás nem örökéletű, a feudális béklyókat össze lehet törni. A nép forradalmaskodó hangulatával a szegedi urak is számolnak;

„én nem Rózsa Sándortól félek; én attul félek, hogy ennek a hencegése ragadós betegség ne legyen”.

A paraszti és nemesi-úri világ áll itt szembe egymással. A Kelet Népe hasábjain a reformista Móríczt regényében az osztályharcot, a forradalmi bátorságot hirdeti. Ezt tükrözi a regény nyelve is. A következőzetes nyelvjárás nem naturalizmus, aminek egyes kritikák elkönyvelték, nem is pusztán színesítésről van szó, ahogy Móríczt írta a Kelet Népében (egyik vidéki olvasójának 1941. okt. 15.).

„Ujra megindult a szögédi embörök dörömbölése. Ne verjenek agyon érte. Rózsa Sándor mégse beszélhet debreceni dialektusban, s magamra vettem azt a lelkiismeretességet és fáradságot, hogy egy kicsit színesítsem az őzéssel a képet. De ne gondolja, hogy azt ambicionálok, hogy tökéletes legyen. Én csak színt keresek. A lényegét soha el nem érhetem: minden tájnyelvnek a hangszín csak egyik és pedig a legkisebb, bár legfeltűnőbb jellemvonása. Maga a gondolkodás formája, a szavak kincstára, a szólásmondások és az agytekvények csak annak állanak rendelkezésére, aki benne született. Ha én Szegeden születtem volna ősi szegediektől és ott nőtem volna fel, akkor tudnám a nyelvet. De így csak a magyart, az emberit és mindnyájunkkal közöset akarom.”

Ebben a jegyzetében a naturalista jelzőt választja el magától nyelvi síkon. De többről van szó. A következetesen végigvitt nyelvjárás az osztályellentétet kibékíthetetlenségét, a fent és lent elkülönülését mutatja: más a két világ nyelve, erkölce, ízlése. Különösen kitetszik ez a második kötetben. Gondoljunk a szegvári bál jelenetére. Folyik a nagy muri, jelen van a megye, sőt az ország összes pecsovics úri népe: telik a szentesi polgárokból kiharcolt milliós adóból. „... az ébredező hajnal rózsaszín pillákkal nézett be a táncterem ablakán és mind egy szálra mindeneket ébren talált, s oly kéjben, hogy egy ifjú az egész közösség érzelmét fejezte ki, amint imádottjává vált táncosnője előtt így rebegett: — E táncvigalom emlékezete szívem húrjain visszhangzand.” És ebben a bűvös pillanatban lépnek be a kastélyba a népi világ szűrös-gubás betyárjai. Sikoltás, tolongás és betyárkáromkodás: „— Héj az atyaistenit, valahun egy van köztetek urak! Hát jól esik mulatni, mikor münk élhössen fagyunk el a sütet éccakában!”

Ez a hang vezeti be a betyárok urakkal való tárgyalását, intelem-adását és eligazít bennünket a tájnyelv megértéséhez is.

Rózsa Sándor szerepének ez a jelentősége magyarázza a Rózsa Sándor-legendák születését. Mindenütt róla beszélnek, kastélyokban, zsellérvityillókban, „csak persze egyikben Rózsa Sándor a világ legkegyetlenebb gyilkos rablója volt, a másikkban pedig a legirgalmasabb szegénypártoló testvér”. A jobb életre, új világra vágyakozó nép egyre nagyobbra gombolyítja a mesét és fényesíti alakját, mintahogy a maga vágyainak megtestesítőivel kapcsolatban szokta. Tetteinek méltó visszhangjaként népdalok születtek, cselekedetei legendákká nőttek; „a lesetétedő kis házakban egyre nagyobbra gyulladt a mese lámpása.” A lovát ugrató Rózsa Sándorban, a cselekvő, urakkal szembeszálló betyárban a nép a saját hőseit, a forradalmi útra lépő parasztot látja. Ezt látja, ezt igenli a Rózsa Sándor alakjában Móríczt is, és hirdeti művén keresztül saját korának is reformok helyett, alkudozások helyett a népi forradalom útját. Rózsa Sándorról csak erről a forradalmi álláspontból lehetett forradalmi regényt írni, mert másképpen a regény elcsúszott volna a betyárromantika vagy az öncélú népdalvariációk, betyármesék felé. A Rózsa Sándor-regényben azonban erről szó sincs. A sok népdalmotívum, legendaképződés sosem válik sem néprajzi érdekességgé, sem mesés furcsaságokká; végig a főmondanivalót szolgálja. A társadalomról, korról, tájról festett képek teszik művészileg tökéletessé a mondanivalót: ezen a világon változtatni kell és a változtatáshoz szükséges erők a paraszti milliókban megvannak. De ennél sokkal több van a regényben. Fel van benne vetve a gyarmati sors, a nemzeti függetlenség kérdése, — a betyárútnak, az elszigetelt parasztmozgalmaknak kritikája és a forradalom igénylése is.

Nem tér ki a gyarmati kérdés elől — feleletet ad az 1940 körül egyre veszélyesebbé váló magyar-német kapcsolat kérdéseire. Az első rész egyik legszebb

jelenete, mikor Rózsa Sándor a sötét pusztán egyedül rúpuskáz a magyar fiúkat erőszakkal katonának vivő fegyveres kísérőkre — az emberség és testvéri szeretet nevében.

A nemzeti függetlenség fontosságát már az első részben látja, de főleg szociális szempontból nézi. A mellette való kiállás élességét csökkentti nála, hogy ismeri a birtokos nemesség függetlenségi törekvésének okát: ne Bécs kopaszítja meg a parasztot, hanem a nemesség húzza ki a jobbágy zsebéből az utolsó garast is. Móricz bemutatja, hogy még a felső rétegek számára is nagyobb hátrányt jelent az idegen kizsákmányolás, mint Rózsa Sándor nép érdekeiért vívott lázadása és igazságtevése.

Móricz megadja a betyárút kritikáját is. Rózsa Sándor munkája egyedül kevés az üdvösséghez. Cselekedetei visszájára fordulnak, a perzekutor megsegényítéséért a Maradék-család nagyon megfizetett, a maga ereje kicsi a megyéhez képest. Egy ember csak egy ember, egyedül semmit sem ér. „Bandát kő terömtetni” — azaz szervezkedni kell. De Móricz azt is meglátja, hogy a paraszt-ságon belüli szervezkedés az urak uszályába viszi Rózsa Sándorékát: orgazdák, polgárok malmára hajtja a vizet, cselekedeteikből csak a Bujkó Gyuriknak, Veszélka Pétereknek van hasznuk. Világosan látja Móricz, hogy a Rózsa Sándorok nagy ereje egymagában kevés a fennálló állapotok megváltoztatására, de nem érzi szükségességét, helyesebben nem látja lehetőségét, hogy a parasztságnak szövetségeseiket keressen. Bemutatja a szegedi választások alkalmából a kispolgári tömegek előretörését — de csak Bécs politikai sakkhúzásának látja, idegenül nézi, fel sem merül bene a gondolat, hogy a paraszti törekvésekhez közel hozza őket — a parasztságra nézve minden szövetség eleve káros; minden szövetséges csak jól élni akar belőle.

Igy megoldatlan marad az első rész, — a nép nagy része még éretlen a forradalomra, sok közülük „csak arra való, hogy parancsra kapáljon, szolgáljon, lovat csutakoljon.” Rózsa Bandi halála — a betyársors elől való menekülés — leverőleg hat Rózsa Sándorra és Móricz töprengését is mutatja: Hát ilyen a nép egyrésze, hogy nem vállalja a harcot a maga szabadságáért? — Végso megoldás ehhez a tűzet: lángokba borítja a csupa kötöttségekben élő papi várost, ahol „pisszenni sem mert senki” és a „nemös városé volt minden”. A tűz elpusztítja a polgári jólétet — de más a jelentése, mint Móricz többi műveiben. Nem reménytelen küzdelmet mutat, mint a Fáklyában, nem a közös nevezőre hozott úri sors — népi sors kiúttalanságát és nem az Árvácska mindent elhamvasztó, a teljes életet megsemmisítő hamuját. A szegedi tűz a feudális világ kötöttségének, ideológiájának, polgári úrhatnamságának a pusztulását és a paraszti erőbe vetett bizodalmat hirdeti: Rózsa Sándor kiment a lángok közül az értéket: „... Szöged újra felépül és szebb lesz, mint volt... A rossz házak helyére jó házakat raknak, a rossz utcákat kiegyenesítik, a rossz erkölcsöket megjavítják. Nem köll Szögeden búsulni. Kivált, hogy Rózsa Sándor már a lovát ugratja.” Ezek a gondolatok kísérik a maga „csúnya lányával” csikósszámadónak visszavonuló Rózsa Sándort és ezzel a képpel Móricz inkább elvágja, mint befejezi mondanivalóját.

Néhány évvel később a forradalom is eljön.

1848-ban, a tavasz ébredésével a jobbágytársadalomban is nagy a mozgás: bizakodóbbak a paraszti milliók, új szavakat tanul a nép: a nemzeti szabadság, a jobb jövő ígét. Rózsa Sándor újra megjelent a pusztán, a parasztság érett a harcra. A nemzetközi helyzet és a magyar nép ereje elégséges a faudaltizmus össze-törésére és a gyarmati iga lerázására.

Miért nem győzött hát mégsem a forradalom? Miért vetéltek el a demokratikus és nemzeti törekvések? Ezt akarja Móricz megmutatni a második részben. Kritikája azonban az 1940-es évekre is érvényes: Rózsa Sándor „űrügyn” saját kora kérdéseiről is beszél.

A második részt 1941 áprilisában kezdte írni, egy hónap alatt be is fejezte.

Ebben az időben a népet fenyegető veszedelmet, a fasizmus szociális oldalát egyre jobban érzi, a szegényparasztság szenvedései gyötrik, sok riportjában a „földalatti Magyarország” szörnyűségeiről számol be.

A „Hagyd a politikát, építkezz” jelszó még érvényesül a Kelet Népében, cikkeiben a fasizmus háborúja előtt is szemethúnyt: „... úgy képzelte, hogy sikerült kijátszanunk a németek éberségét, s talán uraink a magyar történelemben utoljára mégis megmutatják, hogy a legnehezebb időkben méltók voltak a nemzet vezetésére.” (Kelemen: Móríc Zsigmond, a szerkesztő.) De művében bátran néz szembe az étellel: nem reform, hanem népi forradalom segít. A második részben a népi követelésekkel együtt felveti a nemzeti összefogás szükségességét, a nemzeti függetlenség fontosságát is és észreveszi az úri vezetés lehetetlenségét is. — A megoldás korlátait világnézetén kívül a történettudomány akkori állása — és az úri-polgári osztályok nemzetáruló, becstelen viselkedése magyarázza.

A regényben két síkon történik valami nagyszerű: az Alföld jobb életre vágyó szolgánep keresi a feudalizmusból kivezető utat az emberibb, polgári élet felé. Felül Bécs, Párizs forradalma ösztönzi a néptől is félő nemeseket új, más utak keresésére, de a két vonal nem tud közös nevezőre jutni. Már nem egyszerű betyárcsínyekről van szó, a nép többsége van forrongásban. Röszkén már március elején ítél a nép a feudalizmus felett: az inspektort felhúzzák a legközelebbi fára.

A pecsovics grófok szegvári bálján a betyárok már tárgyaló félként jelennek meg és a szentesiek jogait követelik. Rózsa Sándor egy kis intelmet adni ment oda: „... a szegény embőr főd nélkül semmit sem ér. Mi a szabadság, ha nincs főd?” „De ha mög nem lösz az igazság, elgyűvünk fustéllyal.”

Móríc nemcsak a magyar jobbágyság szabadságra törekvését látja, hanem a nemzetközi helyzet és a magyar forradalom összefüggését is művészileg törekszik ábrázolni. A regény első felében ennek a bemutatására külön fejezetet szentel, a bécsi forradalmon keresztül a feudalizmus általános európai válságát érzékelteti. „Egy szikra kell csak, — írja — s egész Európában kirobbannak a forradalmak, s szétvetik az abszolutizmus bilincseit.” „Nem kellett Pozsonyban forradalmat csinálni. Mire lett volna! Mindent elvégzett a bécsi forradalom, mert azok az elemek, amelyektől függött a jobbágyság jogainak megadása, Bécsben annyira megrémültek, annyira begyulladtak, hogy nem kellett őket még kapacitálni sem. Bécsben a nép lázadt fel: Pozsonyban a mágnások hallgattak el.” (188. lap.)

Móríc — eddig a pontig helyesen lát s nagyszerű, éles képekkel érzékelteti (Szegvári bál, Sorakozó), hogy az európai helyzet, a márciusi események, a nép forradalmi hangulata kezdetnek, alapnak jó: helyes politikával, a szociális kíváncsnak kielégítésével, belső demokratizálódással, a népi erők mozgósításával meg lehet teremteni a nemzeti egységet és ki lehet vívni a nemzeti függetlenséget.

Igy kerül a regény középpontjába a jobbágyfelszabadítás kérdése. Ezen méri le a 48-ban szereplő osztályok forradalmiságát és az ehhez való viszonyulás a legfőbb kritériuma a becsületességgel, jellemeszilárdsággal szoros összefüggésben az egyes emberek megítélésénél. Persze, csak ezt a kérdést nézve, 48 nem a forradalmi gondolat győzelmét jelenti: a középnemesség is fél a földosztástól, a liberálisoknak csak a szájuk jár, a Dona kapitányok a legnagyobb jobbágynyúzóok. A polgárok is félnek Rózsa Sándortól, mint a tűztől, — a „radikálisok” is a tömegmozgalom leszerelésén dolgoznak — a jobbágy felszabadítását úgy-ahogy felülről hajtják végre, Petőfi verse a pesti népnek is sok. („Még kér a nép, most adjatok neki...”.) A kormányzat? Egyenesen a forradalmat akarja veszélyteleníteni, folyik a restaurálás az egész országban. Így természetes a következtetése: „A magyar revolúciót, a magyar dicsőséges forradalmat két név hajtotta végre: Petőfi Sándor meg Rózsa Sándor.” (188. l.)

A 48-ból ismert nevek forradalmi értéke a mértéken kicsit devalválódik, éppen azért, mert munkájukban a forradalmi hullám levezetésén buzgólkodnak, nem mernek felelősséget vállalni a forradalmi jövőért (Deák), vagy jellemükben is van kifogásolni való (Jókai).

Itt már mutatkozik Móricz korlátja: nem tudja megérteni a középnemesség vezetőszerepét a 48-as Magyarországon. Nagyjából egy kalap alá fogja a közép- és főnemességet: csak a magukra festett máz más, liberális megyei urak és a szegvári bál grófi pecsovicsainak törekvését, jobbágysággal szemben való viselkedését azonosítja.

A nemesi vezetés következménye aztán a restauráció: mindenütt a lemondott vezetőségeket választották újra: „... egy rétegben folyt le az egész felszabadítási láz, az intelligenciában.” (2301.) „Egész 48 törvénytára nem is volt vívmány, csak részletekben.” A szegényparasztság életében nem történt semmi, koldus maradt tovább, Szödör Oláh István panaszában Móricz keserősége beszél: „... a nagyhású úrbéresök járnak jól mögént. Azok megkapik a földjüket, a zsellér, akinek háza nincs, a mög mögkapi a nagy sömmit... Hogy szabad lött a testjével. A testje eddig is szabad vót neki. Szabad vót eddig is tiszta szívből koplalni...” (221—222.) Azaz a szegényparasztságnak 48 keveset adott: a forradalmat a nemesi vezetés meghamisította, demokratikus tartalmát elsikkasztotta — a forradalom köznemesi jellegű lett. Ebben a szemléletben helyes meglátások torzultak el. Móricz megérzi, hogy a forradalomból csak plebejus fordulattal lehetett volna győzelem. Helyesen látja 48 nagy tragédiáját is: hogy a forradalom nemesi vezetőrétege a régi renddel való kompromisszummal igyekszik megoldani a függetlenség és a jobbágyszabadítás kérdését.

De ő tovább megy a forradalom bukása miatti keserűségében: a nemesi törekvéseket a díszmagyaros lelkesedés számlájára írja és elválasztja a népi mozgalmaktól. Ezért bomlik meg a regény egysége. Mozaikszerűen változtatják egymást a paraszti, nemesi élet képei, 48 vezető embereinek és Rózsa Sándornak arcképei. Amit az egyes részekben, egyes emberekről külön-külön mond, az történetileg is igaz, hiteles. Az olvasó nem tudja letenni a regényt, együtt izgul az fróval, hogy mi lesz itt, mi lesz ebből a sokféle igyekvésből, — mi lesz a parasztsággal, mi lesz a függetlenségi harccal. S mikor a regényt végigolvasva, az egyes képeket összerakjuk, érezzük, hogy valami nincs rendben: a regényben a népi-nemesi vonal merev szétválasztása lehetetlenné teszi 48 megértését. Ez a világnézeti korlát, a túlnyomóan szegényparaszti szemszögből jövő kritika művészi síkon is tükröződik: Kossuth alakja tisztázatlan és a regény szerkezete széttöredezett, mozaikszerű.

Mindkét részben megoldatlanul végighúzódo kérdés: Kossuth vezetője, vagy csak felszínre dobott alakja a forradalomnak? Le tudta-e vetközni osztálya korlátait? Mi a hatásának, sikerének a titka? (Kelemen János: Tervek, az utolsó évek. Magyar Csillag 1942. II. Eppen e kérdés tisztázatlansága miatt akarta átírni Móricz a regényt.)

1930-ban a Nyugat-ban Kossuthról írt cikkében konfederációs tervét, politikai elgondolásait alkalmasnak tartja Európa problémáinak elrendezésére, (Nyugat, 1930. Kossuth Lajos) emberibbnek, modernebbnek látja Napoleonnál, de egy kis bizonytalanság már érezhető elismerésében: „Ő még nem tudott, vagy számára nem volt fontos és működő szociális gondolat.” A Rózsa Sándorig csak nő értelmisége. Itt Kossuth egyrészt válveregető nemes, aki gyermeknek nézi a népet, („Mondd, gyermekem, hogy érzed magad a felség ajtajában?”) másrészt ő ébred rá Maradék Pál ereje, becsülete láttán, hogy a népnek ingyen föld kell. (II. Bécsi napfény.) Kicsit fényre, nagyra (köztársasági elnök, királyság) vágyó nemes — ugyanakkor az események menetét látó, megoldást kereső ember. Egyrészt a nép képviselője, a népnek akar jogot, kenyeret juttatni, másrészt a nemességet eddigi vezetőszerepében, uralkodó polcain megtartani, elsőbbségét, befolyását feltétlen biztosítani. És itt — a nemesi vezetés helytelenítésével — csúszik el Móricz nemcsak a szabadságharc következetes megítélésében, hanem a Kossuth-kép megrajzolásában is. Kossuthot a szabadság védőjéből és a „forradalmak apostolából” gyakorlati államférfivá degradálja, akinek a grófok (Batthyány) sikeresen húzzák ki a méregfogát a miniszteri tárcával: most már ő a felelős a rendért, „...mást nem tehetett, mint a végtelen gomolygásban szűk védgátakat emelni, hogy lehömpölyögjenek a hullámok” — s talán nem is gondolt arra, hogy a békési-bihari-

csongrádi parasztok a megoldást a földosztásban, a szolgáltatások megtagadásában keresik.

Ehhez a Kossuth-képhez igazítja Maradék Pál alakját is. Maradék a bécsi forradalom napján még a magyar parasztság képviselője, aki megértette, ami őrá tartozik a forradalomból, de mikor Rózsa Sándor betyárjaival bevonul Szegedre — Maradék csak fényes-pitykés kuriózum lesz. Móricz azt igazolja alakján keresztül, hogy a nemesi vezetés már elsikkasztotta a forradalmi jellegét a szabadságharcnak.

Mégjobban megmutatkozik Móricz politikai szemléletének korlátja a regény szerkezetén. A nép törekvése és a nemesség mozgalma, a magánélet és a történelmi cselekmények nem fonódnak össze teljesen, sőt gyakran külön szálként futnak. Rózsa Sándornak, a társadalmon kívüli betyárnak középpontba való állítása nem teszi lehetővé 48 bemutatását. Az első kötet mondanivalójának — a tartahatatlan helyzetnek, a forradalmi erők érlelődésének — kifejezésére jó volt a betyár hős. De a második kötetnek más a célja: 48 ábrázolása és kritikája. Itt már Rózsa Sándor nem maradhat állandóan a középpontban: a második kötetben a 114. oldalon találkozunk vele először, de azután is állandóan felnő mellé Kossuth, Petőfi, Deák és mások. Ebben a nagyfokú szerteépítésben Móricznak a szabadságharcról alkotott véleménye is megnyilvánul: a sokféle igyekevs, csürés-csavarás és kardcsörtetések között elsikkadt a nép ügye. (Perejdi: Pásztortűz, 1942.) Ha Móricz a szabadságharc ábrázolására Petőfit választotta volna regénye hőseül, akkor el lehetett volna kerülni a mozaikszerűséget és a regény nem a szabadságharcból való kiállással fejeződött volna be. De ehhez Petőfi politikai tisztánlátása kellett volna: a nép iránti hűség és a nemzeti egység összeegyeztetése.

De a magyar 48-nak nemcsak a szociális oldalát látta meg Móricz, mint az a szegényparasztság szemszögéből jövő kritikából következne. Igaz, hogy első sorban a szembenálló erők szétforgácsoltságát rajzolja, de a szűk paraszti szemléleten felülemelkedve, meglátja az összefogás, a nemzeti egység szükségességét — és kiáll mellette. A szabadságharc jobbágy-zsellér kritikáját itt nemzetivé tágítja — az egész nemzet szemszögéből nézi, a szabadságharc első idejében nem izolálja el a parasztság mozgalmát, felszabadulásának kérdéseit a nemzeti függetlenségi harc kérdéseitől.

A külső veszély éppen akkor jön, mikor az osztályharc robbanásig kiéleződik, mikor egy méreteiben Dózsa háborújára emlékeztető parasztfelkelés van napirenden. A hazát, a függetlenséget fenyegető veszély elhárítása közös érdeke a nemességnek és a parasztságnak. Rózsa Sándor, a népi forradalom képviselője is egyelőre eltekint az osztályellentétektől, félreteszi duzzogását és jelentkezik katonának. Pedig még a pusztán mások előtt ismeretlen fogalom a haza, nem tud senki Kossuth felhívásáról. A debreceni kollégium szuplikáns diákjától hallják először a betyárok, hogy „veszélyben a haza” — de Rózsa Sándor már ezelőtt egy hónappal beadta jelentkezését a szegedi bírónak, hogy vegyék fel Kossuth seregébe. Jellasich nevét sűrűn káromolva jelentkeznek a betyárok is a nemzeti függetlenség megvédésére valamennyien. Szociális elégedetlenségüket félreteszik. Már ez a kép is mutatja az idegen elnyomással szemben a nemzeti egység mellett kiálló, a Népfront politikáját megértő Móriczot.

A Rózsa Sándor második részében éppen onnan táplálkozik csalódottságának, keserűségének jelentős része és a regény bukása is, hogy az olyan fontos nemzeti egység nem valósult meg.

Miért? A Rózsa Sándorok első szóra készek a kézfogásra a nemzeti függetlenség érdekében. De mi történik? Az urak vonakodnak a kézfogástól. A katonának bevonuló betyárok közül Kossuth nem Rózsa Sándort, a népi forradalom képviselőjét kívánja maga mellé. „Már ő hallotta a szegedi urak véleményét, hogy ők csak felkötve szeretik a betyárt.” Damjanich büszkesége a „mágnás zászlóalj” — akikben nincs zsellér. Alsóváros plebejusait, az Alföld zsellereit a szabadságharc vezetői inkább távol akarják tartani a hadseregtől, mint bevonni a haza védelmébe. Még a legértelmesebbnek rajzolt Lainigent is, aki tisztában van Rózsa Sándor

nagy katonai bátorságával, jelentőségével, izgatja Rózsa Sándor pusztá léte: „Vajjon ő, mint úr és gróf és gazdag ember és tiszt nincs kitéve annak, hogy sorra kerül ennek a betyárnak a golyója előtt?” (341.) A népfelkelésre nem kíváncsiak az egymással versengő-marakodó katonai vezetők; a „vezér nem bízott a nemzet-őrségben, a sereg nem bízott a vezérben”, pedig az előnyomuló szerbeket a népfelkelés, Alsóváros, Szeged plebejusai állították meg — és helyesen látta Móricz — a függetlenségi harc is csak népfelkeléssé szélesítve lehetett volna sikeres. Móricz eddig a pontig helyesen foglal állást, kritikája a nemességet éri, a nemzeti összefogás hiánya, illetve gyengesége miatt: nem elég, hogy szociális kérdéseket nem oldották meg, de a haza védelmére mindig kész forradalmi néppel szemben is bizalmatlanok. Helyesen ismeri fel, hogy a vagyonos nemesség által vezetett nemzeti egység nem lehet szilárd, nemesek és parasztok érdekeit egyesíteni osztályharc nélkül nem lehet. Ez magyarázza a 48-as nemzeti egység gyengeségét: „A 48-as nemzeti egység éppen, mert birtokos rétegek álltak az élén, arra épült, hogy a parasztságnak le kellett mondania jogos követeléseinek érvényesítéséről. És ha síkra szállt és harcolt értük, akkor felidézte a veszélyt, hogy a nemzeti egységgel kerül szembe, a függetlenségi harc vezető osztályát támadja hátba. A 48-as szabadságharc mély és akkor megoldhatatlan dilemmája éppen az volt, hogy vagy a nemesség vezette nemzeti egység törik darabokra, vagy a függetlenségi harc veszít lendületéből népi tömeghátvédjének szűkülése miatt.” (Révai: Kossuth, Petőfi, Táncsics öröksége — 48 útján. 50. l.)

Ezen — az egyébként helyesen, jól látott dilemmán elcsúszzik Móricz — a regény nagyszerűen felvetett problémájára nem talál megoldást, a nemesi és paraszti törekvések merev szétválasztása leszűkíti látását, visszacsúszik a Kelet Népe jeligéhez, visszahúzódik a mélymagyarságba. Rózsa Sándor nem tudja, mitévő legyen: ha a honvédseregben marad közembernek, ahol az ő és Móricz látása szerint a legközpontibb probléma, hogy nem a nagybirtokosokat rövidítik-e meg a hadsereg ellátásával, — nem kerül-e ellentétbe a népi világgal, melynek szószólójává és ostorává szegődött? — Hol a biztosíték, hogy az ő jogos kívánságai teljesülnek, elvei, embersége tiszteletben lesz tartva? Csak így, biztosítékkal tudná elképzelni a jövőt. Mit várhat, mit ígérhet neki így ez a „vállalat”? Mit biztosít számára az a haza, amelyik „a gazdag polgárokat meggazdagította, a szögényeket elszögényítette. De írja a nem változtat semmit, neki nem adott se jót, se rosszat. Betyár”. A harc elvesztette a szociális tartalmát: „Itt is csak tiszt a tiszt és szögény a szögény.” Nincs semmi köze az urak ügyvévé lett kavargáshoz. Jobb, ha éli a maga életét, figyel, „amit a rikácsoló madarak csinálnak. Egyedül álldogál és nézi a kavargást”. „Vége lősz annak is... Mindönnek vége lősz, csak a szögénység marad örökké” — halljuk a Selyem Katával ellovagoló Rózsa Sándor utolsó mondatát — mely egyúttal summázza Móricznak a Kelet Népében és a Rózsa Sándorban is lépten-nyomon fellelhető reménytelenségét és tépelődését, annak az embernek a keserűségét, aki érzi, hogy csak a forradalom segíthet, de nem látja tisztán a lehetőségét.

A befejezésből kiderül, hogy Móricznak nem sikerül teljesen túllépni a paraszti szemlélet korlátait. Minden igyekezete, tépelődése ellenére sem sikerült összeegyeztetnie a nemzeti egység gondolatát a nép iránti hűséggel, mint sikerült 1848-ban Petőfinek. Igaz, ebben akadályozta a forrásnak használt történelmi munkákon kívül saját korának tapasztalata: az 1940-es években a magyar birtokos osztály már nem volt alkalmas a nemzeti egység megteremtésére, — csak a nemzeti érdekek elárulására; a polgári-kispolgári csoportok gerinctelenek, politikai hovatartozásukat gyakran változtatják. S mindezt visszavezeti 48-ra: a nemesség-vezette egységfront akkor is lehetetlen volt. Azt már nem tudja Móricz, hogy kora nemzeti egységének magva a munkásságvezette munkás-paraszt egység, ahol az osztályharc elodázására nincs szükség és a polgár-kispolgári rétegek álláspontja nem döntő. Ennek a megértéséig nem jutott el Móricz. Származása, nevelődése mellett nem segítette ezt elő a magyarországi legális munkásszervelet sem: a

szegényparaszt Joó Györgyöt a munkásarisztokrata, szocdem Lieb urak nem óhajtották megnyerni a szocialista mozgalomnak. Ezen a ponton bukott el a Boldog ember is.

De Rózsa Sándor negatív megoldásában van egy nagy pozitív felismerés, minden történelmi fordulóra érvényes figyelmeztetés is: szociális követelések bizonyosmértékű kielégítése nélkül, parasztság bevonása nélkül, a nemzeti harc vereségre van ítélve. 1941-ben, a Rózsa Sándor megírása idején így hangzott ez a figyelmeztetés: a nemzeti egységfront megkerülhetetlen feladata az agrárkérdés megoldása, a gyökeres belső demokratizálódás, mely a paraszti egység megteremtése mellett más haladó réteget is mozgósít, mert a fasizmussal szemben a nemzeti függetlenséget megvédeni csak gyökeres belső demokratizálódással lehet. Ezt fejtegette ki Révai József is, a kommunista párt álláspontjaként kitűnő tanulmányában. (Marxizmus és népiesség.)

Mondottuk, hogy Rózsa Sándorhoz Móriczot útkeresése és a Kelet Népében kifejtett saját nézeteitől való menekvése vitte. Útkeresésének magyarázatát, a Rózsa Sándor pozitív mondanivalóját, reformizmustól elválását láttuk. Még a megoldást erősen befolyásoló keletnépbeli vonásokat kell szemügyre venni. Mi magyarázza a forradalmat hirdető regényben a gyakori kételkedést a forradalmi erőben? A paraszti erő és forradalmi lendület az első kötetben is kap kérdőjelet: képes-e a parasztság sorsán változtatni, vállalják-e saját felszabadulásukért vívott harc kockázatait? A nép közt sok a sunyi, meghunyázkodó: „Odáig a kormánynak tömérdek mulasztását, balfogását kellett elkövetnie, hogy a szelíd és békés bécsi lakosságot valóban belesodorja a forradalomba.” A maga kritikáját adja Albrecht főherceg szájába: „Népnek, mely kér, nem adok semmit. Könyörgő néppel el tudok bántani,” — saját fájdalmát fejezi ki a Leniningen levele is: a parasztság sokhelyt még az adott lehetőségekkel sem akar élni. De ez a kisebbik baj a regényben: hisz lényegében a több foradalmiság, a következetesebb radikalizmus igénye szólal meg benne. De mivel nem tudja helyesen értékelni a történelmi helyzetet, nem látja a nemesi vezetés akkori szükségességét, — ez a forradalmi igény reformista következtetésekhez is vezet, sőt kicsit a hitetlenséghez, a forradalomból való kiábránduláshoz. A szabadszállási választások részletezése nemcsak azt jelenti, hogy 48 megítélésében egyetért Petőfi kritikájával. Tanulásgként egyszerre olvassa ki a népfőiskola jogosultságát, a nép éretlenségét, a politikai aljasságát is: a politikai harc gazemberek kenyerre — gúnyolja a rákosi mesét elhívó pozsonyi urakat — és a Nagy Károlyéval azonos kortesfogásnak könyveli el, — a nép fiai nem végeztek iskolát, — de amúgy is, megbukott Petőfi is, Arany is a képviselőválasztásokon, a nép tudatlan — csak a nagy szavak, ordító jelszavak hatottak: „Száz év kell addig, míg új és újabb nemzedékek nőnek fel, s azok fogják csak elérni, hogy helyes kerékvágásba jöjjön a három század alatt elromlott élet” (242. l.), azaz: művelődni kell a népnek. Ettől a gondolatától csak egy lépés a forradalom kiábrándulással vegyített igénylése: „... a forradalom a salakot veti fel... elveket, eszméket az elvtelenek és az eszmétlenek tömegével emel törvénné a revolúció.” Egyik napról a másikra a legsötétebb aulikusok tűzik fel a legvörösebb struccotllakat, Kossuth mellett az embernek is hitvány álliberális Dona kapitány áll. Igazi forradalmár csak Petőfi — de az ő hite a népben nem idealizmus-e?

Jókai és Petőfi szembeállításánál emberileg-politikailag teljes mértékben Petőfi mellett áll, de Jókai kételyei őt is kinozzák: van-e nép, bízik-e vezetőiben, segít-e a tervek megvalósításában? „Az a nép, amelyikért van, amelyiknek szól: (Petőfi: Még kér a nép c. verse) az meg hol van még?... A topa betyár? Meg a kocska? Meg a rablóvezér?...” Ebből a ki nem mondott következtetés: Petőfi politikája jórészt illúzió volt.

A fentiekből láthatjuk, hogy a regényben a lappangó hitetlenség, a reformista elvek becsúszása, Rózsa Sándor visszavonulása nem konzervatív, nem ellenforradalmi talajból nő ki: sőt éppen a következetes forradalmiság, a több radikalizmus igényéből fakad. Ha lett volna nálunk ebben az időben komoly tömegmozgalom,

mely erejével, célkitűzéseivel magához ragadta volna az útkeresőket, akkor a reformizmusnak, tépelődésnek sokkal kevesebb nyoma volna a regényben. Ilyen azonban nem volt, a forradalmi erők ténylegesen gyengék, szervezetlenek voltak. Különösen vonatkozik ez a paraszti tömegekre. A Kisgazdapárt jobboldali, ellenforradalmi vezetősége a parasztság demokratikus erőit tudatosan züllesztette; tervszerűen akadályozta a parasztságban rejlő forradalmi erőknek az érvényrejutását. A népfrontpolitika, a függetlenségi mozgalom csak 1941 őszén kezdett kibontakozni, de a nemzeti-népi-paraszti egység lehetősége még akkor is csak a kommunisták előtt volt világos. Ez a történelmi helyzet magyarázza a sok kétkedést, kiábrándulással vegyített igenlést a regényben. Móricz regényének nagysága éppen abban van, hogy ebből a lehetetlen helyzetből keresi a kivezető utat — és egészében helyesen tapint rá a megoldásra. Móricz Zsigmond emberi nagysága, írói bátorsága, politikai merészsége, népszerűlete és hazafiassága a Rózsa Sándor regényben teljesedik ki leginkább. Reformizmusától elválva, bátran követeli a nemzet nagy problémáinak forradalmi megoldását, hitet, vallomást tesz a magát sokszor elbolondítani hagyó, megalkuvásra hajló szegényparasztság mellett.

Ismeretes, hogy Móricz Zsigmond a Rózsa Sándor ciklust háromkötetesre tervezte. Halála miatt a harmadik kötetnek még a vázlatai sem készültek el. Móricz terve szerint a kötet a „szabadságban nyomorgó nép” életét tárgyalta volna, a szabadságharc leverése utáni időkben. Talán itt megrajzolta volna Móricz, hogy a nyomorúságból kilábolni, a demokratikus és nemzeti törekvéseket megvalósítani csak következetesen végigharcolt forradalommal lehet.

ECKHARDT SÁNDOR :

EGY RÉGI MAGYAR HŐSI ÉNEK A PONYVÁN

Az irodalomban még sohasem esett szó arról az íróról, akit itt bemutatok. Mindössze Szinnyi József nagy bibliográfiája említ Petrik *Könyvészete* (III. 660) alapján a szerző neve alatt annyit, amennyit ő mond el magáról költeménye végén:

Irtam ezen könyvet ezernek folytatába,
Kilencedik száznak héjánosságába,
Nyolcszáz, s még e felett hét esztendő tájba,
Második Ferencnek uralkodásába.

Szerzett verseimbe ne nézd a hibákat,
Vizsgáld inkább benne a költött Munkákat,
Mert csak tíz hólnapig jártam Oskolákat,
Kevéssé esmértem a szelid Múzsákat.

A szerző neve és lakóhelye pedig a címlapból tűnik ki:

A' BAJNOKOK. VÉG GYULA VARABAN' IRATTATOTTA' HÓD VIZE' PARTYAN
NEMES VÖRÖS MIHALY ANTAL: Szegeden, Nyomtatott Grün Orbán betűivel.
1807. (Orsz. Széchenyi Kt. 84.922).

Ami azt jelenti, hogy a Hód-tó mellett, vagyis Hódmezővásárhelyen élt és írt Vörös Mihály, a 64 lapos hősköltemény szerzője.

A költemény nagyobb, első részében Toronyi Tamás gyulai vitéz hőstetteit verseli meg a szerző; ehhez kapcsolja aztán Gyula 1566. évi ostromát és bevételét, mert a költő szerint Szolimán szultán ezt Toronyinak a törökökön vívott győzelmes párviadalainak és csatáinak megbosszulására rendeli el.

De halljuk bővebben, mit mesél Vörös Mihály.

Mikor a török „sanyarta” a magyar nemzetet, Toronyi Gábor megérezvén halála közeledtét, magához hívja feleségét, Turzó Zsuzsánnát és fiát, Tamást, s figyelmezteti őket arra, hogy mióta a török Aradban befészkelődött, nagy veszedelem fenyegeti Gyula várát annál is inkább, mert Kerecsényi kapitányban nem lehet megbízni. Keressenek hát biztonságosabb lakóhelyet. Az ájulásba esett Toronyi Gábort aztán „a nemesség Doktora”, Borzó Sebestyén „jó szerrel értetvén” meggyógyítja, de a beteg nemsokára rá mégis meghal. Fia, Tamás, mialatt a törökök dúlják Gyula határát, egy félelmetes erejű szolgálójával, Vastag Balázssal vadászni jár, és egyszer a dombegyházi pusztán a borosjenői Mehemet fiával, Kuczug basával és kíséretével találkozik össze. A rettenetes Balázs segítségével leküzdí a törököket és Kuczugot fogva viszi Gyulára; ez százezer tallért ígér neki váltság fejében. Nyáron át pihen Tamás, ősszel megint vadászni készül. Anyja, hogy visszatartsa, jelképes rossz álmát meséli el fiának, de az Vastag Balázssal és agaraival elindul a vadászatra. Míg Balázs odajár az ejtett vad dolgába, Tamás elalszik, majd arra ébred, hogy egy jenői török, Sulfitsár összekötötte a lábát, majd Jenő felé kezdi hajtani. Ezalatt Balázs már hazavitte az ejtett vadat és csodálkozva látja, hogy az agarak gazdájuk nélkül térnek haza. Felkap Toronyi Tamás híres fakó lovára, melyet Wesselényitől kapott, eléri Sulfitsárt, viadalban legyőzi és behajtja Gyulára. Mehemet Temesvárott hallja hírt fia esetének és követet küld Gyulára nagy váltságot ígérve.

Másfél esztendei pihenés után Toronyi meghallja, hogy Katsuka basa fia, Ilián, Szalonta felé tart, hogy Váradot kikémlelje. Erre Vastag Balázssal elindul és Gyapjunál¹ eléri a törököket, kik ezren vannak. A strázsát álló harminc törököt éjjel meglepik és szabdalni kezdik. Majd a lakosok segítségével szétverik az egész sereget és másfél százat felkoncolva, többi foglyaikat Gyula felé hajtják fogságba. Eligán, aradi török „szentelt” vitéz bajra hívja Toronyit egy bizonyos Varsányi Ádám által, aki szekérrel jön Aradra, hogy a termánysarcot beszállítsa s aki a dicsekvő török előtt Tamás nevét említi, mint aki nálánál is erősebb. A viadalt Kétegyháza felé vívják meg, mindkét oldalról elég nagy sereg jelenlétében. Toronyi hosszú küzdelem után leüti Eligánt, mire a törökök megfutnak. Tamás anyja, ki már azt hiszi, hogy fia elpusztult, az örömtől holtan roskad össze, mikor megpillantja a hazatérő győztest. Fia eltemeti „vérszínű koporsóban”, melyet anyja készített számára.

A várban összegyűlnek a vitézek Kerecsényinél (38. l.):

Kik között az első a Vitéz Toronyi,
Utánna a borzas bajusszu Morónyi;
Morónyit követte Toronyi inassa
Balás, öve mellett van hét fontos vassa,
Hempei Miklós is, Marintsi Ferencel,
Okrevits Demeter, Vitéz Szétsényivel,
A vastag termetű fekete Demeter,
(Ennek illik ám még kezibe a fegyver)
Balásdi Mártony is Vitéz Jász Lukácsai,
(Szembe mernek szállni háromszáz Jancsárral)
Itt van Zicsi György is, és Földvári István,
Kiknek éles kardjok most Török vért kíván,
Serény Miklós erős, izmos, vastag Magyar,
Még sebet nem vágott rajta Török agyar,
A páncélos Géczy János hegyestőrrel,
Rakva volt már sokszor marka Török vérrel.

Kerecsényi már az ostrom megkezdése előtt meg akarja adni a várat, de Toronyi javasolja, hogy esküdjenek meg „egymás kezére”, azután menjenek ki Varsány mezejére és hívják oda Fileki László szalontai hadnagyot is. Ezalatt az aradi törökök jelentik a tömösvári Mehemet pasának, az meg a Nándorfehérvárt mulatozó Szolimánnak a gyulaiak sikereit. Szolimán rettenetesen feldühödik és roppant hadsereget indít a magyarok ellen: Kházi tatár kám 300 kalmukkal és ugyanannyi rabló tatárral, Hamza bég, Hazsanés helytartó, az erős Ferhates, Habbel effendi, Veligiánés bég és Dervis Beblióbég hadi tanácsos vezeti a csapatokat:

Még mellyéjek adott harminc Derviseket,
Kik környűl metéljék a kis gyermekeket.

Pirhús, a hadvezér, tábort telepít előbb Szöllősnél, és sánc mögött várja be Pertáfa basa nagy seregét.

Azután Pertáfa Kigyóson át Gyula alá vonul nagy ágyúival. Tizenkettőt a várhoz vonat és Figl Hieronimus főpattantyússal megkezdzi a lövetést. Habbel Effendi Alsó Misiából két ezred vad ráccot hoz Figl segítségére, míg Dervis Begliobég, ki „szent pap is, vitéz is”, jelen van a viadalban.

A derviseket is magához hivatva,
Hogy imádkozzanak jól megparancsolta.

Kerecsényi Toronyi Tamást szólítja fel, hogy vezesse a magyarokat a törökre. Toronyi és a vitézek újra felesküsznek, majd hajnalban kitörnek a várból. Toronyi, Morónyi, Henyei sorokat vágnak a törökök között és Haszanés basát lekasabolják. A tatárok körülvesszik Toronyit és Vastag Balázst, de Toronyi húsz fontos buzogánnyal „köszönti fejbe” őket. Ezren vesznek a törökökből, míg a magyarokból csak negyvenen esnek el. Kházi kám is ott pusztul.

Másnap a várbeliek látják, hogy Pertáfa basa hátrább vonja csapatait és vígan kezdenek énekelni:

Jól tudta Pertáfa Magyarok szokását,
Hogy majd jól megisszák a Márs áldomását.....

¹ Gyapju román falu Biharban; a költemény szerint is Toronyi az „oláh bíróhoz” száll, aki „Számára csakhamar szilvapálinkát hoz” (24. l.).

Visszafordul és újra kezdi az ostromot:

Figl Hieronimus gyorsan hűsz ágyukkal
Rontatta a várat száz fontos bumákkal.

Erre az álmukból felriadt magyarok újra kitörnek. Előbb Okravits Demeter, majd Marintsi, Jász Lukács, Zicsi György. Földvári István, Szécsényi Lajos, a páncélos Géczi, Serény Miklós csodatetteket visznek végbe:

Ezek heten együtt kapun kirohantak,
Okravitsnak jókor segítséget hoztak.....

Figl Hieronimus is hátrább vonja ágyúit és messzebből löveti a várat. Ezer jancsárt vágnak le, mialatt Toronyi Vastag Balázssal, Fileki Lászlóval és ötven nemes ifjúval egy áljátékot át a törökök hátába kerül, kik már kezdték a magyarokat a várhoz szorítani. Pertafa tízezer jancsárt rendel oda, hogy Toronyit elveszesse. A harcban Fileki László és Jász Lukács életét veszti, de Ferhátos és a szent dervis Beglióbbég is a fűbe harap. Ötezer török marad halva.

A harmadik kiűtés Szent Mihály (szeptember) havában, háromhavi ostrom után történik. Kerecsényi megint javasolja, adják meg a várat:

Mellyre felel Zicsi, s Vitéz Serény Miklós:
Hogy míg ki nem szakad kezünkben a pallas;
Addig szót se adjunk pogány Pertafának,
Hellyet se engedjünk rút kívánságának;
Géczi veté kezét a kard markolatára
Kirántván megesküdött a szent Háromságra,
Hogy valamíg egy csepp vér mozog érbe,
A várt nem engedi a pogány kezébe.

Fekete Demeter se akar hallani feladásról. Toronyi pedig javasolja, hogy üssenek újra ki a törökre. Mielőtt a törökök megkezdhetnék az ostromot, Toronyi és magyarjai hajnalban közbük csapnak. Toronyi Vastag Balázssal, Géczi, Fekete, Zicsi, roppant hőstetteket visznek végbe, míg Pertafa újabb parancsot ad Figl Hieronimusnak, hogy hűsz ágyúval

Százfontos bumákat a Várba behányjon.

Miközben azonban Toronyi Ferhátos unokájával, ki csak aznap jött Nándorfehérvárból, viaskodik,

Bástya leszakadván, őket úgy ütötte,
Hogy mindjárt meghóltak, s a fal eltemette.

Vastag Balázs bánatában kardjába dől. Másnap Kerecsényi küld Pertafához, hogy a várat megadja, pedig Zicsi, Géczi, Fekete és Serény esedeznek, hogy ne tegye. Erre mindnyájan eloszlanak, ki-ki merre lát.

Vitéz Géczi elébb bement a korcsmába,
S tokaji bort hozott egy nagy butellába,
Mellynek maga felét elébb kihörpölte,
A többi a lova torkába töltötte.

Kerecsényi a kapukat kinyitattja, a törökök beballagnak. Kerecsényit Pertafa vasra vereti, Belgrádba küldeti, ott Szolimán fejét elütti.

De Géczi, hogy elébb lovát megittatta,
Olyan nagy kedve lett, hogy alig tarthatta;
Ekkor felpattana hirtelen hátára,
S még az nap bényargalt könnyen Szalontára.
Utánna törökök sokan eredének,
De néki nyomába ezek sem érének,
Onnan a hirt vitte mindjárt Nagyváradra,
Hogy Vég Gyula vára jutott pogány kardra.

S ezzel végződik a hősköltemény.

Honnan vehette anyagát Vörös Mihály, a népköltő? És milyen mértékben felel meg elbeszélése a történelmi valóságnak?

Ha ezt a két kérdést boncolgatjuk, olyan eredményre jutunk, ami érdekelheti a régi magyar irodalom kutatóit is.

Vezető fonálnak vegyük a versben előforduló személyek neveit, s nézzük meg, a Gyula vár ostromát elbeszélő források, melyek Vörös Mihály rendelkezésére állhattak, kit ismernek Vörös Mihály magyar vitézei és török basái, katonái közül?

Gyula ostromát legrészletesebben Istvánffy Miklós beszéli el. De ha rajta kívül a többi olyan forrásokat is figyelembe vesszük, melyeket Vörös Mihály használhatott, akkor a következő listát kapjuk:

1. Kerecsényi László főkapitány, a császárpárti Istvánffy és az őt követő Budai Ferenc *Polgári Lexikona* (1804—05) szerint kishitűen, túl korán adta fel a várat, és csakugyan Belgrádban pusztult el. Vörös szerint már a török megjelenésének hírére meg akarja adni a várat, ami még Istvánffynál sem olvasható.

2. Gicius (Géczi v. Giczi) János alkapitány, később Erdély kormányzója, Istvánffy és Bethlen Farkas (*De rebus Transsylvaniis*) szerint ellenzi a megadást, mint Vörös Mihálynál Mindkettőnél éppen menekül el a várból, keresztülvágva magát a törökökön.

3. Ocharovitius (Ocharovits) Demeter a könnyű lovasok horvát származású népszerű kapitánya. Istvánffy szerint már az ostrom első napján megsebesül és meghal. Vörösnél az Okravits nevet viseli és az ostrom végső napjaiban hal meg.

4. Balasdiacus (Balázsdeák) Márton Istvánffynál már az első nap combján megsebesülván, rövidesen meghal. Vörösnél Balázdsi Márton néven szerepel.

5. Heneius (Hennyei) Miklós hadnagy Istvánffynál az ostrom elején nyíltól sebesülve hal meg, mert elmulasztott sisakot feltenni. Vörösnél az ostrom végső napjáig szerepel.

6. Demetrius Niger (Fekete Demeter), a kapuőrök hadnagya, Istvánffy szerint keresztülvágja magát a törökökön. Vörösnél az utolsó kirohanásban is részt vesz, és ellenzi a vár feladását.

7. Lucas Jazy (Jász Lukács) hadnagy Istvánffynál többször szerepel, Vörösnél a második kiütéskor esik el, a várfalak alatt.

8. Zicsi György Istvánffy szerint sikerrel menekül meg a várból, melynek feladását épúgy ellenzi, mint Vörösnél, de Vörös nem mondja, hogy meg menekült.

9. Serenius (Serényi) Miklós Istvánffy szerint keresztülvágja magát a törökökön és elmenekül. Vörösnél mindegyik csatában vitézkedik és ellenzi a vár feladását.

10. Marinitius (Marinyth) alias Horvát Ferenc hadnagy Istvánffynál az ostrom elején elesik; Vörösnél csak az ostrom előtti megbeszélésben (38. l.) és a második kiütésnél (55. l.) vesz részt Marintsi Ferenc néven.

11. Földvári István (Stephanus Felduarius) Istvánffynál az elmenekültek között szerepel; Vörösnél a megbeszélésben és a második kiütésben vesz részt.

S most nézzük azokat a személyeket, akiknek a nevét a Vörös Mihály versének kiadása előtti időkben nyomtatott történeti művekben nem lelhetjük fel.

Toronyi Gábor, felesége Thurzó Zsuzsánna és fiuk, a költemény főhőse: Toronyi Tamás;

Vastag Balázs, a félelmetes erejű szolga;

Füleki László szalontai hadnagy, aki azonban Vörös szerint Gyula alatt esik el, a második kitörésben;

Varsányi Adám, Toronyi atyjafia, ki Eligán bajra hívó strucc tollát elhozza Arad várából;

Morónyi Balázs;

Szécsényi Lajos;

Baranyí, aki Tamásdán lakik és aki a vadászaton elejtett vadat elszállítja Gyulára;

Figl Hieronimus, a törökök főpattantyúsa;

Borzó Sebestyén a nemesség orvosa, aki Toronyi Gábort rövid időre meggyógyítja.

A török vezérek közül a magyar források csak Pertaf basa nevét ismerik, a többi csak Vörösnél fordul elő: Szulficsár, aki Toronyit elfogja, s ki aztán Vastag Balázs foglya lesz; apja Katsuka basa; Kuczug basa és Multizur nevű szolgája, Pirhus, illetve Pirsus vezér, Kházi krimi tatár kán, Hansa bég, Hassanes, Ferhates, Veligiános bég, Beglióbég, Ahabel vagy Habbel effendi.

Mit gondoljunk erről a többletről? Egyes esetekben, mint a Morónyi névnél talán feltehetjük, hogy a termékeny fantáziájú költő hősének neve mintájára a rím kedvéért gyártott egy magyar vitézt, de az már nehezen hihető, hogy a törökök pattantyúsának német nevét ő találta volna ki. Vörös Mihály nehezen tudhatta tanulmányai alapján, hogy a törökök európaiakat is alkalmaztak hadseregükben, különösen a tüzérségnél. A Borzó Sebestyén doktor neve is fölösleges és valószínűtlen luxusnak tűnik fel egy olyan költeményben, ahol a gyulai vitézek hőstetteit fundálja ki az elbeszélő.

Hát Toronyi Tamás? Milyen alapon eszelte ki Vörös Mihály ezt az alakot és csinált belőle afféle magyar Hektort vagy Achillest, holott a történelmi források teljesen hallgatnak róla? Toronyi tölti ki a költemény egész első felét, s az ostromban is vezető szerepet visz mind a három kitörésnél.

Utánanéztünk tehát az egykorú történeti forrásokban, melyeket Vörös nem ismerhetett, és meglepő eredményre jutottunk. Toronyi nem szerepel sem Istvánffynál, sem Forgách Ferencnél, sem Szamosközynél, sem Orteliusnál vagy Sambucusnál, de megtaláljuk nevét a *gyulai lovas vitézek egykorú lajstromaiban!* Először az 1562 május elejéről kelt listán szerepel Bánffy György kapitánysága alatt öt lóval: *Thomas Torony equis 5 praesens*. Majd még egyszer az 1564 május 8-án kelt listán: ugyancsak Bánffy György kapitánysága alatt hat lóval: *Thomas Thorny equis 6 praesens*.¹

A név ejtése Toronyi és a vitéz vagy a csanádi Tornya vagy a békési Szent(e)-tornya faluból származhatott. A Vörös Mihály Toronyija pedig a Tornyinak csak változata, mely talán az ő tollán ifjodott meg egy kissé a közbeiktatott o-val, de lehet egykorú variáns is.

Mivel lehetetlen elképzelni, hogy Vörös Mihály kezébe estek volna a bécsi udvari és hadi levéltárakban őrzött lovashadi lajstromok, nem marad más hátra, mint feltenni, hogy egy XVI. századból vagy legkésőbb XVII. századból származó forrás volt a kezében, mely ma már előttünk ismeretlen. S ez a forrás valami históriás ének lehetett, ahol a Gyulában jelentéktelen szerepet játszó vitéz viselkedése túlzott színekben, epikai nagyítással domborodott ki. Valami Tinódi, Salánki vagy Tardi György-féle énekmondó művére gondolunk itt, de aki nem törekedett történeti hűségre, hanem Toronyi-Toronyi hozzátartozóinak megbízása és adatai alapján énekelte meg a magyar vitéz életfolyását és hősi halálát. Persze az ilyen családi megbízás a hősnek kedvezően fordította ki az eseményeket, a súlypont áthelyezve az emlékezés főhősére. Sem a források, sem Toronyi Tamás szerény katonai helyzete nem utalnak arra, hogy éppen belőle faragja ki egy költő Vég-Gyula vára hősi époszának központi alakját. De a tény fennáll és véletlen műve nem lehet; élt Gyula várában a lovas katonaság között egy Tor(o)nyi Tamás, akinek hősi és vértanúi életét, családi körülményeit, kedvteléseinek emlékét Vörös Mihály kései népkölteménye őrizte meg.

A lajstromon természetesen találkozunk az Istvánffy megnevezte gyulai hősök neveivel is: itt van Nicolaus Seryeny, Martinus Balasdeák, Demetrius Kara (= Fekete), Demetrius Ochyarowyth, Lucas Jaz, Franciscus Horwath, Stephanus Feoldwary. A többi, Istvánffynál nem szereplő neveket: Morónyi Balázs, Füleki László és Szécsényi Lajos neveit nem leltük meg a lovaskatonaság listáin. Füleki előbb szalontai hadnagyként tűnik fel, s talán ezért hiányzik a lajstromból. Morónyi gyanúsán rimel Toronyival s talán Vörös Mihály kitalálása. Szécsényinél a Lajos keresztnév utalna modern korra, mert ez a név ebben az időben nem

¹ Kiadta Veress Endre: Gyula város oklevéltára. Bp. 1938.; 358. és 378. lap Az első lajstrom a Kriegsarchivban (Feldakten, 1562. 4. 1/2), a másik a Hofkammerarchivban (Ungarn, 1. Sept. 1564. Fasc. 14348) található.

volt divatos, viszont a gyulai vitézek lajstromán találunk egy Lajos Mihály és egy Lajos Imre nevű vitézt (Veress E. id. h. 358), s így feltehetjük, hogy ezek egyikéről van szó, s mivel Szécsényből jöttek Gyulára, hívták Szécsényinek őket.

Vastag Balázs neve sem lehet Vörös Mihály kitalálása. A vastag szónak ugyanis csak a régi nyelvben van szinte kizárólagosan „erős” értelme (NytSz. firmus, robustus, validus, fortis, strenuus, solidus, nervosus). Vörös Mihály bajosan eszelhette ki a szónak ezt a régies értelmét. Fekete Demetert is „vastag természetű”-nek mondja (38. l.).

A török nevek közül Ferhát agáé fordul elő a Gyulára vonatkozó történeti forrásokban: 1561 május elsején jelenti Kerecsényi Miksának, hogy a Szeged felé csatározó gyulaiak a szegedi bégtől küldött 300 lovas törököt megfutamtították, 37 foglyot hoztak be, s a csapat parancsnokát, Ferhát agát levágták, fejét Gyulába hozták (Veress E. id. h. 339. l.). Lehet, hogy ebben a diadalmas portyázásban Tornyai Tamás is részt vett s ennek emléke szerepel a költeményben, mikor a költő egy Ferhátos agát is felléptet. A második kiütésben ő a törökök vezérhőse, akit Toronyi buzogányával hosszas küzdelemben leüt (57–58. l.).

Ennél a tetszetős feltevésnél valószínűbb azonban, hogy a Ferhates nevet Vörös Mihály Istvánffyól vette (XVI. k.), ahol több ilyen görögös '-es' végű ellátott Ferhates szerepel az indexben. Ugyanígy magyarázhatjuk a Veligiánes és Hassanes nevek eredetét: az előbbi Istvánffy szerint fejevári parancsnok volt és Győr—Pápa vidékét pusztítja Ferdinánd idejében, majd a Bakonyban megverik és végül Szikszónál a magyarok 1559-ben úgy tönkre silányítják, hogy Konstantinápolyba menvén öngyilkos lesz. Hasanes mint szigeti parancsnok szerepel az 1591-es években, a magyarok 1604-ben verik meg. Az '-es' végű török nevek így tehát határozottan humanista forrásra, és pedig Istvánffy olvasására és kiaknázására utalnak, akinél a szerző különben is a legtöbb adatot találhatta Gyula ostromával kapcsolatban.

A Balázsdeák Márton Balázdsdi alakja is úgy magyarázható Vörös Mihálynál, hogy a latinos *Baladicius*-t a Balásdi latinosításának érezte, mert nem ismerte fel Istvánffy latin nevében a 'diák' szót.

Mogyoróssy János (*Gyula hajdan és most*, Gyula, 1858. 55. l.) nem tudni milyen forrásból meríti azt az adatát, hogy a közeledő török hadseregnek Kerecsényi lovasdandára Kétegyházánál elébe sietett „és egy kis mértföldnyire Kétegyházon innen, hol azok megérkezett egy része pihenőre telepedett, megrohanta, velük keményen összeütközött. A véres csata, mely legott keletkezett, mindkét félnek sok vitéze életébe került, de szembetűnő nagyobb számban a törököket sujtotta, s az est elközeledtéig tartott, amidőn Kerecsényi a beállott éj fedezete alatt számos foglyokkal, és gazdag zsákmánnyal Gyulára visszavonult.”

Vörös Mihály pedig ide, Kétegyházára helyezi Eligán és Toronyi párbaját és a párbajt követő magyar-török csetepatét, amely a törökök teljes vereségével végződik. Nem sokkal az ostrom előtt (1566 április 17) Tömörkén, Világosvár és Simánd körül is győzelmes előcsatározást vívtak a gyulaiak, ahol sok törököt levágtak, 19 foglyot ejtettek és csak egy embert vesztek (Veress E. id. m. 415).

A kiütések közül az egykorú adatok csak egynek az emlékét őrizték meg részletesen. Egy német újságlap (Neue Zeytung, 1566 aug. 5., Veress E. id. m. 423) közli, hogy Kerecsényi vitézei igen sikeres kirohanást rendeztek; 800 törököt levágtak, a nagy ágyúk egy részét beszegezték, számos foglyot ejtettek, keresztény foglyokat kiszabadítottak s a török hadsereg kénytelen volt visszavonulni. A csatában a német újság persze a németeknek juttatja az oroszlánrészt. Hogy milyen téves hírek keringtek e kicsapások körül, arra jó példa Verancsics tudósítása, aki szerint maga Pertaí basa is elesett volna, vagy egy másik Neue Zeytung, mely már 3000-re teszi az elesett törökök számát (Veress E. id. m. 424). Leonardo Contarini követ viszont azt jelenti augusztus 20-ról, hogy az őrség többszöri kirohanásával kétezernél több törököt levágott (u. o.).

Ezek a gyér tudósítások eléggé valószínűvé teszik, hogy Tornyai Tamás is több ilyen kiütésben vett részt, sőt, hogy egyik-másikban jelentősebb szerepet is

vitt, és semmi valószínűtlen nincs abban sem, hogy egy ilyen kiütéskor a leomló bástyafal zúzta agyon.

Erdekes párhuzamosságot találunk még Vörös Mihály elbeszélése és a feljebb említett német újságlap között a megadást megelőző tanácskozások leírásában. A német tudósítás szerint Jász Lukács és Bizi (olv. Giczi) János ellenzik a megadást és esküjükre hivatkoznak: „Ach Herr, wo gedenkst du hin, was thust du, dass du in der Feind Läger schreibst? Weisst du mit, was wir alle zusammen geschworen, hie auf diesem Blatz: entweder ritterlich zu sterben, od. den Blatz unserm Herr Kayser zu erhalten.” (Id. h. 428. l.) Vörös Mihálnál is Zicsi György és Serény Miklós után Géczi veszi át a szót és esküszik a Szentháromságra, hogy amíg egy csepp vér mozog benne, nem engedi a várat a pogány kezére (Jász Lukács Vörösnél már előzőleg elesik).

Ilyen részletek már nem lehetnek véletlen találkozások, és mivel Istvánffynál és a többi nagy történetírónál nem találkozunk velük, csak olyan hagyományokra gondolhatunk, melyek Toronyi sorsával együtt ezeket is megőrizték.

Kevésebbé meggyőző azonosítás lehetne a renegát Kunovith Mehemet aradi bég azonosítása a Vörösnél szereplő, Tömösvárt lakó Mehemet vezérrel (39. l.), aki Szolimánt értesíti Eligán elestéről és a gyulai vitézek nagy sikereiről. A hiteles adatok szerint Kunovith Mehemet szandzsákbég vezette az ostrom nagy részét (Veress E. id. m. 422. l.). Karácsonyi János szerint (*Békés v. tört.* 1896. I. 136) a váradi vitéz Székely Balázs állott ki vívni vele 1559-ben. A bajban le is győzi, és csak testvére kérésére kegyelmez meg neki. Vajjon nem ennek a Balázsnak az emlékéből lett Vastag Balázs, a költemény második hőse?

Beglióbbég a Beglerbég elfordítása. Sulfitsár = Zulfikár, Kházi = Gházi, Kuczuk = Kücsük, de a többi név is valószínűleg török-arab alakok magyaros ferditése. Mindez nem növeli túlságosan a történet hitelességét, hiszen a török neveket Istvánffy más helyeiről is vehette a szerző. Viszont hiteles, hogy a török hadsereget dervisek kísérték, akik imádkoztak és tüzeltek a katonákat.

- A hitelesen leírt történelmi események nem adnak mindenben igazat Vörösnék. Láttuk, hogy a gyulai hősök sorsának részleteinél milyen eltérések mutatkoznak. Magának az ostromnak a lefolyása is csak nagyjából felel meg annak, amit az egykorú források mondanak.

Erdekes azonosság és különbség mutatkozik a végső anekdotikus jellegű epizóddal, a borral itatott lovon elfutó magyar vitézzel kapcsolatban. Istvánffynál a kapuőrhadnagy Fekete Demeter a jelenet hőse, míg Vörösnél Géczi István. S ahogy Vörös itt magát kifejezi, abban szinte kihallatszik egy régi énekköltő hangja:

Mondván: igyuk meg most Gyula áldomását,
Mert már Török veszi benne a lakását.
Kedves jó paripám! szólla jó lovának:
Mondjunk jó éjtszakát Vég Gyula várának!

Meglepő az is, mennyire ismeri Vörös Mihály a törökkori életet, ruhákat, fegyvereket, szokásokat. A bajra hívó strucc toll küldését pl. nehezen találhatta volna meg Istvánffynál (29. l.), s az a nagy szerep is, amit a „hegyestör”-nek nevezett spáda, hosszú egyenes kard játszik az éneken, csak a XVI–XVII. században érthető, amikor ez a fegyver divatban volt (előfordul a 8., 9., 32., 33., 38. stb. lapokon és pl. Balassi Bálint végrendeletében). A foglyokat „nyakon kötve” viszik (6., 20. t. stb.), mint a török időkben s a „próba” mint a végbeliek kedvelt szavazárása itt is előfordul, mint Balassi versében (Végek dicsérete: vitéz próbálni indul):

Magunk mellé vévén vagy kétszáz Németet,
Ki mind tanult Vitéz sok próbákat is tett.....

Vörös Mihály kétszer említi a törökök „patyolat csajmáját” (34) és „csajmás fejeket”, „Bulyás patyolat”-jukat (20); viszont a várat lövő ágyúk golyóit állandóan „bumák”-nak nevezi, a már előttünk ismeretlen és a Nyelvtörténeti Szótárban is hiányzó szóval.

Vagy honnan tudná máshonnan az iskolát alig járt verselő, hogy a török ember ígéretének hű megtartása jeléül a fejére teszi a kezét, mint Mehemet basa követe?

Igy értvén a Követ Toronyi beszédét,
A fejére tette magának a kezét;
Mellyel bizonyítá, hogy telljesítője
Lesz, s a Summapénzek kész lefizetője.

Az is régi forrásra vall, mikor Eligán lovát az unikornishoz hasonlítja:

Lova Egyiptomi olly fejr mint a hó,
Az unikornishoz majd éppen hasonló;
Fel vala cifrázva ékes szerszámokkal,
A kantárja meg van rakva gyémántokkal;
Szügyellő farmatring Indiai gyönggyel,
S aranyos rózsákkal rakva mindezekkel:
Zöld bársony sujtárja, s Holdarannyal varrva,
Mind a két oldalán gyönggyel van megrakva.

A XIX. század elején sem ezt a leírást nem lehetett a valóságból meríteni, sem a Physiologus legendás egyszarvúja nem lehetett már a fehér szín példája.

Sok szó esik a költeményben az aradi várba telepedett törökségről. Toronyi Tamás apja halálos ágyán az aradi törökök befészkelése miatt ajánlja családjának a távozást, és az aradi várba vitt népi szolgálatokat bőven írja le a szerző. Itt adja át Eligán is bajra hívó structollát Varsányi Adámnak, mikor a nép viszi a sarcba kivetett eleséget a várbeli törököknek.

Mindez egyezik azzal, hogy a történeti források szerint az aradi törökök állandóan nyugtalanítják a gyulaiakat, és többek között a császárnak jelentik a „frigy alatt” elhurcolt magyar lakosok jegyzékét, melyen a gyulaiak 20 emberrel, köztük négy asszonnyal szerepelnek, akik a simándi vásárra menet estek az aradi portyázó törökök fogságába, 1563-ban, s akiket a jelentés szerint Aradra vittek (Veress E. id. m. 364).

Végül említsük meg, hogy Gyula várának Vég-Gyula néven való szerepeltetése is régi, Vörös Mihály korában már elfeledett szójárás, és a török korra mutat.

Ugy kell tehát elképzelnünk Vörös Mihály költeményének keletkezését, hogy megkapta őt valami régi históriás ének szépsége. Ennek számos elemét és főhősét megtartotta, kiszínezte saját vadászatainak képeivel és olvasmányainak, főleg Istvánffynak emlékeivel. Naív népiességgel állítja forrásának hőseit az események központjába, a színeket mindenütt éles kontrasztokba csoportosítva.

Általában már Istvánffynak a gyulai ostromról írt fejezete sincs híján a mondaszerű elemeknek. A finom borral megitatott lovon való menekülés, a feladás után Gyuláról menekülő két vitéz: Zicsi és Serényi éjjeli csatája, mikor egymást töröknek vélik, Kerecsényinek a török táborra nyíllal lött fegyverszüneti ajánlata arra vall, hogy már annakidején sok mendemonda járt az ostrom körül. Elgondolhatjuk, hogy egy énekmondó, kinek a feladata a színezés volt, nem törekedett történeti hűségre, hanem éppen ilyen mendemondákat igyekezett felszedni, hogy hőse szerepét annál érdekesebb megvilágításba helyezze.

Hű színezés van azonban a vitézek fegyvereinek és a törökök ruházatának, felszerelésének, viselkedésének leírásában is, ami, mint láttuk, szintén régebbi forrásra talál.

Az irodalomtörténészek már régebb idő óta ismerik a Kuun-kódex egyik darabját, a *Cantio de Militibus pulchra* címet viselő éneket, ahol egy ismeretlen egykorú lantos megénekelte a gyulai vitézeknek egyik véres, veszteséges, de tisztességgel végződő portyázását. Ennek a versnek az ele, mint a Vörös Mihály verséé, szintén a kapzsinak feltüntetett Kerecsényi László ellen irányul, ki katonáival ridegen, szívtelenül bánik. (Zrínyi Szigeti veszedelmében őt szakaszban mondja el Gyula megvételét, és súlyosan elítéli, mint Istvánffy, Kerecsényi Lászlót, kit nemzete meggyalázójának nevez. II. 58.) A gyulai névtelen énekeben is kisebb rangú vitézek hőstettei ihlették meg a szinte ballada-stílusban írt költemény szerzőjét, aki nyilván

a közkatonák oldalán állott. Nem lehetetlen, hogy ugyanez az énekes vállalta azt a feladatot is, hogy egy aránylag kis szerepet játszó lovas vitéz életét énekelje meg halála és Gyula eleste után. Az a gondolat, hogy ezt a közkatonát Zrinyi Miklós-szerű hőssé avassa, ki hőstetteivel magára és Gyulára vonja Szolimán haragját, származhatik Vörös Mihálytól, ki esetleg olvasta a Szigeti veszedelmet, de ez nem valószínű ennél a műveletlen írónál. Inkább hiszem, hogy hasonló szükségletből fakadt, mint a *Cantio de Militibus*-ban vérző szegény katonák portyájának megénekölőjénél.¹

A stíloselemzés is némi hasonlóságot hozhat ki Vörös Mihály költeménye és a *Cantio de Militibus* között. A gyulai névtelen szerető refrénszerű ismétléseket alkalmazni:

Két fél öszve erősen roppanának,
Az törökök mind Allát kiáltának.
Az magyarok mind Jézust kiáltának.

Két fél öszve erősen roppanának,
Reggeltől fogva mind estveig vivának,
Szegény magyarokban sokan meghalának.

Törökök elől magyarok futamának,
Magyarokat messze nem üzték vala,
Nap immáron hogy alámegyen vala....

Majd alább:

Magyarok előtt törökök futamának,
Törököket messze nem üzték vala,
Az Istennek hálákat adtak vala.

¹ A költeményt kiadta Szilády Aron, RMKT. VII. VI. 175. Erdemesnek tartjuk összevetni ennek a régi hősi éneknek adatait a Veress Endre gyulai oklevéltárában idézett történeti forrásokkal. A névtelen szerző a törökellenes vállalkozással kapcsolatban a következő neveket idézi: Beke Pál, Balázsdeák Márton, Pribék Mihály, Imre Márton, Nagy Mihály, Tegzes Lőrinc, Varkucs Mihály, Nagy Fábián, Czigány Mátyás, Ördög Mátyás, Nagy Gáspár. A gyulai vitézek két jegyzékén e nevek közül a vállalkozást vezető Beke Pál, Balázsdeák Márton és Tegzes Lőrinc neve található meg. (Pribék is van, de ez János.) Az egyik jegyzék 1562. május elejéről való (id. h. 357. l.), a második 1564. május 8-ról (id. h. 378. l.). Az első jegyzékben Erteu Tamás nevénél ezt a megjegyzést olvassuk: 2 octobris quum Beke Pál profligatus fuerat, captus est per Turcas (okt. 2-án, mikor Beke Pált megverték a törökök, elfogták) és ugyanezt a megjegyzést a dátummal, de Beke Pál neve nélkül még négy vitéz neve után olvashatjuk: ezek Nagy Mátyás, Nagy Bálint, Simándi Pál, Láday Mihály. Egyiknél, Nagy Lőrincnél pedig az október 1. dátum szerepel ugyanezzel a megjegyzéssel. Bothos Jánosnál meg ez áll: similiter eodem die periit (hasonlóképpen ezen a napon, t. i. okt. 2-án pusztult el). Arachay István nevénél viszont ezt az adatot találjuk: 2. Aug. periit, quum P. Beke in Zenas certavit cum Turcis (Aug. 2-án pusztult el, mikor Beke P. Szénásnál (Békes vm.) harcolt a törökkel). A névtelen énekes azt állítja, hogy a törökök „csak egy rabot sem vihettek vala”. Ha ez az adat igaz, akkor a bugaci homokon vívott csata nem lehetett az október 2-i, mert itt, mint látjuk, foglyokat is ejtettek a törökök. Inkább kell gondolnunk az 1562. augusztus 2-ire, mellyel kapcsolatban csak egy elesett katona neve szerepel a jegyzékben. Hogy a vitézek nevei közül csak háromnak a nevét találjuk meg a gyulai őrség lajstromán, annak talán az az oka, hogy a többiek mind elestek a véres csatában, hiszen az ének szerint másfélszázan indultak és csak hetvenötön vergődtek haza, szekereken vivén haza bajtársaik holttestét. Így a „testek közül” megszólaló Hegedűs János is bizonyára nem-sokára rá meghalt, hiszen saját szava szerint:

Im még élek, de már csak alig vagyok....

A költemény szerzőjével kapcsolatban Dézsi (id. h. 385. l.) Balázsdeák Mártonra gondol, aki később elesett Gyula ostromának első napjaiban, de volt a gyulai vitézek között egy Lantos Gergely is (id. h. 359. l.); ez a név jobban utal az énekes mesterségre, mint a „deák”, mert a deák egyszerűen csak litterátus, írni tudó embert jelentett.

A gyulai névtelen énekében a csata a bugaci homokon folyik le, s ez egy kissé megnehezíti az azonosítást a jegyzékben említett szénási útközzel.

Hogy viadal helyre üzhették vala.
Törököket messze nem üzték vala,
Nap immáran hogy alámegyen vala.

Vörös majdnem ugyanígy fejezi ki magát:

Rettenetesképpen össze nyargalának
Tüzes indulattal egymáshoz valának (32. l.).

S kissé alább ugyanúgy:

Mikor már hetedszer össze nyargalának,
A törökök szörnnyen rivalkodának..... (34. l.)

Refrénszerű az is, hogy Vörös Mihály a Gyulába vitt foglyokat majdnem mindig ugyanazzal a kifejezéssel intézi el. Legelőször Kuczuk basáról írja (11. l.):

Azonban érének vég Gyula várába,
S rekeszték a Basát setét barlangjába.

Sulfitsár is hasonló sorsra jut (21. l.):

Toronyi azután gondját viselteté,
A setét barlangba őt is helyhezteté.

Mehemet jelentésében (40. l.) is szerepel a „setét barlang”:

Kutzug és Sulfitsár mostanis rabságban
Vagynak Gyulán setét barlangban agságban.....

És végül, még a harmadik kitörésnél is azzal végződik a küzdelem, hogy:

Toronyi ez harcban halhatatlanságot
Vitt véghez, s másfélszáz Tatárt agyon vágott;
Es kétszázat fogva hajtott Gyula Várba;
Rekesztette őket a setét barlangba. (60. l.)

A setét barlang, mint a vári tömlőc neve, szintén hajosan lehet Vörös Mihály kitalálása: úgy hangzik, mintha valami mindenki előtt ismeretes kifejezés volna.

Mikor a török Eligán párbajra hívja Toronyit, így szól a küldöncnek választott Varsányi Ádámhoz (29. l.):

Egyenessen mégyen Varsányi Ádámhoz,
A Várból ő néki vitézi tollat hoz,
Moróván: vidd el néki struccmadár tollamat,
Es majd megmutatom vitézi voltomat.

Az utolsó vers fordulata Ilosvai Toldijából Aranyon keresztül ma mindenkinek fülében van, de Zrinyinél is találkozunk vele (III. 114): „Eléggé mutattad már vitéz voltodat....”

Igy mentette át Vörös Mihály, a népköltő a régi énekmondó hagyományait az utókorra. S hogy igyekvése nem volt hiábavaló, azt költeményének későbbi sorsa mutatja. A szerző ugyan már nem érte meg kései sikerét. A század közepétől kezdve ugyanis a véggyulai bajnokok hőskölteménye megjelenik a ponyván a szerző neve nélkül, és a század végéig a népi könyvpiac keresett cikkévé válik, mert nemcsak három kiadást ért el, hanem még Tatár Péter, a hírhedt ponyvaíró is átírta prózába. A Toronyiról szóló eddig előkerült ponyvanyomtatványok (Orsz. Széchenyi Kt.):

1. Toronyi Tamás, avagy a bajnokok Vég Gyula várában. Debrecen, 1859. Okolicsányi és társa. Itt már sorszámmal ellátott nyolc „rész”-re oszlik a szöveg.

2. Toronyi Tamás, avagy a bajnokok Vég-Gyula várában. Nagyvárad, 1861. Tichy Alajos. Vörös Mihály előverse (Ki hírt s nevet szerzett magának életben, Régiség se tarthat a sír-fenekén) itt a címlapra került. Címlapdíz: görög templom.

3. Toronyi Tamás, avagy a bajnokok Vég-Gyula várában. Debrecen, 1870. Telegdi Lajos. A címlapon ugyanaz a metszet, mint az 1859-iki kiadáson: XIX. századi magyar huszárok egy hadnaggyal.

4. A vitéz Toronyi Tamás, vagy Vég-Gyula várának története és eleste. Kilencz képpel. Ujra elbeszéli Tatár Péter [Medve Imre]. Pest, 1868, Bucsánszky Alajos.

5. Ugyanaz, a szerző neve nélkül. Rózsa Kálmán és neje (ezelőtt Bucsánszky Alajos), Budapest, 1881.

6. Ugyanaz, 10 képpel. Budapest, 1892. Rózsa Kálmán és neje.

Tatár Péter eléggé híven követi Vörös Mihály szövegét, de a Szulfitsár-epizód-nál úgy adja elő a dolgot, hogy Vastag Balázs is fogságba esik, majd Toronyi pihenés közben az egyik törököt egy sziklafalról leüti, míg a másik törökkel küzdő Balázst Toronyinak Átlás nevű kutyája szabadítja meg.

Végül Toronyi Tamás neve mint szerzőnév jelenik meg két ponyvaterméken:

7. Toronyi Tamás: A legújabb háború után dühöngő koleráról, az Antikrisztusról, Plantamourról, az égi jelokról és a vitéz Brunczvik királyról. Budapest, 1878, Bartalits Imre. Itt már Attila, Kinizsi, Brunczvik mellett szerepel a félelmetes erejű Toronyi Tamás is:

Illyen erejű csak épen Attila,
Ki ezelőtt vala az Isten ostora,
Brunczvik, Kinizsi Pál és Toronyi Tamás,
Ha ezek feltámadnának, akkor lenne romlás,
No de azaz egy is nagy kárunkra vagon,
Mert a csecsemőt is öli vágja agyon,
Neve ha akarod tudni? Neve Antikrisztus.....

8. A másikon egy betyárélet elbeszélésének szerzőjeként szerepel: Vidrovsky Marcsi híres rablóvezér élete és halála. Előadja Toronyi Tamás, Pest, 1873. Bucsánszky Alajos.

De van, ami még teljesebbé teszi a sikert. Toronyi Tamás hőskölteménye ma is él a békési nép között. Szundy Károly közli velem, hogy a megye egyik eldugott falujában, Gádoroson, egy parasztnőnél meg egy paraszttvendéglős folyékonyan el tudja mondani a költemény két-liárom énekét. S ha tovább nyomoznánk, bizonyára akadna a többi parasztnők között is nem egy, aki Vastag Balázs csapásaiért lelkesedve elszavalja a gyulai vitézek epikai méretű párbajait, visszaemlékezve arra az időre, amikor a szerző szerint:

Aradon a Török lakását
Vette, s onnan tette a földnek dülását:
Nemesre Parasztra terhes sarcot vetett,
S ha valaki osztán néki nem fizetett,
Nyakon kötve szegényt Aradra hozatta,
Testét megmetéltvén, végig beszózatta.

Meg amikor:

... kemény sarcot hoztak a föld népére,
Ugy hogy majd a föld is kiálta az égre.
A sok szegénységet Aradra hajtották,
Zabot, szénát vinni oda parancsolták.

Figyelemreméltó, hogy a nép milyen érzékenyen reagált Vörös Mihály esetében: míg a magas irodalom, a művelt közönség tudomásul se vette a törökellenes küzdelem hőseit megdicsőítő művet, a nép megérezte benne a sajátját, az ősi énekmondó stílust, s azt a hőskölteményt magáévá tette, melynek nyelvében talán egyetlen nyelvújítási szó se akad, mert teljesen az ő nyelvén, az ő számára készült.

BATSÁNYI ÉS BARÓTI SZABÓ

Batsányi méltatói, ha. összetört pályájának képét felidézve, jelentőségét, helyét keresik a magyar fejlődésben, csaknem kivétel nélkül a nagyképességű szervezőt siratják. A szervező az élő emberi közösséggel együtt alkotja meg művét, s ha elzárják társadalma teremtő erőitől, legfeljebb málló anyagot forinálhat, vagy csupán vázlatokkal jegyezheti fel szándékait s terveit. Batsányinak ez a sors jutott osztályrészül. Műveinek kritikai kiadását készítve sajtó alá, éppen ezért egyre világosabb lett előttünk, hogy azt, ami életében és munkájában legértékesebb: az újjászülető magyar irodalom kifejlesztésének és szerepének igen jelentékeny elgondolását, megszervezésének kezdeményezését, céltudatos és áldozatkész szolgálatát irodalmi alkotásaiban csak igen töredékesen lehet megragadni, méltó ábrázolására pedig csupán egy új, az eddigieket mind anyaggal, mind az anyag mélyebb értelmezésével kiegészítő életrajz vállalkozhatik. Ehhez szeretnénk hozzájárulni akkor, amikor Batsányinak, a szerkesztőnek, szervezőnek, bírálónak s jóbarátnak Baróti Szabó Dávidhoz való viszonyát néhány jellemző adalékkal megvilágítjuk.

*

Batsányi Kassán ismerkedett meg Baróti Szabóval. A kamarai adminisztrátor gyakornokaként Abaúj megye székhelyére kinevezett fiatal ember 24 éves volt akkor, a tíz évvel azelőtt Komáromból odahelyezett ex-jezsuita, a kassai főiskola tanára és nevezetes költő: 38. Egy éve Kassán volt már akkor a kassai tankerületi nemzeti iskoláinak felügyelője, Kazinczy Ferenc is, Baróti Szabónak régi tisztelője, akihez a termékeny baráti ódaszerző már két dicséret verset is írt. A társulás egyre jobban terjedő divatja szerint ők hárman hamarosan (1787. nov. 13-án) megalakítják a *Kassai Magyar Társaságot*. A társaság rövidrefogott története megtalálható Szinnyi Ferenc Batsányi életrajzában (Bp. 1904. 18. ll.). Rövid fennállása idején Baróti Szabó, természetének és helyzetének megfelelően, inkább a szemlélődő, békítő barát szerepet játszott a elsőséggért már akkor vitába s vetélkedésbe szálló két fiatalember között.

Kazinczy úgy érezte, őt illeti a vezető-hely: származása, összeköttetései, társadalmi tekintélye s szervező nyugtalansága egyaránt Batsányi fölé emelte a kisváros s a megye társadalmában; idősebb is volt s jóval magasabb hivatalt viselt, mint a legjobb esetben is csak honoratiornak számító kistisztviselő. Értendő, hogy sértve érezte magát, amikor látta, hogy „a döllyfős ember nyargala az öregem, s rajtam (t. i. Kazinczyn) is akara” (Kaz. Lev. XX. 192. l.). Egy irodalmi folyóirat terve a levegőben volt; Kazinczy felvetette a tekintélyes idősebb költőtársnak s jó képet vágott ennek kívánságához, hogy Batsányit is beveggyék szerkesztőnek. Hozzájárult, hogy a folyóirat címe *Magyar Museum* legyen, erős fenntartással bár, de elfogadta, hogy vitás kérdésekben a szavazat-többség döntsön, de, már csak az elv kedvéért is, ellentmondott, mikor Batsányi azt kívánta, hogy y-isták legyenek. A szakítás elkerülhetetlenné vált, amikor a folyóirat első számának élén Kazinczy a maga bevezetése helyett a Batsányiét pillantotta meg. De ez csak az i-re tett pont volt; ellentétük a vezérségre törő természetek különbségénél mélyebbről fakadt.

A társadalmi összefüggések iránt némi érzékkel bíró Földi János, aki Kazinczyval együtt ki is vált a Magyar Museum munkatársai közül, egy igen érdekes levélben utal erre: „Én elhiszem valósággal és látom, hogy az Úrnak elégséges okai vagynak a tőlük való elválásra. Igaz, hogy én nagyon örültem a két vallásbeli elegyes társaságnak, és nagyon kívántam, hogy ez megöröködhessen, mert igen kívánnám eggyé tenni a két vallás nyelvét, mely most két különböző nyelv... Ez a nagy különbség az, amely Szentgyörgyi és Öry urak-

nak is szemekbe tűnt, hogy az Úr Szabóhoz és Batsányihoz nem illik. Ezt én is erősíthetem. A Kis-Kunságon behordoztam én most ősszel a Museumot, egy exemplárnál többet el nem tudtam adni, ha némely keveseknek tetszett, az Úr munkái tetszetek, a Bevezetésbeli okoskodás, ígéret és cél, s az Ányos versei, a többi tekervényesnek, érthetetlennek ítéltetett... — Ellenben ha pápisták olvassák azon munkákat, nékiek ellenkezőképpen tetszik és ellenkezőképpen is ítélik.“ (Kaz. Lev. I. 264. l.) Földi nyilván a református-pápista ellentéténél mélyebb társadalmi és politikai ellentétet öltöztetett itt a maga kissé debrecenies kategóriáiba (— bár, mint látni fogjuk, nem minden ok és hatás nélkül). de megjegyzése a lényeg felé mutatott: a folyóirat körül is összecsapó társadalmi, politikai erők irányába.

Kazinczy jozefinista volt: a kalapos királynak lelkes híve s racionalista felvilágosodottságában rokona is; tőle kapta fényes pályát ígérő állását. A nemességből kinövő egykorú magyar értelmiségnek ahhoz a rétegéhez tartozott, amely hitt az ész hatalmában, a tudomány világokat megváltoztató gyors erejében és jogában, hogy végrehajtsa, amit helyesnek tart. Innen van az, hogy a fiatal Kazinczy mind az irodalomban, mind a politikában radikálisabb elveket vallott legtöbb kortársánál, de innen van az is, hogy hatása egyelőre csak igen szűk körre terjedt. Társadalmi háttere inkább jó nevének, mint eszméinek volt: arra az osztályra akart támaszkodni, amely csak francia olvasmányai s nem az alig sarjadzó magyar irodalom mögött állt. Ő is egy volt azok közül a jakobinusok közül, akik „olyan burzsoáziát képviseltek, amely még alig volt és amely nem sorakozott fel mögöttük.“ (Kató István: A magyar jakobinus-mozgalom néhány kérdéséről, Századok, 1950. 211. l.) Nem annyira „a nyomtató gázsága miatt“ szűnt meg tehát az *Orpheus*. Kazinczy szakadár és a Magyar Museumnál elméletileg lényegesen baloldaliabb folyóirata, hanem sokkal inkább azért, mert „az értelmiség balrafordulása a monarchista demokratizmustól a jakobinus republikánizmus felé egyben elszigetelődést is jelentett.“ (Kató i. m. 216. l.)

Batsányi dunántúli szerzetesiskolákban nevelődött, Pesten a piaristák tanítványa. Horányi büszkesége volt, az Orezy-családnál több puszta nevelőnél: belső ember, akit Kassán is Orezy Lőrinc, „atyja helyett atyja“, helyezett el, vejénél. A plebejus sorból felnövekvő értelmiségnek ahhoz a rétegéhez tartozott tehát, amelyik a felvilágosodott eszméken nevelődött s érdekei szerint is a polgárosodás felé tartó, de nemzetiségében megtámaszkodott s ezért II. József ellen forduló nemesi reformizmus érdekkörében nőtt fel; onnan kapta megélhetésének forrásait s jövőjének ígétét. Batsányi pályája első felében annak a főnemesi körnek volt bizalmi embere, ha tetszik: összekötője, amelyik a kor egyre erősödő Habsburg-ellenes nemesi ellenállását sugalmazta, szervezte; s arra is készen állt, hogy adott alkalommal az elszakadás és nemzeti önállósulás fegyveres kezdeményezésére vállalkozzék. A gazdálkodásában, pénzüzleteiben, de életfelfogásában és társadalmi kapcsolataiban is erősen polgárosodó Orezyak mellett főként a Batthyányak, Festeticssek, Forgách Miklós, Sztáray Mihály, Teleki József, Bartsay Ábrahám, Széchenyi Ferenc, Semsey András játszottak szerepet a csoportban: mind gyanúsak a Martinovics-perben, amelynek vádlottjai közt sok volt titkárai, belső emberei közül; Batsányinak is megbízói s pártfogói. (L. Kató idézett cikkét. Gragger R.: Preussen, Weimar u. die Ungar. Königskrone, Berlin, 1923. és Mályusz E.: Sándor Lipót főherceg nádor iratai, Bp. 1926.) Nem itt a helye, hogy kifejtjük, hogyan s milyen mértékig állt a Magyar Museum ennek a csoportnak érdekkörében; bizonyos azonban, hogy Batsányi Bevezetése lényegében ennek gondolatait mondja el (főként ebben tér el Kazinczyétól) s a folyóirat két kötetének szereplői közül sokan tartoznak ide. Batsányi tehát számolt a társadalmi előfeltételekkel; ezért is volt képes, igazi meccénások nélkül, főként előfizelőire támaszkodva a Museumot 1788—93-ig fenntartani. A „kezdés“ érdeme közös volt Kazinczyval, de az — amit később jogos büszkeséggel ír — hogy a vállalkozás „oly szerencsés fogással“ járt, „mely nemsokára minden reménységünket felülhaladta“, Batsá-

nyi erélyének és nem utolsó sorban: valóságérzékének volt köszönhető.

Baróti Szabó már az Orczyakhoz való kapcsolatai miatt is közelebb érezhette magához Batsányit, mint Kazinczyt. Orczy Lőrincceel őt is a tisztelet s az irodalmi barátság szálai fűzték össze.

Még élek; még Orczy nevem fenn tartja: Batsányi
Bé-léptével ama nagy magyar, Orczy köszönt
Kellemetesb hírrel füleim tölthetted-e vendég?
Orczy poétáját, Orczy köszönti Szabót?
Orczy poétáját? — E volt nevem hajdan előtte:
Nem vonhatd-le kaján; Orczy ruházta reám.

Igy kezd az öreg deákos mindjárt a Museum első negyedében (28. l.) egy köszöntő verset, amely Batsányi szerkesztői szerénysége miatt, de nyilván némi propaganda-célzattal is, jelent meg ezzel a címmel: „*Méltóságos Báró Orczy Lőrincz generális úrról.*” — Baróti Szabó, 1789-ben Kassán kiadott Költeményes Munkájában már „*T. Batsányi János Úrhoz. 1787.*” szól. Az öreg s az ifjú költő neve összefonódott barátjuk szívében. A Költeményes Munkák Orczy Lőrincchez intézett ajánló-versében mint serkentők együtt szerepelnek. (l. alább.) S *A hárfához* intézett. Orczyt búcsúztató Baróti-vers Museum-beli változatában (I. 358. l.) is ott áll az ifjú a halott ravatalánál:

... Indíts zokogást, Batsányim,
Edesatyádon!
Már kinek készül tüzes Ossziánod?

Baróti Szabó ellensége volt II. Józsefnek is. Nem csak az egyházat, hanem főként a magyar nemzetiséget sértő intézkedései miatt. A *kalapos királyt* író Ányos — egyébként Batsányinak sokban mintaképe s mindkettőjük nagyra-becsült költője — nem maradt hatás nélkül Baróti Szabóra sem. A hűségesen és derekasan magyar exjezsuita nem a világpolgári-jozefinista, hanem a magyar nemesi megújulás híve volt, s Orczyban és társaiban annak az eszménynek megtestesítőjét látta, amelyet *Kép* című szép versében oly nagy lelkesítéssel rajzolt meg 1793-ban. Ennek áruolait pellengérezte ki *Egynémely kisasszonyról és Egynémely úrról* már előbb, 1786-ban írt satíráiban s ennek romlását siratta 1790-ben a ledőlt diófa allegóriáját felidéző nagyhatású ódájában. E minta-magyarokról, pontosabban Orczy Lőrincről, Ráday Gedeonról, Nádasdy Ferencről, Berényi Ferencről s Forgách Miklósról írta Batsányi egy valószínűen 1808-ból származó jegyzetében: „Ezekről lehet vala mondanunk abban az időben, ama régi historikusnak ismértetes szavai szerint, sok nagy-születésű magyaroknak szégyenére s bosszúságára: „Ultimi Hungarorum!” Mert valóban ők valának már majd szinte utolsók azon főrendű magyarok számából, akik még mintegy tükörei, példái s eleven képei lévén a régi magyarságnak, ritka jeles erkölcsök s nemzeti tulajdonságaikért hazánk fiatal különös nagy tiszteletben tartattak, és akiket a másképpen gondolkodó s a nemzet dicsőségére keveset ügyelő gyáva lelkek is csudálni kénytelenítették.” (MTA. — M. Irod. Régi és újabb írók 4° 85.)

Akkor, a nemesi ellenállás leszerelése, az osztályérdekei védelmében a nemzet ügyét eláruló nemesség behódolása után, ez már persze inkább csak a nemzeti büszkeség és büntudat érve lehetett: az, ami Borzsenyivel, a fiatal Kölcseyvel és Vörösmarttyal a „romlásnak indult hajdan erős magyar” képét felidéztette. De 1790-ben még a nemzeti ellenállás, a saját erejéből, hagyományai felől megújulni vágyó magyarság haladó törekvéseinek szolgálata volt. Batsányi ifjúsága egyébként csak kiindulásnak, a megváltoztatandó jövőben is őrzendő építőelemnek tartotta ezt a multat. Baróti Szabó ekkori munkáin jól megfigyelhető, mennyire áthangolta a forró fiatalember a régi magyarságot, műzsáját s reményeit együtt sirató öregembert a maga optimizmusával.

... Ki mentse magát ki
Illyen igaz kötelességből? Ki fog ennyi reménynek,
(Ah; lehetetlenség!) hátat fordítani?

kérdi lelkesülten a már évekkel előbb hallgatást fogadott idősebb társ a Museum első versében, a *Társaság-kötésben*. Hogy újra-megszólalásában mily nagy szerepe van Batsányinak, megtudjuk *Költeményes Munkái*-nak említett beköszöntőjéből. Ebben, az Elvesztett Paradicsom fordítását Orczynak ajánló versben elmondja, hogy haretől fáradozottan mindaddig félretette lantját, amíg csak

„a fogason tiltotta *Batsányi*
Függni tovább; amaz ékes-eszű, tollára-szerencsés,
S a magyar ifjúság egyik főbb dísze, *Batsányi*, —
Megsejtette körülöttem Miltonnak, eme nagy
Anglusnak gyöngy énekeit; s no, monda, barátom!
Míg szemedet befogja halál, örök életed élni
Kezdd el előbb. Fogd a lantot, s e drága poétát
Hangoztasd magyarul. Béiöltöd örömmel hazádat,
És fenntartandó koszorút fogsz fűzni magadnak. —
S oly tehetős igékkel adá kérésit előmbe,
Hogy, bátor nem akartam előbb, végtére reávelt.

Batsányi a következőket írja erről a Museum harmadik negyedéhez csatolt Toldalékban (I. 292—94. l.) „Én, rézembről, nemcsak azt nem átallok, hogy azon költeménynek világrabocsátását jóváhagytam, hanem azt is örömmel megvallo-
lom, hogy a fordítónak erre ösztönzője is voltam... Amikor a sors engemet két esztendővel ezelőtt e városba hozott s övele személyesen megismertetett, már akkor régen búcsút vett volt ő a szelíd múzsáktól. Barátságos unszóló-
saimra ismét tollat fogott, s nemcsak a többször említett Paradicsomot versek-
ben lefordította, hanem minden eladdig kiadott költeményes munkáit is újó-
lag elővette s a hibáktól kitisztogatva, a két első kötetet már közre is bo-
csátotta.“

Batsányi szíves barátot, de szövetségest is keresett és talált Baróti Szabó-
ban. A szerkesztőnek hasznára volt az írásban gyakorlott, a megbeszéléseken
nem mokaes munkatárs. Az irodalombarát s nemzeti érzésű alsópapság és fő-
nemesség körében egyaránt ismert, s nem kis tekintélyű pap-tanár neve és
kapcsolatai pedig sokat segítettek az évnegyedes gyűjtemény társadalmi hát-
védjének, pártfogóinak, terjesztőinek, előfizetőinek megszervezésében. Baróti
Szabó nemcsak a klasszikus mértékű versek ápolását szorgalmazta, hanem
a magyar nyelv művelését általában; egyik terjesztője volt tehát annak a moz-
galomnak, amely a nemzeti ellenállás és megújulás érzéseit s gondolatait ter-
jesztette el az alsópapság mind szélesebb köreiben. A nemzeti nyelv szolgálá-
ta pedig akkor, különösen a katolikus papság közt egyet jelentett a haladás
szolgálatával. Batsányi a közép- és alsópapságnak arra a rétegére számított,
amelyik az egyháziak balszárnyán állt: a Museumban szereplő papi nevek:

Anyos, Virág, Kreskai, Révai, Józsa, Simai, Döme, Verseghy ezt bizonyítják.
S e körben jól hangzott Baróti Szabó neve. Itt található meg annak a sajátos
jelenségnek magyarázata is, hogy a forradalmár Batsányi miképpen köthetett
nem-egy életre szóló barátságot papokkal ugyanakkor, amikor leveleiben,
verseiben, de tetteivel is a legélesebben szembeszállt „a vakító-szenteskedők-
kel“, azzal a klerikális reakcióval, amelynek fojtogató szorítása néhányszor
életét is fenyegette.

Nem tanítványként, hanem szövetségesként szegődött tehát Baróti Szabó-
hoz. Együttműködésükben mindvégig ő volt a kezdeményező s az irányító:
„...engemet azért, ha Szabó Dávid úrnak poétai érdemeihez és édes anyai
nyelvünk gyarapításában tett szerencsés fáradozásaihoz, hibáinak megisme-
rése mellett is illendő tisztelettel s hazafiúi háladatossággal viseltetem, az ő

követői közé nem számlálhatsz! — háritotta el Rajnis feltevését a Toldalékban. (M. Museum I. 279. l.) Hogy kapcsolatukból nem hiányoztak a viták, bizonyos; hogy állandóan baráti, s hogy közös ügyeikre és Baróti Szabóra nézve is hasznos volt: együtt végzett munkájuk eredményei biznyítják.

Az említett, 1808-ból származó töredékben azt írja Batsányi, hogy a Museum megszűnte óta alig tehetett „valami olyast, ami hazai nyelvünknek s literatúránknak láthatóképpen használható volna“, kivéven, „hogy amely jó barátimnak munkáit szorgalmas figyelemmel megvizsgáltam és a hibákat feljegyezgetvén s ebbéli ítéletemnek majd mindenkor bőven és írva okát is adván, a szerzőket azoknak meggyengítésében barátságosan segitettem; minekutána íróink közül némelyeket igazabb és tisztább magyarságra, helyesebb írásra s kényesebb ízlésre és a magam tulajdon munkájánál jobbaknak szerzésére tanítgatni igyekeztem volna.“ Ha ehhez hozzávesszük, ami Batsányinak mindennél előbbre való volt, a haza szolgálatát: együtt vannak azok a főszempontok, amelyekhez gyakorlati, segítő bírálóként mindig tartotta magát. Ezen a területen fiatalkorában tekintélyt szerzett. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a hozzáértésben magát többretartó ellenfél, Kazinczy is arra kérte: nézze át bíráló s javító szemmel Messiás-fordítását. Az „aristarchusi hivatal“, amit Kazinczynak meglagadott, egész életére vállalta Baróti Szabó esetében.

Bírálata a legupróbb részletekbe is belevágott s határozott — mentől öregebb lett, annál keményebb — elvekhez igazodott. Érvényesítésében azonban nem volt sem erőszakos — amit Kazinczy terjesztett felőle —, sem formalista — ahogy a mai szemlélő első látásra vélhetné. Még a Museumon belül is, ahol pedig szerkesztőként ügyelnie kellett az alapelvek egységes érvényesítésére, helyt adott bizonyos egyéni kívánságoknak; a helyesírás, nyelvtan, szóhasználat stb., egyszóval az írás formális-szakmai kérdéseit pedig sohasem választotta el a mondánivalóitól. Ha nem hirdette volna is — Petőfit antipálva — a látó, a nemzetének világító költő-próféta felsőbbiségét, akkor sem tehetett volna másként oly korban, amelyben az ortográfia, prozódia, szóhasználat, versforma, fordítás s eredetiség kérdései még leplezetlenül összefüggtek a társadalmi, politikai mozgalmakkal, annak a harenak eszközeiként, amelyben politikai állásfoglalásnak számított az is, hogy négsarkú tizenketteseket ír-e valaki. Gyöngyösi módjára, vagy kétsarkúakat, mint a franciák hívei.

Baróti Szabó már a helyesírási kérdésekben is engedett. „Senkinek írása módját, vagy ortográfiáját nem ócsárlom — olvashatjuk *Költményes Munkái* Előszavában (1789). — Én az enyimben néhol változtatást tettem, a régibb írók nyomdokaira visszatérvén; hogy a magyar igéknek tulajdon hangzatjokat is igazabban kiüthetném. Ennekelőtte is csak azon végből tértem amaz általabb útra, melyen most mások sokan járnak, hogy verseim sorai a nyomtatásban, amennyire lehetne, a megtörést elkerülhethnék.“ Így jelentette be, hogy jottistából y-ista lett. Kazinczy azonnal felfigyelt: „Batsányi kedvéért sokat megváltoztatott régi írása módjában“ — írta 1789. június 16-án Horváth Ádámnak (Kaz. Lev. I. 386. l.). 1806-ban pedig már úgy vélte, hogy meg is magyarázhatja a történeteket: „Fogod-e hinni, kedves barátom, hogy a Virti Lantos egy vehemens fiatalember által annál a győző oknál fogva bíratott az ypsilouisták seregébe való általlépésre, hogy a jottisták módja kálvinista találmány, az ypsiloumal való élest pedig Pázmánnak és Káldinak és más Jezsuitáknak állhatatos példáiik igazolják? S Szabó Dávid engede a fontos okoknak“ — írta Révai Miklósnak. (Kaz. Lev. IV. 374. l.) Ugyanezt írta Kis Jánosnak 1807. IX. 15-én. (Kaz. Lev. V. 156. l.)

A prozódia, a „hangmérséklés“ kérdésében nagyrészt egyetértettek: Batsányi a nyelv természetéből indult ki, s a hosszú vitákban a következő eredményt szűrte le: „Amiben hangmérséklő nevezetesebb versszerzőink, név szerint pedig Baróti Szabó, Rajnis, Révai és Virág urak, még eddig meg nem egyezhettek, igen csekély dolog... ez a kis különbség is valósággal nem annyira magában a magyar nyelvben, mintsem az arról másképpen ítélő érdemes

tudósok vélekedésében találhatjuk. (Az idézett kéziratföredékben.) A *h* értékelésében volt lényegesebb különbség köztük. Baróti Szabó sohasem fogadta el, hogy önálló mássalhangzó-értéke van. Kezdetben Batsányi is ezt vallhatta. A Museum harmadik negyedében közölt — hexameterben fordított — Osszián-részlet kísérő szövegében ezt írja: „Szabó társunk és Rájnis úr után, a kétes-hangzatú szótagot (amint *o* jelenlévő egynéhány versből láthatni) a *h* előtt én is megrövidítettem; de jobban megvizsgálván annak természetét, s igaz hangzását, azt tapasztaltam, s teljességgel meg is vagyok iránta győztetve, hogy ez a betű a magyar nyelvben korántsem oly könnyű lehelést jelent, mint a deákban s más nemzetekében, hanem valóságos mássalhangzó. Azonban, kinck mint tetszik, úgy éljen vele. Nem szükség, hogy azért egymásra nehezteljünk.” (I. 199. l.)

A valóságot hasonló józansággal nézve, a felfedező és konok hagyományörzők rögeszméin felülemelkedve ítélte meg a versformák használatának kérdését is. Nincs nyoma annak, hogy erről a kérdéssel vitázott-e Barótiival; ha csak azokat a nyilatkozatait nem soroljuk ide, amelyekben elítéli a klasszikus verselés kizárólagosságát s művelt fölényét hirdetőket. Az időmértékes magyar verselés úttörői hajlottak az egyoldalúságra; nyilván Baróti Szabó is, hiszen pl. Kazinczyt féltérőfásan, félkomolyan csak úgy fogadta követőjévé, ha kötelezi magát, hogy ilyen rájárára szedendi verseit. (K. F. úrfihoz, 1778.) A Museum második kötetében megjelent ugyan a makacs hangmérséklőnek egy, éppen Batsányihoz intézett s magyaros tizenkettesekben írt üdvözlő költeménye; s ismerjük egy másik ugyancsak Batsányihoz s ugyancsak kétsarkú tizenkettesekben intézett térőfás versét is (kíadta Horváth Balázs: B. Sz. D. Kassa, 1888. 129. l.). Ebből az évkörből, 1791-ről keletkezte Batsányi is Baróti Szabó Dávidhoz intézett versét, a Tartóztatást, amelyet Arankának küldött el az Erdélyi Nyelvűvelő Társaság készülő folyóiratába, amely azonban csak évtizedekkel később, Poctai Munkáinak 1835-ös kiadásában jelent meg, átdolgozott változatban. E költői levelet hatos jambusból írta: Baróti Szabónak Horatiusra visszanyúló kedvenc formájában; amelynek egy példáját: Barótinak Virághoz intézett költői levelét a Museum utolsó negyedében (II. 391. l.) közölte is Batsányi. (Érdekes megjegyezni, hogy ezt a verset Baróti Szabó megjobbított s bővített költeményes munkáinak [1802.] birtokában lévő példányában a Museum szövege szerint ki is javította.) Mintha, kedves baráti gesztussal, azt akarták volna megmutatni, hogy megtisztelik s használni is tudják egymás fegyverzetét. A versek ilyen alkalmi voltára vall, hogy Baróti Szabó nem vette fel őket összegyűjtött művei közé. Batsányi pedig nem írt több hatos jambust.

A hangmérséklés, minden látszat ellenére, nem volt pusztán formai kísérletezés már a kezdő Baróti Szabónak sem; az antikok tekintélyével s egy Európaszerte elterjedt költői gyakorlat népszerűségével akarta megfényesíteni a magyar nyelv tekintélyét. De ezen túl — persze inkább költői ösztönöségét mint öntudatos műveltségét követve — a magyar nyelv váratlan, ismeretlen lehetőségeit kereste, a kifejezés mély forrás-rétegei felé hatolt előre, s a köznyelv szűknek s merevnek érzett szerkezetét feszegette. Nem volt olyan képzett nyelvész, mint Révai, s Rájnis irodalmi műveltsége mögött elmaradt az övé. De mindkettőnél közvetlenebb s természetesebb kapcsolatban állt az élő nyelvvel s, talán ezért is, mindkettőnél bátrabban használta, formálta, s ha kellett, teremtette ennek anyagát. Helytelen lenne ebben öntudatos népbarát politikát keresni. Mint Faludit, őt is főként nyelvi, szakmai kérdések érdekelték. De említettük: akkor a nyelvűvelés a haladás ügyét szolgálta. Arany kitűnő érzékkel mutatott rá erre Baróti Szabóról írt tanulmányában: „Senki nem bírja teljesebben az anyanyelvet, mint ő... senki az egykorúak közül nem bányászta ki annak rejtett kincseit, mint ő.” (Összes prózai művei, Bp., Franklin, 496. l.) Arany azt is észrevette, hogy „a Megjobbított és bővített költeményes munkákban egészen más Baróti áll előtünk”, mint az első kötetben.

S mivel inkább szerette „Dávidot nyers újításaival, nyelve merész hibái és szépségei közepett“, nyelvi tekintetben hanyatlásnak érezte e változást, s Batsányi hatásának tulajdonította, aki „a jó magyarság örvé alatt egy kis lapályt is szívesen megtűrt“. A fiatalabb, képzetesebb barát s „jó valóságérzékű szerkesztő valóban befolyással volt a magát s verseit is folyton esiszoló-művelő Baróti Szabóra; s ez, ha nyelve némileg szegényült is, sokat nyert a költői kifejezés izlésségében, erélyében, tartalmaságában. Hogyan tűrte volna a kifejezés laposságát Batsányi, aki így írt erről: „Ha energiával akar a poéta költeni, s szavainak hathatós erejével tűzbe hozni kívánja olvasóját: gyakran még a grammatikai regulát is félre kell vetnie. Lángol az elmém, mikor ilyenemű dolgokról verseket írok; s memél rövidebb, hathatósabb és egyszersmind mennél jobb hangzatú szókkal fejezhessem ki gondolataimat és érzékenységeimet, azon vagyok. Ha lehetne, oly tömörséget adnék verseimnek, hogy minden periódusom lángba hozná olvasóm képzelődését és megolvastatná velemérző szívét. Nincs alábbvaló teremtmény az én szememben, mint egy érzéketlen, szószaporító, fagyos poéta, vagy inkább versfaragó, gyáva író. Erre tehát energia kell; ez azonban nemcsak a *jó gondolatokban*, hanem az egyszersmind *hathatósan kifejezett jó gondolatokban áll.*“ (Arankának, 1793. ápr. 1. OSZK. Quart. 1994. 94. f.) S hogy Baróti Szabó nyelvi találmányossága, szóbősége s merész képzetkapcsolatai nem voltak idegenek tőle, bizonyíthatja költeményeinek nem egy helye, amelyen ott érezni a merész újító „szelleműjének“ nyomát. (Kis torka fodros énekét; a feleselő visszhang fondorkodik stb.)

A kölesönös befolyásolás részletes megvilágítása külön stíluskritikai tanulmányt igényelne. Összehasonlító vizsgálódásaink közben főként három irányban láttuk érvényesülni Batsányi hatását: 1. az előadás tömörsége, folyamatossága, logikai következetessége és tisztasága, 2. a szóhasználat bizonyos választékossága, közérthetősége és izléssége, s végül 3. a közlés tartalmasága a tárgyak, a mondaniivaló jelentőségének fokozása terén. Sok helyett egy jellemző példa is rávilágíthat a lényegre. Baróti 1779-ben kiadta Jacobus Vanier *Prædium Rusticum* című mezőgazdasági tankölteményének fordítását. Az ügyes Georgikon-utánezat világszerző népszerű volt akkor, Nagyszombatban is kinyomtatták; egy 1750-ben készült illusztrált példánya Batsányi linzi könyvtárából is előkerült (OSZK. P. O. lat. 2786.). A Paraszti Majorság, amelyből a Kegyes Olvasóhoz intézett bevezető szerint, kölesönöznek „még a gazdaság előmozdításának tanítói is, kiket a mostani világ az imént az iskolákba bészállíta“, kelendő lehetett: 1794-ben megjelent „meg-jobbítva“ a második kiadás. Ennek elejéről közölt egy „Példát“ a Museum is. (II. 117. l.) Ha a két szöveg néhány részletét párhuzamosan olvassuk, láthatjuk, milyen jellegűek a fordító — Batsányi elveivel egybevágo — javításai.

Az első könyv így kezdődik:

Első kiadás (1. l.):

Engemet is szép névre törés, s dicséretet űző
Gerjedelem sík oldalain Parnasszus hegyének
Kezd ragadozni: magam megadom, munkának hevítvén
Mellyem, s nem tudván rettegni Poétai névtől,
Állhatatosképpen minden részére világnak
Nyelvek szárnyaikon hordozza, futítja, repíti.

A M. Museumban: (II. 117. l.):

Felragad a szép hír szeretet Parnasszus hegyére
Engemet is. Követendem ezen gyógyúlni-tudatlan
Gerjedezeit: költői nevet szomjúzva keresvén.
Melly a sírba leszállt s megnémult pornak is hírét
Csaknem imádtatván, fel-alá hordozza világon.

Első kiadás:

Isteni lételnek csupa színlett képe, Liée,
Messze kotorj; Ceres is vakarodj. Egy nálam az isten,
A ki világnak egész környékire nyújtja hatalmas
Karjait és szép áldását a földre leküldi.

A M. Museumban:

Isteni lételnek csupa színlett képe, Liée!
Távozz messze: Ceres távozz: Egy nálam az isten,
Aki világnak egész környékeit éri hatalmas
Karjaival s feles áldását terjeszti mezőnkre.

Az ajánlás:

Első kiadás:

Erdély, és Magyar édes Hazánk Fő Nagyjai! kikben,
Ugy mint oszlopiban, vagyon helyheztetve reménye,
Bóldogsága Magyar Népünknek; néktek ajánlom
E gyarló munkát Ha nem értem tárgyam el, a mint
Kelle; talán feles hivatalini, s az időnek igen szűk
Vólta hibáimnak fog szerzeni,nyerni kegyelmet.

A M. Museumban:

Erdély és Magyar édes Hazánk Fő Nagyjai! kikben,
Ugy mint Oszlopiban, vagyon helyheztetve reménye
Bús népünknek; ezen munkát Tinéktek ajánlom.
Hajdani nyelveteken jelenik meg előttetek, amely
Hogyha kivész, kiveszünk Magyarok, s hírünk is alig lesz.

Batsányi már a fordításokról szóló tanulmányában (M. Museum: I. 6. l.) arra buzdított, hogy mind a régieknek, mind a mostaniaknak *jelesebb* munkákat válasszák ki a fordítók. A Toldalékhoz fűzött egyik jegyzetében (M. Museum. I. 318. l.) így fűz tovább a gondolatot: „Ha fordításainkkal a nemzetnek használni akarunk... szorgalmasan meg kell azt előre fontolnunk, ha méltó-e az a munka arra, hogy azt nyelvünkre fordítsuk, hogy azzal hazánk fiait gyönyörködtetni, az olvasásra szoktatni, erkölceseket jobbitani, elméjüket világosítani akarjuk; sőt (kivált most eleintén), arra is különös figyelem-séggel kellene néznünk, ha a fordítandó munka adhatna-e alkalmatosságot nyelvünknek akármiként lehető szépítésére s pallérozására: Evégből legalkalmasabb lehetne, a régi és mostani jelesebb Poétákon kívül, a görög és deák *klasszikus* írókat is választani.”

A találkozásokkor már kész Vanier-nak nyilván csak „megjobbítását” ajánlotta Batsányi: az utána következő fordításoknak már tárgyat is. Hogy mit ajánlott, jól mutatja a fordításról vallott felfogásának s irodalomszervezői gyakorlatának fejlődését. Amikor Milton műve felé terelte barátját, már ki is emelte az alkalmi költészetnek abból az iskolás világából, amelybe a számos névtelen mellett, akiket fordított, Vanier is tartozott. Az eredeti titáni mű helyett azonban még csak egy ad usum delphini megszeliidített s szakmányba készült latin hexameterok deszkái közé gyalult „*Lapsus Proto-Parentum*”-ot adhatott a kezébe, s így kénytelen-kelletlen némileg ellentétbe került a fordításról vallott elveivel. De még ez a megszeliidített Paradicsom is vitába keverte: a Baróti Szabóval amúgyis harcban álló Rájnis 1789-ben kiadott Magyar Vergiliusának első darabját, a hozzácsatolt „Sisakos pajzsos, kardos mentőírást” folytatva, egy *Toldalékkal* is megbővítette, s ebben nemcsak rég ellenfelét, de az ifjú szerkesztőtársakat is összeszidta: Batsányit a fordításról kifejtett nézete miatt külön is. A választ a fiatal ügyvezető szerkesztő adta

meg a Museum első évfolyama III. negyedének, 1789. Pünkösdi hava utolsó napjáról keltezett *Toldalékában*. Az elvek területére vitte a vitát, megtámogatta a fordításról vallott felfogását, s nagyrabecsült barátját is védelmébe vette. Nem csupán azzal, hogy érdemeit hangsúlyozta s a Milton-fordítás kezdeményezését — amint már említettük — magára vállalta, hanem azzal is, hogy vita'rata végén párhuzamosan közölte Vergilius első eklogájának eredetijét s vele Rájnis és Baróti Szabó fordítását; az olvasóra bízván annak megítélését: „melyik és mennyire haladta légyen meg a más'kat“, minthogy „a különbség szembetűnő“. Hogy a mérleg Baróti Szabó javára billenjen, arról tőle telhetően gondoskodott. A kis baráti-szerkesztői haditett néhány részletéről Kazinczy egy 1826. júl. 31-én kelt s Toldy Ferenchez írt leveléből értesülünk (Kaz. Lev. XX. 73. l.):

Ez [Baróti] és Rájnis vastagon veszekedének. Bacsányi is összeakasztá vele kerekét. Bacsányi együtt dolgozott Baróttal, Baróti mellett, Rájnis ellen. Landerer nekem postán küldé meg a Rájnis által fordított Virgili Eclogák egyik ívét, újságképen. Barótinak akkor nyomtatták verseit in 4-to. Bacsányi azt tanácslá, hogy ugyanazon Eclogát fordítsa Baróti is, meghaladni igyekezvén a Rájnis fordítását, s nyomtattassa könyvébe, mintha azt ő a Rájnisénak látása előtt dolgozta volna. Rájnis meg fogja ölni magát szégyelében, hogy a Barótié jobb.

Vergilius már olyan költő volt, aki méltó rá, hogy necsak iskolai gyakorlatként, esetleg megjobbítva, hanem mintaként, híven s nagyságán nevelődve fordítsák magyarra. Hogy Baróti Szabónak azután már egy életre-szóló Vergilius-rajongását Batsányi terelte a fordítás konkrét munkája felé, bizonyítja az az ajánlás is, amelyet a Költeményes munkák 1789-i kiadásában közzétett ekloga-fordítás elé írt a pályának, költészetnek akkor újra búcsút mondó poéta. (I. 173. l.)

„Ó Te, kinek múzsája magas reptével az égbe
Ötli fejét, s a fő bárdus lantjának hazánkban
Főlséges magyar hangzatot ad; Kis üdöre pihenj meg,
S melyet ohajtottál, nagy Virgil pásztori sípját
Mini fúvom magyarul, halljad. — Gondold meg azonban,
Hogy Titir s Meibő kettőnköt képez. Az hűvös
Arnyékban azzal fogod itt énekleni kedves
Verseidet, s becses homlokodat kerekíteni mindig-
Zöldellő koszorúval. Az én itt-létem utolsó
Órájára siet: kétszer sem gyűjti talántán
Búzáját asztagba Ceres, Melibőnek utána
Útra-kelek, s magyar húrjaimat megnyugtatom. —“...

A Rájnis és Batsányi között a fordításról folyó vitát akkor értjük meg igazán, ha figyelembe vesszük, hogy Rájnis értéklése még nem nagyon tett különbséget az eredeti alkotás, az átdolgozás s a fordítás között, s hogy költői gyakorlatában nem szakadt még el a kor iskolai-formalista felfogásától. Batsányi viszont főként azért kívánta a hű fordítást, mert tisztában volt vele, hogy az igazi költő művében a nagy tárgy s a jelentékeny mondanivaló megváltoztathatatlanul lényeges. Hogy a költészet tartalmi elemeinek milyen nagy jelentőséget tulajdonított, bizonyítja művei, de azok a szempontok s mód-szerek is, amelyeket szerkesztőként követett. „Lakodalmi verseid nem mehetnek bele (t. i. a Museumba) — írta pl. Földi Jánosnak — válassz valamely nevezetesebb tárgyat. A versek magokban jók ugyan; de a matériát is nagyon nézzük“. (Kaz. Lev I. 263. l.) A *Toldalékban* határozottan kimondja: „A daraboknak elrendelésében inkább a dolgoknak miséjökre s különböző voltokra, hogysem a munka elkészítésének minéműségére, vagy az írónak személyére vigyázunk.“ (M. Museum I. 281. l.) Ezt a szerkesztői elvet nagy gondal, találékonysággal és következetességgel vitte át a gyakorlatba: érdemes

a M. Museumoi ebből a szempontból is gondosan átnézni. Idősebb barátja s szerkesztőtársa eredeti munkáit ugyancsak „bele-szerkesztette” a folyóiratba: mindegyik mond valamit abban a közös vállalkozásban is, amelynek szolgálatában az összefüggésben is, amelynek része. S a feladat, amelynek megoldására vállalkozik velük a költő, nagyrészt a műveknek is hasznukra van: fokozza intenzitásukat, növeli súlyukat, emeli kifejezőerejüket.

Eredeti műveivel is a Museum egyik legtöbbször szereplő munkatársa volt Baróti Szabó. Batsányi szerkesztői ügyességére jellemző, hogy főként arra használta fel, ami megfelelő kedvűnek s tehetségének: az alkalmi versekre. De érdemes megfigyelni, mennyire megnemesíti e különben igen gyarló műfajt a tárgy jelentőségének megnövelése. Batsányi egyik jellemző fogása, amellyel saját munkáiban is él, hogy a megünneplendő alkalmat vagy személyt kiemeli elszigeteltségéből, egyszeri személyességéből: valamilyen nagyobb nemzeti ügy, vállalkozás vagy eszmény részesévé vagy hordozójává teszi s azt ünnepli a megénekelt eszmény vagy magasztalt személyiség ürügyén. Még az első pillantásra csupán csak udvariassági, taktikai kötelesség-versekben is van egy-egy mozzanat, amely e magasabb összefüggések felé villan: — Kazinczy menjen csak utazni; „Útjaiban legszebb verseket írni szokott (I. 86. l.). Batsányi nem ír? Alkalom, hogy töltszini képek idézzék fel a mezei élet szépségét. (II. 137. l.) Virág nevenapja közeleg: koszorút fejére az Igaz Magyar-nak, hív Barátnak, ki első királyunk megromolt lakóhelyén lantja húrját pengeti, tehát a nyelv s nemzet ügyét szolgálja. (II. 391—392. l.) Orczy László elfogadja főispáni székét? a Ruha után a Nyelv is reá vár, hogy kül-bel díszünk fényességre hoztatván mondhasssa: haldoklott a magyar, általam él. (II. 256. l.) El kell siratni Ráday Gedeont? E Magyarok Tüköre grófi nevet nyert fő virtusaiért, bár ez legkicsinyebbik ék minden más ragyogó címei között. II. Leopold meghalt; Törvényét, Ruháját. Nyelvét visszaadta a magyarnak, ki honjában idegen, számkivetett vala. — Legjobban látni azonban ezt a tárgy nagyságából ihletet merítő s a felszökő ihlettel a tárgyat is megnövelő s nemesítő költői felszárnyalást azokban a terjedelmükben is nagyra méretezett versekben, amelyekben a Museum s a mögötte álló rétegek irodalmi-politikai érzéseit, elveit s céljait juttatta kifejezésre Baróti Szabó.

Ilyen mindjárt a Museum első és második negyedének élén közölt két program-verse: a *Társaság-kötés* (I. 1. l.), meg a *Ráday Gedeonhoz* szóló óda (I. 75. l.) s ilyen jelképes értelmű az *Álom* is (II. 52. l.). Az indulás forró izgalmat, szép lelkesedést az elmény valóságával felidéző *Társaság-kötés* még csak a nyelvművelést „teszi ki célul”:

... Nemes Nyelvünknek elűzik,
Hogyha mi gyom veri fel kebelét, vetekedve kihúzzák
Parlagodásából, által szállítanak arra
Mindenféle jelen Tudományt, bővítik' az éket,
Egymás közt verselve, reá s fűrtözve ruházzák.

A Ráday-ódában már meggazdagodik a programszerű mondanivaló: az idegent majmoló, öltöztet, szokásait nagy multját, nyelvét lehányó, elfajzott magyarság vesztébe rohan. A jobbak, akiknek nevében szörnű remegéssel kérdi a költő: „Virrad-e már, vagy elalkonyodunk?“, úgy érezhetik: „Népünknek megszűnt ki van végezve!” De íme felkelnek az írók, még soha sem volt ily buzogás, „fel, al és közrend fel fogta” kincse s öröke védelmét.

... Márs ott kinn mennykövez; itt benn
A Múzsák kötik a koszorút: aprítja magyar kard
A törököt, s azon egy tájban emelíti magyar toll
Drága vitézeinek nyelvét: fel virrad, örüljünk!

A virradat képével vigasztalja a ronlás, hernyók, idegen madarak, kihúnyó nap, komor éj bánatában népétől búcsúzó költőt „a Pati szálásban” megszólaló Melpomené is (*Álom*):

Bátorodjál, a virti mezők, a zsitvai nimfák
Enekidei várják: éled madarakkal az erdő:
A visszhang mulatni magát kívánja daloddal.

Az Álom a Museumban 1785-ről keltezve jelent meg; a költő első kötetében azonban nyoma sincs. Az 1802-es kiadás még korábbra, 1783-ra teszi keletkezését. Valószínűnek látszik, hogy némi álcázás célzatával, mert — amint látni fogjuk — a jelképek értelme nagyon is aktuális volt 1789–90-ben, a franciaországi változásokra s az Abaúj vármegye örömnünepére írt versek közvetlen szomszédságában.

Mindebben az a nemesi reformizmus szólalt meg, amely akkor — említettük — a jozefinista, gyarmatosító. Habsburg-abszolútizmussal szemben a magyar nemzeti függetlenedés és fejlődés, tehát a történelmi helyzetben szükséges és lehetséges magyar haladás leginkább számbavehető realpolitikai mozgatója és tömegereje volt. Ez a nemesi reformizmus egyre hangosabban és erőteljesebben jelentkezett a 80-as évek vége felé, s kezdeti sikerei fellobogtatták a lelkesedés lángját. 1790–91-ben úgy látszott: II. Lipót erre a haladó hagyományokban s nemzeti reformjaiban megújulni vágyó magyarságra akar támaszkodni: megújítja s az élő fejlődés alapjául teszi nemzet és uralkodó „alku“-ját, a „contrat social“-t. A Franciaországban kibontakozó roppant átalakulás e páratlan hatású eszméje a magyar nemesi reformizmusnak is középponti gondolata volt; Batsányi és Baróti Szabó munkáiban, de az egész Museumban is egyre erősödő hangsúllyal tér vissza újra meg újra. A nemesi erényeket: a hűséget, vitézséget, nagy mulat, derékséget, a magán- és közélet virtusait azért is kellett dicsőítve méltatni ott, ahol megvoltak, s feddón számonkérni ott, ahol elkorcsosodtak, mert az „alku“-ban a nemességnek az uralkodóhoz méltó szerződő-félként kellett megjelennie! A magyar huszárokhoz intézett, s közvetlenül a török elleni harcok aktualitásához kapcsolódó — 1790-ben önálló nyomtatványként is megjelent — terjedelmes ünneplő ódájában (Batsányinak a martinyesti ütközetben elesett magyar vitézekre írt Koporsói verse közvetlenül ez után olvasható a Museumban, I. 372–376. l.) ki is mondta ezt Baróti Szabó:

Örvendj, édes hazám! örvendhetsz Ausztria! Biztos
Országoló pálcád, mikoron magyar őrzi Kimentett
Csaknem egész Európának vesztetre felesküdt
S összezatolt pallossi közül. Vérontani most is
Kész érted. Kedveld hívséges népedet: hozzád
Tett szívességét ne felejtsd. A régi Szabadság
E nemes-érzésű nemzet fő kincse, ne kívánd,
Hogy valamely csorbát szenvedjen benne: fejének
Választott: szerető tagod oltalmazza. Az alku
Egymásnak szentül megtartván, nem leszen, aki
Köz sorsunk boldogságát meg tudja zavarni.

A nemesi ellenállás a maga győzelmét ünnepelte 1790-ben, a megyei alkotmány helyreállítása után lefolyt főispáni beiktatókon. A szollemnitásokhoz a kor szokása szerint, az óda is hozzátartozott. Baróti Szabó írt s kiadott egy ilyen *Szabolcs vármegye ünnepe*re (Kassa, 1791). Ennek „tárogató szavát“ visszhangozta Virág abban a Barótihoz intézett ódájában, amely a Museum második kötetének második negyedében jelent meg s Magyar Hazánk szerencsés Bárdusának. Nemzetünk díszére termett Osszianunknak nevezi a poétát. Egy évvel előbb (1790) Batsányival közösen adták ki B. Orczy László beiktatására írt ünneplő költeményeiket: „*Két Magyar Hazafi Érzékenységei*, Tekintetes Nemes Aba-Új Vármegye Öröm-Ünnepén“ címen; a verseket a Museum második kötetének első negyedében is lenyomatták (54–64. l.). Orczy László akkor már a veszedelmes emberek közt is legelől szerepelt II. Lipót feketelistáján. (Mályusz E.: Sándor Lipót fhg. iratai. 440. l.) Batsányi verse nemcsak terje-

delmesebb s elevenebb, de élesebb, politikailag veszélyesebb volt; ezért is említették, másodikként azon három vers között, amelyek miatt Péchy József sárosi nemes 1793-ban, megyéje nevében, mint forradalmi szellemű egyént, feladta a költőt. Három év alatt megfordult a szél, s az a nemesség, amely osztályérdekeiben sőtve szított nemzeti ellenállást, ugyanezen érdekekben megerősítve: tapsolt a Marlinovics-pör bírónak. A pallos az öreg exjezsuita barátaihoz is közel suhant el. Sok mindent el is hagyott az említett versekből Költeményes Munkájának 1802-es. megjobbított kiadásában. Abból, hogy mi maradt el, nemcsak az abszolutizmus külső és belső cenzúrájának erejére következtethetünk, hanem arra a hatásra is, amelyet Batsányi az öregebb költőtárs politikai felfogására gyakorolt. Az Álom 105 sorából 69 maradt meg; az átdolgozó plajbásza főként az idegenellenes s a nemzeti ruhaviseletet dicsérő részeket húzta át. Ilyenféle sorokat:

... Az elnyírt

Erdőnkben idegen madarak fészkelnek: urokba
Hajtódott az előbbi lakos! s a régi Szabadság
Eltemetésével nyelvét is elhagyta. Pacsirtát
Hallasz már egyedül: egyedül ez imádtatik: ennek
Tudja minő tollával akar ki-ki tetszeni. Már a
Kedv-keresés s földszint mászkáló félelem a volt
Szemre legeslegszebb s természeti testi fedezményt
Eltemeték: a strucc, kócsag tollaknak a hírek
Sincs fenn: a kerecseny szárnyak csúfságra jutottak. —

A vendég-madarakra miért komorulsz el? Ha megfog
Mindeddig bővön nyújtott élelmek: hazudjak,
Hogyha ki nem tisztúlnak...

Az Abaúj vármegye ünnepe napjára írt versből ilyen részek maradtak el:

Szentséges koronánk (hívtelen őrizők!
Hát így kelle hazánk kincsit eladnotok?)

... Visszajött

A régen kiveszett víg öröm: a rabi
Láncokból szabados lábra bocsáttatunk. —
Ispányink nem igaz kézbe szoríttatott
Székeik visszaveszik..

De még hajnalodunk; messze vagyon delünk!
Nyissuk fel szemeink, mert nagyot eshetünk. —
Hányszor tört el hajónk révbe-kelésekor! —
Mind e győzelem semmi, ha nem tudunk
(Versengvén) okosan élni gyümölcsivel.

Egyes szívvel azért pap, nemes, úr, paraszt!
Egy lélekkel! — Azon célra szepelkedünk! —
Itt a vissza-vonás kárhozatos dolog. —
Tárgyunk eszköziben hogyha megegyezünk,
Győzendünk, magyarok! s kétszeresen megint! —

A magyar huszárokhoz írt óda idézett részében pedig „az alkut” helyett ez áll: „Hitünköt”.

Az eddigiekből is világosan látszik: Baróti Szabó sokat köszönhetett ifjabb barátjának. Arany megfigyelését, hogy „haladása némely irányban kétségtelen: költőibb tárgyakat választ, a bevett formákba megfelelőbb tartalmat igyekszik önteni”, kiegészítjük azzal, hogy a kor mozgalmaitól elszakadó költő belevonódik a közdolgozókba: politizálódik. Amikor megszakad együttlétük, Baróti eredeti munkáiban erősen visszaesik; nyugodtan mondhatjuk: eredeti verseinek java a Museumnak készült: Abban jelent meg két legjobb verse is:

az *Egy ledőlt diófához* és *A holdhoz*. Batsányi az első Horatius híres hajó-
odájának Virágtól készített magyar változata mellé helyezte el a Museum
második kötetének elejére (14–15. l.): a magyarság veszélyeztetett államának,
sőt életének nagyhatású költői iker jelképeként. *A holdhoz* írt szép vers a téma
két másik feldolgozásához kapcsolódik, mintegy hidat alkotva közöttük;
Anyosnak Batsányitól oly nagyra értékelt verséhez: Egy boldogtalannak
pahaszai a halavány holdnál, amely a Museum legelső negyedében jelent meg
(I. 71. l.), és Batsányi egyik legszebb költeményéhez, a Tünődéshez, amely nem-
csak a megszólítás szép képét — (Barótinál: „sötétes Éj világos Asszonya,
Batsányinál: csillagos Ég dicső fényel mosolygó Asszonya) köszönheti előd-
jének, hanem számos hangulati s szerkezeti elemét is.

A Kufsteinből szabadult Batsányi nem talált otthont s megélhetést hazá-
jában. Bécsben telepedett le, szűk jövedelemből tengődő kistisztviselőként. Már
Kassáról oda készült; irodalomszervező terveinek ott keresett a vidéki város-
nál tágabb alapot és hátteret. A Martinovics-per után, amikor a haladószel-
lemű főnemesek birtokaik modernizálásába vették be magukat az országos
reform vállalkozásai helyett, még inkább Bécs lett a bennül magyar szellemi
életnek is középpontja. Görög Demeter, Sándor István, Péteri Takáts József,
Somogyi János, Báróczy Sándor, Kulesár István, Teleki Sámuel, Révai Miklós,
Horváthy Elek, Decsy Sámuel, Kisfaludy Sándor, Pápay Sámuel, Kerekes
Sámuel — a sort a kor csaknem minden nevesebb szabadon mozgó magyar
írójával folytathatnánk — ott laktak, illetőleg sűrűn odajártak. Ott voltak az
esetleg számbajövő mecénások, a magyarországiaknál valamivel mégis csak
szabadabb tekintetű cenzorok, a jó arcképfestők, rézmetszők, tipográfusok.
Batsányi megtartotta, felújította kapcsolatait s újakat szerzett. A reformpárti
főnemesek említett csoportjával, amely megfélemlítve vagy megtorpanva,
hűségnyilatkozatokat tett ugyan, de tervét nem adta fel, s úgy látszik Napo-
leont sem hagyta ki számításából: e régi fő-szövetségeseivel továbbra is kap-
csolatban maradt; támogatást kapott tőlük, levelezett velük, 1800 nyarán a cso-
port egyik tevékeny tagjával, Semsey Andrással beutazta Magyarországot.
A bécsi írók közül is azokkal fűzte össze szorosabb barátság, akiknek fejlődé-
sét termékenyítően befolyásolták a felvilágosodás, a francia forradalom s a
nemzeti szabadsághozzámogatalmak eszméi. Magyarországi barátai is ebből a réteg-
ből kerültek ki: továbbra is a köznemesi s plebejus származású értelmiség
reformista szárnyával rokonszenvezett. A jakobinus balszárnnyal szükségkép-
pen meg kellett lazítania, sőt szakítania kapcsolatait. Egyebek közt ezért sem
tudott együttműködni Kazinczyval, mikor az, fogságából szabadulva, levéllel
s személyesen is felkereste. Ferenc egyre ölesebb s egyre sterilebb önkény-
uralma idején persze egészen megváltozott feltételek közt kellett, a nyilvános
szerepléstől már csak gyanús neve miatt is tartózkodni kényszerülő, Batsányi-
nak a maga munkaterületét megkeresnie. Megkísérelte, hogy azon a bécsi
osztrák írói körön át, amelyhez későbbi felesége, Baumberg Gabriella tarto-
zott, cselekvő részese is legyen a romantika felé fejlődő német irodalomnak;
kitűnő latin nyelvtudása, klasszikus költői műveltsége pedig arra képesítette,
hogy a végső, elkészett virágzását élő európai újlatin költészetben mint „ma-
gyar Balde“ szerezzon nevet s összeköttetéseket és hogy elmélyedő filológiai
tanulmányokkal növelje kritikus felkészültségét. Nem adta fel a költői pályát
sem, de 1808 körül kiadásra készített kötetének rendkívül bő kísérlő, magyarázó
s jegyzetelő apparátusa azt bizonyítja, hogy költőként is a magyar művelt-
ségpolitika elvi s szervezeti kérdéseire akart még mindig hozzászólni.

Eredeti műveit azonban — mind a magyar irodalom, mind a saját fejlődé-
sének nagy kárára — még sokáig nem adhatta közre. Azt tehette csak, amit
idézett tőredékében írt, hogy t. i. jó barátainak munkáit szorgalmas figyelem-
mel megvizsgálta s hibáik megegyengetésében barátságosan segített. Ezenfelül

még azon munkálkodott, hogyha a magáét nem, legalább régi és egykorú író-társainak műveit adhassa a közönség elé. Ez is igen nagy munka volt: a kiadónak a helyesírás, a helyes magyarság, a jó stílus, az ép verselés, a szövegkritika kérdéseitől a mecénás megszerzésén át a könyv kiállításáig, tehát betűje, díszei, papírja, korrektúrája kérdéséig mindennel törődnie kellett. Batsányi a gondosságnak, jóízlésnek, erélynek, kitartásnak — sőt már némi pontoskodó konokságnak — igen szép példáit mutatja ezen a téren. Baróti Szabóhoz fűződő irodalmi kapcsolatainak is ezek fő tárgyai Bécsben és Párizsban.

Barátainak kényszerű távoztával nagyon egyedül maradt az öregedő kas-sai költő-pap-tanár. A fogságból szabadult Batsányi valószínűleg felkereste, s bizonyos, hogy Bécsből is állandóan levelezett vele. Batsányi magyar barátai-hoz írt leveleinek sajnos, csak egészen kis töredékét ismerjük, a nyomukba szegődő kutató ott sem igen találja meg őket, ahol más-egyéb megmaradt: úgy látszik, a forradalmár neve, különösen második köröztetése s elfogatása után, olyan veszélyesnek látszott, hogy a félnélkebbek elégették azt is, amit különben megőriztek volna. Barótihoz írt levelei is elvesztek vagy lappanganak. Kapcsolatukról tehát néhány töredékes, elszórt nyilatkozat mellett a továbbiakban is főként Baróti Szabó néhány levele s műveik alapján tudunk képet formálni.

A XVIII. század végére minden nehézség ellenére is nekilendülő irodalmi életünkben egyre sürgetőbb igény támadt a magyar könyvek kiadására. A kérdés a bécsi írók körében is állandó beszéd tárgya lehetett: köztük született meg a *Magyar Minerva* néven megszervezendő könyvsorozat gondolata is. A vállalat tervét 1797-ben Péteri Takáts József dolgozta ki: Festetics György grófnak belső embere, László fiának nevelője s irodalmi dolgokban tanácsadója. (1797-ben pl. őt bízta meg a gróf az újonnan épített balatoni szállító-vitorlásra, a Phoenixre vésendő felirat kiválasztásával; az alkalomra Batsányi s Baróti Szabó is írt verset.) A vállalat tervét Festetics is jóváhagyta s forgatókéül évi 1000 forint támogatást ajánlott fel. (Takáts Sándor: Péteri Takáts József. Bp. 1890, 97—112. l.) Ha a vállalat kezdeményezője s szervezője — mint ahogy ezt Toldy Ferenc és Bayer József vélték — nem Batsányi volt is, bizonyos, hogy élénk részt vett a szerkesztés munkájában. A felszólító leveleket, hogy kész munkáikat kiadásra átengedjék, Takáts írta meg, de mind a revíziónak, mind a közrebocsátásnak előmozdításában Batsányi is segédkezett. A *Minerva* példás figyelemmel kiállított első kötete Anyos Pál munkáinak Batsányi-gondozta kiadását foglalta magában; a harmadikban Virág Benedek Poétai Munkái jelentek meg 1799-ben; egy következő kötetet pedig Baróti Szabó verseinek szántak.

Batsányi mindkét költővel szoros baráti kapcsolatban állt. Virág 1798-i bécsi útja alkalmával meglátogatta (Kaz. Lev. II. 506. l.). Ugyanebben az évben Baróti Szabó is járt Bécsben. „Az iskola-tanítástól egészen felszabadulván. Szt. György havának 23-dik napján Kassáról kiindultam. Lábam gyengesége megorvosoltatása végett Bécsot is megjártam. Onnan hat hét után megfordulván, most Komárom táján pihentetem magamat“, írta Arankának 1798. jún. 6-án. (MTA. M. Irod. Lev. 4° 3.) A kiadványokhoz arcképek is kellenek, s ezekről Batsányi gondoskodott. Mindkettőjüket lefestette barátjával, az ügyes és kedvelt Kiningerral, s a rezek készítésére is nyilván ő adott megbízást Czetternak, akivel állandó kapcsolatban állt. A *Minerva*ban egyik kép sem jelent meg. Takáts, aki 1800. jan. 15-én beszámolt az irodalmi dolgok iránt erősen érdeklődő Légrády Imrének a *Virág*-kötet előkészítéséről, többek közt azt is közölte, hogy Virág képe munkában volt Czetternél, de a költőnek nem tett, s a kötetben egy másik, Johann Passini által metszett arckép jelent meg. (A levél kivonata MTA. M. Irod. Lev. 4° 127.) Kininger festményét Virág 1802-ben kérte vissza (MTA. M. Irod. Lev. 4° 29.). Baróti Szabó képe, amelyet Czetter még 1798-ban rézbe metszett, csak a költő verseinek 1802-es kiadásában

került nyilvánosságra. Baróti Szabó ezt írta róla 1799. dec. 7-én Péteri Takátsnak: „Batsányi is ír a kép iránt. Ezek a szavai: *A te képedet rosszul metszette Czetter*. Meg is ígérte, hogy újra fogja csinálni. Mi formából? a nála lévő, s az ő gondolatja szerint rajzolt bécsi képből? ezt követte legelőször Czetter. Az szerint csinált munkáját a ti javaslatokból is meg kellett változtatni. Más festett kép pedig nincsen, amely szerint újra fogná csinálni. Minek terhelni Czettert? minek akar oly formába öltöztetni, amely merő képzelődés. Majd arra fakaszt, hogy minden képen kiadják. Mit ítélz e dolog felől?”

Úgy látszik (mint valószínűleg a puritán Virág is) túl pompázatosnak, idealizáltnak találta a képet, amely az ekkor már Baumberg Gabriella romautizálódó körében élő Batsányi ízlése szerint készült; érdekes, hogy majdnem ugyanezt kifogásolta Kazinczy Batsányi arcképén, amelyet Füger képe nyomán John metszett, s amely a költő Poétai Munkáinak 1835-öt kiadását díszíti (Kaz. Lev. XIII. 84. l.). Baróti Szabó később új rezet készítettett Kininger festményéről Johann Blaschkevel, s ezt tette Aeneis-fordítása első kötetének elejére.

Takáts felszólítására 1797-ben legelsőnek válaszolt s közölte, hogy újra hozzáfogott költeményes munkái simogatásához, melyeket már második éve rostálgat. (Takáts S. i. m. 103–104. l.) Bécsi látogatása idején nyilván újabb biztatást kapott: ekkor Arankával közölte, hogy versei jobbításán dolgozik. (MTA. M. Irod. Lev. 4° 3.) Fent idézett levelében, 1799-ben Péteri Takátsnak is beszámolt munkájáról: „Még munkáim nincsenek leírva. Sok dolga volt mind-ehdig azon derék V. Nótárius Urnak. Sürgetnem nem illendő, mivel ezt is merő jószántából cselekszti. Virág Bence, gondolom, már készen vár. — Ha leírják is, először meg kell válogatnom a 24 árkusra férendő, és az oda illendő darabokat. Reményilem ugyan, hogy egy vagy másfél hónap alatt minden el fog készülni. De Te meg ne szűnjél sürgetni Virágot. Övé az elsőség, Köszöntet Pyber úr. Írd meg, ha valami észrevételeid vagynak, kívált a kép felől. Sietve.”

A Minervában történő kiadás terve azonban kútba esett, mert Festetics megváltoztatta ígéretét, s a vállalat pénz nélkül maradt. Az öreg költő 1799-ben ugyan elküldi még névnapi köszöntését a grófnak, de nem hallgatja el csalódását.

Megszomorodva értettem a M. Minervának megszűnését. Alig kezde a Magyarok tapsolási közt napvilágra jöni, s máris a sírba fekszik — ! Mely számos írókat támaszthatott volna nyelvünknek előmozdítására — ! Nem merem vizsgálni a dicsőséges szándék megvalósulásának okait, tudván, hogy teljes szabadságában állott oly nagy Méltóságnak mind az elkezdés, mind a félbehagyás. — En különös köszönettel tartozom Nagyságodnak csak azért is, hogy csekély költeményeimet szárnyai alá fogadni méltóztatott volt. Az ezekhez való jó reménység fejében megtettem előre magam is a már nem használandó fáradságot, és költséget. — Most már Bécsből az oda küldött munkáimat minden nap várom vissza. Velem együtt ezek is elenyészhetnek. En azonban, amíg pihegni fogok, mindenkor megkülönböztetve fogom tisztelni Nagyságodnak édes Hazánkkal tett számtalan érdemeit. Záloga legyen ezen ígéretemnek ez az egynéhány vers, melyet, számos esztendő, s minden jók buzgó Kívánója mellett, bényujtani bátorodom nevenapjára Nagyságodnak. (Keszthelyi Helikon-Könyvtár.)

Hogy Batsányi nemesak az arcképről gondoskodott, hanem a Minervaterv meghiúsulta után is bátorítója, bírálója, segítője volt öreg barátjának, bizonyítja Baróti Szabónak az a véletlenül megmaradt levele, amelyet hamaron az idézett Festetics-levele után írhatott s amely világosan utal Batsányi válogató elvére.

„Kassára küldött, s onnét visszautasított leveledet tegnap vevém. Elhalasztódott az oda való menetel; mert előbb a pöstyéni ferdőt meg akarom próbálni. De ez is még későbbesken esik meg: t. i. úgy határoztuk meg magunkat, hogy a jövő hónapnak utolja felé induljunk oda. Magam is igen szeretném, ha Virág Benedek barátunknak gyönyörű verseit nyomtatásban mennél hamarabb olvashatnám.

Megint úntatsz, hogy munkáimnak *javát* kiválogatván, én is egy kötetre-valót (jól kipallérozva) készítek nyomtatásra.

En a pallérozáshoz, minden időmet reá fordítván, amióta visszavettem költeményimet, minden tehetséggemmel hozzákezdtem; s kétszer a Hexametereken, egyszer az Alagyákon, minden megkimélés nélkül, által is mentem. Most második ízben rostálom az Alagyákat, és pedig oly vigyázva, hogy igen kevés fáradtságomba fog kerülni mind ezekben, mind amazokban az harmadik megjobbítgatás. A lírikusokat akkor veszem elő, midőn az elsők mindenütt ki fogják a próbakövet állani. És így elhanyagolva is az alábbvaló darabokat, két kötetre (a még ki nem adattakkal) fel fog szaporodni az egész munka. — Te a java munkából csak egy kötetet kívánsz. Ezt is mi végre? Ki fogja kiadni? Nekem már az egyszer megígért s megtagadott jóakarát nem kell. — Holton után a nyomtatványban a megtett jobbításokat megtalálja valaki, ha akarja. En a tisztára való beírást nem győzhetem; más pedig nincs, akire bízom.

Ha nem restelled, írd meg, milyen darabokat akarnál az első (nálad *egy*) kötetbe tétetni.

Mivel látni kívánod, elküldöm a Grófnak írt verseket. Bár azonban más valamit tettem volna! (OSZK. Fol. Hung. 1315. II. 17—18. l.)

Baróti Szabó Dávidnak Megjobbított s Bővített Költeményes Munkái 1802-ben mégis megjelentek Komáromban. A két költő addig még személyesen is találkozott. Batsányi, mint említettük, 1800 nyarán Semsey András társaságában beutazta Magyarországot. Járt Balatonfüreden is. (Levelei Kovachich M.-hoz. 1800. jún. 4. júl. 6. és 14. OSZK. Quart. Lat. 43. 16. köt. 126., 136., 182—83. l.) A balatoni fürdőhelyen ebben az évben is sok számottevő ember fordult meg, éppen Batsányi ott tartózkodása idején: Kistaludy Sándor feleségével (Levele feleségéhez 1816. I. 28—29. MTA. M. Irod. Lev. 4° 140.), Schedius, Péteri Takács, Kis János s minden bizomnyal Baróti Szabó is. Takácsnak 1800. aug. 8-án Légrádyhoz intézett leveléből legalább is erre lehet következtetni: „Itt találkoztam vele [Schediusszal] össze, valamint Batsányi úrral is. Sajnálom, hogy oly rövid ideig részesülhettem társaságában. De bezzeg az alatt igen szerencsétlenül járt T. Baróti Szabó Dávid Úr, akit Pyber Benedek Úrral együtt elragadván pajkos lovaik, csaknem halálfiiai levének. (MTA. M. Irod. Lev. 4° 138.)

A halálát egyébként is egyre váró öreg költő nem fogadta meg egészen fiatalabb barátja tanácsát: mindent meg akart menteni verseiből, aminek valami jelentőséget tulajdonított. Batsányinak megvolt a kiadás (OSZK. E. R. 693.), s tintával gondosan bejegyzett javításai azt mutatják, hogy alaposan átnézte. Ismerjük róla való vélekedését is. A többször említett 1808-as kézirat-töredékben ezt olvashatjuk: „Igaz ellenben és tagadhatatlan... hogy *Dávidunk* borostyános hárfája még jobban tetszenék mindnyájunknak, és poétai nagy érdemei még szembetűnőbbek volnának, még közönségesebben becsültetnének, ha *megjobbított költeményes munkáit nem megbővítve*, hanem a szépit és javát kiválogatván s jobb rendbe szedvén, inkább kevesítve és egyszersmind csinosabbban nyomtatattva, bocsátotta volna még egyszer világosságra; és így a három komáromi kötet helyett, illendőbb s díszebb öltözetben, csak kettőt adott volna. — Vagynak oly szerencsétlen órában közt elmebeli szülemények, majd ez majd amaz alkamatosságra nagy sietve készült erőtlen és kellemetlen versek, amelyeket semmiféle jobbítás soha többé jókká s szépekké nem tehet. Ha az ilyen költemények számosan találhatnának valamely poétai gyűjteményben, elnyomják, homályba rejtik a többinek érdemét is. A gáncskereső irigy pedig többnyire csak azokon akadoz kancsal szemeivel; csak azokat látja s csak azokat mutogatja másoknak is, hogy gúnyolódó ítéletit hihetővé tegye. A verseknek száma vagy sokasága különben is keveset tesz; és a bővítés csak úgy s akkor lehet kedves, kíváncsú és dícséretes, ha a költemények már magokban jók és valóságos szépek.“

Ugyanitt megemlíkezik Batsányi a *Magyar Énéisről* is, amely megmulathatja: „mely hív barátságban éltünk mi már huszonegy esztendőktől fogva, s mely igaz s szíves egyenességgel igyekeztünk mindenkor édes Hazánk közjávára. Hogy pedig ő, egyúttal, azt a dícséretet is önként meg akarja osztani barátjával, amelyet említett munkája által érdemelhetett polgártársai-

tól — ez a szép és nemes szándék új bizonyossága lehet annak a tiszta lánggal égő hazafiúi ritka szeretetnek, amely ezt a jólelkű, igaz szívű és tiszteletre mindenképpen méltó derék Magyarát még sírjának szélén is eleveníti s amelynek ő, egész élete folytában, oly sok szép jeleit adta.“

Batsányi nyilván látta már ekkor Baróti Szabó Aeneis-fordításának *Az olvasóhoz* intézett, Viten, 1808. Sz. Jakab hav. 21-dik napján kelt bevezetéséből a rá vonatkozó passzust: „Elvögre (amit talán legelőre kellett volna említenem) *Batsányi* barátomnak is sokat köszönhet a Magyar Énéis. Megértvén ezen szélestudományú és egyszersmind gyönyörűtőlú jeles Poéta s nagy Hazafi. hogy sokan már nyomtatásban is látni kívánnák a munkát: leveleiben gyakorta intett és kért, hogy azzal ne sietnék: magamat a deákban kitett értelemhez, amennyire lehetne, mindenütt szorosán kötelezném; az ejtett hibákat irtogatnám stb. Sőt. amint hosszas hív barátságukhoz s édes Hazánk közjavára tárgyazó igaz és szíves segítségünkhöz képest, önként ajánlotta fáradságát; szívesen megtette, hivatalbéli köteles foglalatosságai s egyéb szorgos dolgai-tól való üres óráiban, azt is: hogy a megvizsgáltatásra hozzá küldött 12 könyvet egyenként egészen átalolvassatta, a deákkal figyelmesen összevetette, a gáncsokat szorgalmasan kijelelte, s több ízben maga is javítgatott rajta. — Údó telt azonközben: de hasznosan telt. Azért, ha valami dícséretet érdemlek Énéisemből, azt örömmel megosztom kedves barátommal.“ A Pybernek szóló ajánlás szerint (Vergilius Énéisse. Fordította Baróti Szabó Dávid. Első kötet. I—V. ének. Béts. Doll Antal költségével. 1810. V. 1.) az 1804-ben kezdett fordítás akkor már készen állt. Keletkezésében, kidolgozásában és megjelenésében igen jelentős szerepe volt Batsányinak.

Említettük, hogyan s miért bízatta rá még Kassán Rájnissal vitázó barátját az első ekloga lefordítására. Vergilius azóta is állandó olvasmányuk maradt, s az évek multával mindketten érettebb nyelvművészettel s a fordításról való fejlettebb felfogással közeledhetek hozzá. Batsányi, a Bécsben megnyílt lehetőségeket mérlegelve, időközben erőteljesen tovább képezte magát a klasszikus irodalomtudományban. Munkásságának — egyebek között — sajnos, ez a részlete is csaknem teljességgel feldolgozatlan; tudjuk azonban, hogy nemcsak latin verseivel volt sikere, hanem klasszikus műveltségével is szerzett tisztelőket. Párizsban pl. jóbarátja lett Lemairenek, a tekintélyes újlatin költőnek s az egyetemen a latin költészet tanárának; vele készült egy mintaszerű, kritikailag megtisztított szövegű Horatius kiadni. (Levele feleségéhez 1816. III. 14. Másolata OSZK. Fol. Hung. 1315. II.) A bizalom tehát, amellyel öreg barátja bírálólul s segítőtársul kérte, jogos volt.

Hogy az egész Aeneis lefordításának terve mikor öltött határozott formát, nem tudjuk. Említettük: a két barát levelezéséből csak Baróti Szabó néhány levelét ismerjük. Bizonyos, hogy 1804-ben, amikor a fordító hozzakezdett munkájához, Batsányi — életében utoljára — Magyarországon járt; meglátogatta barátját s körülnézett, hol találhatna mecénást, kiadót a vállalkozáshoz. „Vettem Szabó Dávidnak levelét, amelyben írja, hogy Batsányi úr meglátogatta, utóbb pedig levél által tudósította, hogy az ifjú gróf Festetics költséget ígért Virgil magyar Énéisének kinyomtatására. Ha bizonyosan tudná, hogy számot tarthatna az ajánlás bételjesítésére, annál inkább iparkodnék a fordítással. De kunyorálni egyáltalában szegyenl!“ — olvashatjuk Péteri Takáts Légrádnak Veszprémből. 1804. nov. 4-én írt levelében. (Másolat. MTA. M. Irod. Lev. 4° 138.)

1805. jún. 10-én Batsányi és Baumberg Gabriella házasságot kötöttek: erről közös levélben értesítették a virti poetát, akit Gabriella, úgy látszik, meg is hívott magukhoz Bécsbe. Az örvendő öreg már júl. 8-án verses levéllel gratulált s maga helyett Vergilius verseit küldte el:

A költemények (mert tagadnom nem lehet
Néha-napi multságom) agg-létemkor is
Váltig gyönyörködtetnek. Énéis kivált

Ebből nagyobb rész nálam is magyar; de még Tisztára nincsen írva. — Most a tizedik Könyv van előttem. — Jóllehet nyert vállat is E munka megpróbálna; jóllehet becse Seprőre szállott a magyar nyelvnek magyar Hazánk fiaiban, és kivált leányiban: Csak végrehajtom, amihez fogtam. Talán Még valaha feljő csillagunk; talán ezek Helyébe jobbak keinek, és Hazájokon Megszánakodnak, visszafordulván azon Ajakra, melynek mása nem találhatik. Mely úgy hajolna Virgil hangmértékire.

„Ezen hónapban — folytatja — keveset dolgoztam, magamnak egy kevés megpihenést akarván adni. Halljad Juno beszédjének némely részét“ — s mutatóba kiírja a X. ének 86—99. sorának fordítását. (OSzK. Fol. Hung. 1315. II. köt. 29. f. másolat.)

1806. február 20-i levelében újra beszámolt a fordításról (u. o. 15. l.):

Élsz-e, halsz-e? Hogyan vagy? Utolsó levelédre is adtam volt feleletet. Te azóta elhallgattál. Talán írásomat nem vetted? az meglehet; annál is inkább, mivel akkor semmiképpen nem akadhattam azon leveledre, melyben mostani szállásodat jelentetted, és így a borítékra én sem írhattam ki. Sajnálom, ha eltévelyedett. Abban kedves Hölgyedről bővebben emlékeztem, s a németül jól értők teljes meglegedését is megírtam. Bár a mi nyelvünk is dicsekedhetnék oly fejjáró. s valóban bámuláraméltó Poétriával! Ezerszer tiszteltem. Itt körül-belől igen sokat betegeskednek és halnak. Ebből én ösztönyt vettem magamnak, hogy a munkába vette Énéissel nyakra főre siessek. Mit mondé! tovább nem viszem: azt, amit már készítgettem, kinyalogatom, valamint a medve a kölykeit. Be szeretném, ha közelebb volnál hozzám! hamarabb és tökéletesebben kifejtődözhetném a galibából. Mikor fogsz erre felé jöni? Szívesen várunk. Azonban, ha erőm engedi, a javítgatással fogom az üdőt tölteni, hogy bölcs ítéleted kevesebb kivetnivalót találjon. Isten hozzád! Sietve. Virg. Bőjtelő hav. 20-dik napj. 1806-ikban.

Igaz barátod
Szabó Dávid.

P. S. Szokásom szerint megírom azt is, meddig jöttem a munkában. Az utolsó írsangi napokat futólag így rekesztém bé:

Ehhez a levélhez már a XII. ének 921—952. sorának fordítását csatolta. 1806 elejére tehát készen volt az egész fordítás első fogalmazványa. A kézirat s a róla készült másolatok megvannak az OSzK. Kézirattárában (Quart. Hung. 46. 1—3. kötet). Tanúságuk szerint Baróti Szabó ekkor írta a Pyber Benedekhez szóló ajánlást s az akkor még a „Kedves Olvasóhoz“ intézett előszót, amelyből Vergilius méltatása mellett hiányzott Batsányi érdemeinek elismerése is. Ekkor küldhette el Batsányinak — az említett részletek után — egyszerre az egész fordítást.

Batsányi kritikája elég kemény lehetett. Erre vall Virág levele, amelyben 1806. szeptember 11-én ezt írta Kazinczynak: „Hallom, Batsányi Szabót igen lehurrogatta Vergiliusa miatt, noha mindig felkérte revizója alá“. Nyomdábaadás előtt tehát Batsányi még egyszer átgyúrta a fordítást. 1806-ban kezdték el a javítást s két évig zavartalanul folytatták is. „Üdő telt azonközben, de hasznosan telt“. Hogy Baróti Szabó miként fogadta Batsányi javaslatait, a barátja érdemeit elismerő feljebb idézett mondatok mellett jellemezheti a nagyon megfáradt öregember 1808. július 3-án kelt levele:

„Az elmúlt hónap 27-ik napján, a siető alkalmatosság miatt leveledre csak röviden felelhettem. Hogy előbb nem írtam, rosszra ne magyarázd: bizonyosan nem tudtam hol létedet, minthogy tenmagad jelentetted, hogy ferdőbe fogsz menni Bádenbe, meg nem határozván, meddig fognál ottmaradni. Bujdosóba, vagy talán éppen elveszendőbe nem akartam levelemet bocsátani. Azért, ha későbbben írok is, mintsem talán reményletted volna, nem lehet okod igaz barátságomat valamely kételkedésbe hoznod. Csapodár soha nem voltam, lenni sem akarok. Köszönöm szíves fáradságodat, s kérek egyszersmind,

hogy azt továbbra se sajnáld. Ezt Virgiliustól meg nem fogod vonni, hogy Nemzetünk előtt kedvet találjon. Én már öreg létemre a munkában nagyon megfáradtam, s csak alig várom, hogy tőle megszabaduljak. Te is meguntad már; de Hazánk javára törekedünk. Ha helybenhagyást nyerend annál Enéis, köz veled a dicséret. A párizsi nyomtatványnak hasznát vettem. A szerént osztottam fel csaknem mindenütt a §-sokat. Az aszteldámi kiadás *apud Jac. Vetsnium 1344* [?] sokkal kevesebbre osztja fel. Pápai Sámuel könyvét egészen átalolvastam. Róla tett ítéletedet helyben hagyom, hogy igen is derék munkát adott ki: azt azonban magamis, Pyrber [!] is, Döme is csaknem bosszankodva vették, hogyt annyi Autorokat előszámláiván, s különb-különb helyeken, Terólad csak kétszer, s akkor is mintegy általfutólag emlékezik. Nem szűkölködöl az ő megdicsérése nélkül! (OSzK. Fol. Hung. 1315. II. 30—31. f., másolat.)

Valószínű, hogy csak ekkor egészítette ki újraírt s 1808. Szent Jakab hava 21-ről keltezett előszavát a Batsányi érdemét elismerő sorokkal, „hogy köz legyen vele a dicséret”. A javítás munkája ezután is folyt még, de a munkatársak legfőbb gondja ezután már a kiadás biztosítása volt. Az 1810-ben megjelent első kötet címlapja szerint Batsányi barátja, Anton Doll, bécsi könyvkereskedő vállalkozott a költségek fedezésére s 1809. március 25-én a Hazai- és Külföldi Tudósítások (24. sz. 191. l.) már hírt ad róla, hogy a munka nyomdába került.

Igaz hazafiúi örömmel jelenthetjük, hogy Nagytiszteletű Baróti Szabó Dávid Ur régen munkában lévő Aeneássát kicsinosgatva s megegyengetve már sajtó alá adta. Így tehát ezen öreg, de fáradhatatlan tudós hazafinak tollából nemsokára látni fogjuk Virgiliusnak mind Eclogáit, mind Aeneissét, melyek Bécsben nagy gondviselés alatt nyomtattnak.

A kiadvány sorsában új fordulat következett be, amikor Batsányi 1809 őszén Párizsba szökött. Távozása előtt arra kérte barátját, hogy az ne írjon neki, amíg ő nem jelentkezik. A türelmetlen öreg azonban nem bírta a hallgatást: 1810. jan. 18-án a következő levelet írta (OSzK. Fol. Hung. 1315. II. köt. 33. f.):

Az elmúlt 9ber 9-dikén azt írád nekem, hogy míg további leveledet nem veendem, hallgassak magam is. Hallgattam csaknem egy fertály esztendeig. Már, elunván a hosszú várakozást, meg kell szólalnom, és tégedet, hagyásod ellen is, előznöm: hogy mind magad, mind pedig sajtóra adott munkám felől, legalább rövideden tudósíts. Reményeim, hasznodra szolgált a ferdőbe való kirándulás: ha úgy, nagyon örvendek rajta. En, szavadat követvén, a négy utolsó könyvet, megigazítva, Doll Antal uramhoz legottan felküldöttem. és valamivel később, egy ízben a 6-dik, más üdötájban a 7-dik könyvnek bővebb megjobbitását is. Több igazgatást nem tészek; nem is látok szükségesnek lenni. Doll uram, nem kétlem, közlötbe veled a dolgot. Azért kiméld meg s ne fáraszd semmit magadat; és az őhozzá küldött egyengetésimet megtartván, csak menj a dologban. Várom már egyszer a kiadást; várják velem együtt mások is. Kérlek tudósíts mentől előbb. Elj szerencsésen. Köszöntöm kedves Hitvesedet.

Batsányi feljegyzése szerint a levél 1810. júl. 1-én érkezett Párizsba. Hogy a kiadás gondja továbbra is foglalkoztatta, bizonyítja 1810. febr. 26-án feleségéhez írt levele (u. o. 107—108. f.):

Ob der alte, halbtote Greis, bei Komorn, noch lebe? oder ob er vielleicht zu seinen Vätern emigriert sei? weiss ich nicht. Eben so wenig ist es mir bekannt, ob er die noch zurückgebliebenen letzten 4 Gesänge nach Wien geschickt, oder was er sonst damit gemacht habe? — Bekomme ich sie jemals in die Hände, so werde ich nicht entstehen, auch dieselben nebst den drei noch nicht gedruckten, welche ich darum mitnahm, noch einmal zu verbessern und nach Zeit und Umständen so zu vollenden, dass auch der zweite Band füglich gedruckt werden könne. Ohne diese neue Verbesserung u. Vollendung aber soll man den Druck ja bleiben lassen; — ungeachtet aller Kritiken, Korrekturen u wirklichen Verbesserungen, welche ich schon vorhin daran gemacht habe. Sollte gleich der gute Alte seine Laufbahn eher, als ich die meinige, beschliessen und die gehoffte letzte grosse Freude nicht mehr erleben; so werde ich doch sein Werk nicht minder, als es bisher geschehen ist, sorgfältig ausbilden und die vollständige Ausgabe besorgen. Meine

vielférfi, tágos Freundschaft, meine unveränderliche Vaterlandsliebe, und der schon gedruckte erste Band seiner Uebersetzung, mögen und werden ihm hiefür die sicherste Garantie leisten. Lass ihm durch irgend jemand zu wissen machen, dass er ganz ruhig sein könne u. solle, indem ich auch in der Ferne sein Freund bleiben u. seine Aeneide immer als eine arme Waise betrachten werde, deren Schicksal meiner gewissenhaften Sorgfalt anvertrauet worden ist, und deren glückliches Fortkommen in der Welt — mir gewiss sehr am Herzen liegt. —

Hogy barátjának felelt-e valamit, nem tudjuk, tény, hogy Baróti Szabó a Magyar Kurir 1810. okt. 30-i, 17—18. számában a következő nyilatkozatot tette közzé:

Sz. Mihály Havának 10-ik napján, 1809-ik esztendőben, a Magyar Kurir által ki vala hirdetve, hogy nyomtatattik Bécsben Doll Antal könyváros Urnak költségével, Haykul Antal Urnak műhelyében a Magyar Eneis, s hogy már az első öt ének ki is van nyomtatva, és ha majd elkészül az egész munka, tudósítani fogjuk a Publikumot iránta.

Azóta már sok idő elfolyt, a nyomtatás folytatása, nem tudom, mi titkos okból, akadályt szenved. — Midőn levelem által sürgetném a dolgot, az említett Könyváros Ur azt felelte: hogy Titt. Bocsányi János Urnak (ki magát a kiadás kormányzására önként ajánlotta, ki most, úgymond, bizonyosan Párizsban ván, de nemsokára Bécsben fog lenni) jelenléte s híre nélkül tovább nem mehet a munkában, minthogy ő nékie ezt megtiltotta, s a kézírását is mind elvitte magával.

Megilletődtem ezen reménytelen újságon. Azonban nálam párban maradt irásból a munkának még hátramaradt többi részeit is úgy el készítettem, hogy semmi változtatást nem kívánok benne. — Jelentettem ezt is, de haszontalanul, Doll Antal Könyváros Urnak. Mit fog az üdö szólni, nem tudhatom. — Azért kötelességemnek tartottam lenni, hogy a dolgot, netalán valami gyanúságba essem, az Erd. Publikumnak voltaképen kijelentsem. — Vírten, Sz. Mihály havának 22-ik napján, 1810-ik esztendőben.

Baróti Szabó Dávid

Doll valóban nem volt hajlandó Batsányi nélkül folytatni a kiadást: az ő költségén közrebocsátott első kötetben így csak az első öt ének jelent meg: az a rész, amit Batsányi imprimálhatott. Baróti Szabó új kiadó után nézett, s Doll 1811. márc. 24-én azt ajánlotta Batsányinak: engedjék útjára az aggodalmaskodó öreget. (MTA. M. Irod. Lev. 4° 152. sz.)

Der alte Szabó wäre auf keinen Fall zu bereden auf Ihre Correcturen zu warten, da er, wie ich aus einer Aesserung des Assessor Biber [Pyber?] merkte, fürchten würde, wegen Ihre Abreise auch nicht gut angesehen zu werden. Lassen Sie ihm also immer die Freude, seine Übersetzung nach seiner Art vollendet zu wissen, und arbeiten Sie an der Ihrigen, die dann doch Ihnen allein gehört und unter Ihren Namen erscheinen kann, nach M[an]u[scrip]te fort.

Eggenberger liesse sich auch jetzt gewiss nicht bewegen, die Vollendung auszuschieben; da der erste Teil allein wenig Absatz fand und er nur durch die Complete Ausgabe gewinnen kann. — Also nochmal. Lassen Sie das Ganze gehen, wie es geht. Und liefern Sie einst selbst einen Virgil ungrisch, wie es sein soll!

A szökevény Párizsban, még Doll levelének vétele előtt tudomást szerzett róla, hogy az első kötet az ő további irányítása nélkül jelent meg. 1810. nov. 9-én ezt írta feleségének (OSzK. Fol. Hung. 1315. II. köt. 198—199. f.):

„Dass der ungar. Virgil übrigens grossen Beifall finden werde, daran habe ich nie gezweifelt; ich wünschte aber, für das Interesse, des Verlegers, dass das Werk einen guten, schnellen Absatz, u. also viele Käufer finden möchte! — An Lob wird es nicht fehlen, aber kein Mensch denkt daran (der es nämlich tun könnte) dafür seine patriotische Erkenntlichkeit tätig zu beweisen. Doch, an so etwas, haben ja auch wir (Sz. u. ich) nie gedacht, noch weniger einen Anspruch darauf gemacht.“

A folytatást azonban megint gondjaiba akarta venni:

„Ich hoffe, dass der alte Uebersetzer Virgils, bei Komorn, noch lebt; u. dass er über das Schicksal seiner halbtot geborenen Aeneide schon längst beruhiget ist. Sollte er

geschrieben haben, so bring seinen Brief mit, Du solltest ihm aber vorher durch jemanden schreiben lassen, dass du nächstens nach Paris abgereiset und nicht mehr zurückgehst. Die Uebersetzung der „Eclogen“ könnte er mitschicken; so wie auch ebenfalls die nachträglichen Verbesserungen zur Aeneide. Lass ihm auch die beiläufige Zeit deiner Abreise bekannt machen, damit er sich danauch richten weiss. Sein Verleger könnte das am füglichsten tun.”

— írta Párizsba készülõ feleségének 1811. jan. 31-én.

Hogy Gabriella vitt-e magával kéziratot, nem tudjuk. Batsányi linzi iratai között azonban megtaláltuk az Aeneis-fordítás egy részét: az I. és a VI–XII. éneket. Az I. ének kéziratában nincs javítás, a VI–XI-en van, a XII-en nincs. (A Baróti Szabó hagyatékából az OSzK.-ba került kéziratban viszont éppen a X–XII. ének van különös alapossággal átjavítva.) A VI. ének kéziratát annyira átjavította Batsányi, hogy egy részét újra le kellett másolnia. Ebből arra következtethetünk, hogy a javítást Párizsban is tovább folytatta, mindaddig, míg hírt nem kapott róla, hogy Baróti Szabó, a nála párban maradt írásból csakugyan kiadta fordításának második kötetét. Erről Doll értesítette 1811. május 25-i levelében (MTA. M. Irod. Lev. 4° 141):

An der Fortsetzung von Szabó wind, wie ich höre, in Pest schon gedruckt. Eine Rezension ist für die Annalen vom 1-ten Tl. eingegangen, wie ich vermute, von Kazinczy; denn sie ist sehr kitszig [!] u. tadelt gewaltig, vermutlich blos, weil Sie der Herausgeber waren. Ich glaube aber nicht, dass sie der neue Redakteur so abdrucken lässt. Wie immer, so schicke ich dieselbe, wenn sie gedruckt wird.

Batsányi feljegyzése szerint, 1811. július 30-án felelt is a levélre; hogy mit, nem tudjuk. Kazinczy bírálata megjelent az *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume* 1811. júniusi számában, de mint Doll, a folyóirat kiadója, előre megmondta, erős változtatásokkal. Hogy töreit valóban nem kis mértékben élezte a Batsányi-ellenes gyűlölet, nyilvánvaló lehet mindenki előtt, aki elolvassa a bírálat Rumynak elküldött első fogalmazványát (1811. márc. 27. Kaz. Lev. VIII. 410 l.): ez különös részletességgel és érezhető ingerültséggel elemzi a bevezetésnek Batsányira vonatkozó részét s végül ezt írja róla:

Es spricht hier nicht ein Schriftsteller des XIX. Jahrhunderts, nicht der, der den Virgil übersetzte, sondern der Schatten eines Pesti Gábor oder Tinódi lässt seine hohle Stimme aus Gräbern, die keine Spur mehr liessen, zu uns hinauf erschallen. Wahrlich es ist nicht übel getan, Romane der besseren Gattung sich zum Studium zu machen: sie lehren uns wenigstens nicht unbehülflich zu schreiben

Baróti Szabó sorai, melyekben megosztotta dicsőségét Batsányival, teljesen indokoltak voltak. Vizsgálataink azt bizonyították, hogy az ifjabb s műveltebb társ közreműködése itt is erősen a maga erejéből elért színvonal fölé emelte a képességeivel nem mindig jól gazdálkodó, régimódi, nyers tehetséget. A közös munkával készült Aeneis a deákos iskola legnagyobb vállalkozásai s eredményei közé tartozik: egyik legfontosabb bizonyítéka annak, hogy az iskola túljutott az újlatin epigon-verselgetőkön s felemelkedett a klasszikusokig. Baróti Szabó s Batsányi Aeneise a világirodalom e remekművének máig leghívebb s legmértőbb magyar fordítása. Hatása az eddig felderítettnél lényegesen nagyobb volt: a magyar honfoglalási eposz, de az egész romantikus magyar epika elközelszhetlen nélküle: Vörösmarty és Arany költői nyelvében számos eleme él tovább.

Részletes stíluskritika elemzés volna szükséges ahhoz itt is, hogy pontosan megállapíthassuk, milyen mértékű volt Batsányi munkatársi beavatkozása. Megfigyelésünk szerint munkájában itt is a tömör folyamatosság, a változatosság s a tartalmasság igénye vezette; ezekhez járult az eredetihez mind formában, mind tartalomban, mind szellemben való lehetőleg teljes költői hűség

követelménye. A magyar fordítás valamivel mindig hosszabbra sikerült. Jellemző azonban, hogy amíg a hosszabbodás a Batsányi javította énekekben átlag 40, a többiben 100 sor. A rendelkezésre álló anyagból az Aeneis VI. énekének első soraira hívjuk fel a figyelmet. Ennek első változatát a nála maradt másolatból. Batsányi javításai nélkül adta közre Baróti, (I.) A javasolt változtatások sokasága miatt ezt kellett Batsányinak újra letisztáznia abban a kéziratban, amelynek javítását azután Párisban abbahagyta; így változtatásai most látnak először napvilágot. (II.)

I.

A tengerre kifordítják orrokkal hajóik;
Vettetik a körmös vasmacska, s megállanak; a part
Sűrűleg körül fogatlik: kiszökkelnek az ifjak
Nagy vígan, a rég keresett Hespéria széllyén.
Tűzszerszámmra kel itt egy rész; szikrát üt acéllal
A kőnek titkolt eriből, s taplóba fogatja:
Más rész cseprenetét tördel, s a vadnak homályos
Szállását pusztítja; s hahol lelt, itt meg amottan
Jártában, valamely folyományt, örvendő mutatja.
Enéas pedig eközben felmégyen Apolló
Szent Házába, s Szibillának messzére kinyúló
Mély üregébe, kinek nagy lelkét, s véle nagy elmét
Nyújtott Délius, és akit jósolni tanított.
Már Diánának sűrű berkébe jutottak,
S annak arany színben ragyogó házába felértek.

II.

[A] tengerre kifordítják orrokkal hajóik;
[V]ettetik a körmös vasmacska, megállanak, és az
[R]évpártot körül fogják: kiszökkelnek az ifjak
Vígan a régen óhajtott Hespéria széllyén:
Egy rész tűz-szikrát keres a kő titkos erében;
Más rész erdőt lép, s a vadnak tépi homályos
Szállását; s a lelt folyományt nagy-örülve jelenti.
A kegyes Enéas pediglen felmégyen Apolló
Szent várába, Szibillának messzére kiterjedt
Szörnyítő barlangjához: kinek ott maga Délos
Istene, nagy szívét és bölcs elméje világát
Gerjesztvén, az üdők titkát felfedve mutatja.
Már Hekaté berkébe s arany hajlékiba jutnak.

*

Az Aeneis-fordítás volt baráti együttműködésük utolsó, legérettebb s legnagyobb hatású gyümölcse. Baróti Szabó hetvennégy éves lett a második kötet megjelenésének évében. Batsányi Párizsban élt önkéntes száműzetésben s hosszú ideig halottnak vélte öreg barátját. A magyar irodalomtól egyre távolabb került, noha élete végéig nem szakadt el a hazai élettől: könyvtárának ránk maradt kötetei, ezekbe s külön lapokra írt rengeteg jegyzete azt bizonyítja, hogy nemcsak ifjúsága eszményeihez, hanem a hazai ügyek iránti érdeklődéshez is hű maradt. Az új magyar irodalom, a lassan kibontakozó reformkor, amelyben pedig annyi eszméje, kezdeményezése élt és hatott tovább, nélküle szerveződött meg. Kazinczyval történt végleges meghasonlásának keserű következményét, elszigetelődését, csak fokozta spielbergi fogsága s Linzi száműzetése. Igen valószínű, hogy pl. leveleinek nagyrészt ekkor égették el régi levelezőtársai s bizonyos, hogy ezután még barátai közül is csak igen kevés mert vele közvetlenül levelezni. Magányát teljessé tette az az ingerülten éles és fölényes fogadtatás, amelyben Linzből haza küldött munkái részesültek.

Egyre inkább visszaszorult tehát régi barátai közé: Kazinczy ellenfeleinek dunántúli táborába, Kisfaludy Sándor nemesi-nemzeti s Juranits László egyházi-patrióta társaságába. Ezek tartották meg a több kevesebb óvatossággal levelező barátok hűségét, ezek kérték s közölték írásait, tették lehetővé kötetei kiadását, ezek magasztalták igaz hazafiként s érdemes nagy poétaként, amikor a tovább fejlődő magyar irodalomban valóban az lehetett már csak szerepe, hogy, még egyszer felzengessen „egy hangot a múltból”. Érthető, hogy a régi barát és hű munkatárs alakja megnőtt emlékezetében.

Baróti Szabó 1819. nov. 22-én 80 éves korában halt meg Viten. A Tudományos Gyűjteményben Thaisz András búcsúzlatta el (1819. XII. 121–22. l.). Többek közt ezt írja: „A megboldogultnak élete leírása s a Haza és emberiség éránt szerzett érdemei előadásra méltók; s megkérjük ezennel Hazánkfiaink, hogy e Tud. Gyűjtemény számára tökéletes biográfiát készíteni ne terheltesse senek...” Batsányi, aki előfizetője volt a folyóiratnak, Thaisz cikkének megjelenése után azonnal ajánlkozott az életrajz megírására. Trattner János Tamás válaszelevélből tudunk erről. (MTA. — M. Irod. Lev. 4° 152.) „Wir können keine ausführliche Biographie Szabó Dávid's erhalten, ich ersuche Sie eine solche samt dem letzten Brief für das Tud. Gyűjtemény recht bald zu übermachen, und wenn es möglich ist, auch einige Abhandlung[en] für unsere Zeitschrift.“

Hogy elkészítette-e Batsányi az életrajzot, nem tudjuk: közre nem adta s iratai közt sincs nyoma. Nem került elő az aggastyán utolsó levele sem. Hogy B. költőként nagyrabecsülte s főként a magyar „poétai nyelv” fejlődésében „szinte új időszak kezdőjének” tartotta, több ízben megírta (pl. Faludi kiadásának Toldalékában, a 211. l-on) s költészetében két emléket is állított neki: a *Tartóztatás*-t és a *Magyar Költő* második részének második énekét. Mindkettőt előbb írta már; végleges szövegüket azonban csak Poétai Munkáinak 1835-i kiadásában adta közre.

A *Tartóztatás*, említettük, Rájnisnak Baróti Szabó ellen intézett támadásával függ össze. Keletkezését Batsányi a Poétai Munkák tartalomjegyzékében 1791-re tette. Az első változatot, amely akkori gyakorlatának megfelelően valószínűleg egy Baróti Szabóhoz intézett s folyamatosan írt költői levél lehetett, ki akarta adni. 1792. febr. 26-án ezt írta Arankának: „Az esdeklő panasz benn van már a Museumban is. Ezt a *Hatos Jambust* küldöm tehát helyette. Ha tetszik, belé lehet tenni” [t. i. az Aranka tervezte Erdélyi M. Társaság első darabjába]. (OSzK. Quart Hung. 1994. 87. l.). Egy év múlva már sűrű lett körülötte a levegő: 1793. febr. 10-én kelt igen keserű hangú levelében ezt olvashatjuk: „A jambusokat nem kell kinyomtatni. Ujjal fognának itt rája mutatni, ki legyen az, akire csinálva vagynak.” (U. ott 102. l.) Az utóbbi mondat azt bizonyítja, hogy a költő a versnek már ebben az első változatában sem kizárólag Rájnis ellen fordult, hanem egy másik áskálódó „gőgös poéta” ellen is, akinek mintaképét Kazinczyban kell keresnünk. A kőszegi Rájnisra aligha mutogattak volna Kassán; a *Tartóztatás* 30–35 sora egészen világosan Kazinczyra vonatkozik, s a 125–132. sor ugyancsak Kazinczyra. A *békák* c. szatírájával lehet kapcsolatban. A békák a Tövises és Virágok közt jelent meg 1811-ben; ez arra figyelmeztet, hogy Batsányi verse csak később kapta mai formáját. Ezt a feltevést erősíti a Vadótzí név is, amely kétszer is előfordul a versben. Mikor már életre-halálra szembenálltak egymással — a 20-as évektől kezdve — Batsányi Kazinczyt nevezte (talán ennek álnevét, Széphalmi Vincét, eltorzítva): Vadótzí Vincének. Későbbi betoldásnak látszik a 144–46. sor utalása is a vad üldözők hatalmára, amely hallgatásra kényszeríti a költőt. — Valószínű, tehát, hogy a vers első fogalmazványát Linzben vette elő újra Batsányi: letompította a Rájnisra célzó részeket, hiszen a kőszegi poétát mindvégig nagyrabecsülte, tehetségét nyilvánosan is elismerte, de kiélezte s megtoldotta a Kazinczy ellen fordulókat. Linzben több versét is átalakította olyan módon, hogy újra esiszolta, kiegészítette, kis

fejezetekre tagolta, mintegy költői elmélkedéssé fejlesztette őket. A linzi évek papírszeletei közt maradt meg egyébként a versnek (valószínűleg a 30-as évekből való) két töredékkézirata is.

A *Magyar Költő, idegen messzi földön* című, két részből (5. meg 7 énekből) álló Poétai Elmélkedéseken hosszú ideig dolgozott Batsányi. Élete s munkája tanúságait akarta összefoglalni benne; „poétai, vagyis inkább hazafiúi testamentomát“, ahogy Juranits írta Kisfaludy Sándornak 1823-ban. (A Kisfaludy-Társaság lev. tára. Levelek Kisfaludy Sándorhoz, 53.) Hasonlóan nyilatkozott maga a költő is a versekhez a Szépliteraturai Ajándékban fűzött jegyzetek elején. (1825. évf. 121. l.) Legnagyobb részét Párisban, ill. a főváros melletti Bellevilleben írta „falusi csendes magánosságban“. 1815 márciusa és augusztusa között. Többszöri átdolgozás s egyes részeket közzététele után ez a vers is a 30-as évek elején, Linzben kapta meg végleges formáját s a Poétai Munkák 1835-ös kiadásában jelent meg. Ennek második részében az idegen földre vert költő hazájába küldi műsáját, hogy meglássa mégegyszer a Magyar Világot, s hogy elvgye a szeretet, emlékezés és dicsőség koszorúját barátai sírjára vagy homlokára. A múzsa először Vírten állapodik meg s Baróti Szabó sírjánál tanúságot tesz annak halhatatlan érdemeiről. A második rész második éneke — amelyben a múzsa szavai elhangzanak — lényegében készen volt már Párizsban. Szinnyei Ferenc (EPhK. 1900. 264 l.) kétségbevonta ennek lehetőségét s azzal érvelt, hogy a versben Baróti már halottként szerepel; Párizsban viszont — egy a *Mercure Étranger*-ben megjelent cikkében — még mint a magyar írók életben lévő Nosztoráról emlékezik meg róla Batsányi (1813. évf. 221 l.):

Les poètes les plus distingués du dix-huitième siècle sont, le général baron Laurent Orczy, le comte Gédéon Ráday, les comtes Adam et Joseph Teleki, Jean Molnár, François Jaludi (!) Bartsai, Bessenyei, Dugonics, Anyos, le comte Jean Lázár, Nicolas Révai, Verseyi, Pétzeli, Rajnis, Szabó de Barót, Batsányi, Virág et Kisfaludy. Ces cinq derniers sont les plus estimés de tous les poètes vivans, parmi lesquels Szabó de Barót, leur Nestor, s'est particulièrement distingué par ses efforts pour relever la beauté de la poésie hongroise, en adoptant dans ses vers le mesure des vers latins.

A költemény megírása idején valóban úgy tudta a költő, hogy öreg barátja már nem él. Az Aeneis-fordítással kapcsolatban látnuk már, hogy Baróti Szabó neve gyakran előkerül Batsányi párisi levelezésében. 1814. szept. 1-ről, majd okt. 18-ról kelt levelében aggódva kérdezi Gabriellától, mi van a virti aggastyánnal? Ezekre a kérdezőkódésekre kaphatta válaszul Baróti Szabó halálhírét. 1814. nov. 25-én t. i. ezt írta feleségének:

Also auch mein alter lieber guter Freund Szabó Dávid lebt nicht mehr! So geht einer nach dem Andern hin, und lässt mich hier. Erkundige dich noch näher; ich will bestimmt wissen, wann er gestorben sei. Der Zeitungsschreiber Herr v. Detschi (in der Leopoldstadt) könnte mir wohl das Zeitungsblatt durch Dich zukommen lassen, worin er diese traurige Nachricht gegeben hat, u. er wird es hoffentlich gerne tun; er ist ein guter Mensch, der mirs nicht versagen wird. Gewis wird auch in den *Oesterreichischen Annalen* eine biographische Notiz gegeben werden sein, die Du mir leicht verschaffen oder doch copiren lassen könntest. Ich bitte Dich darum: Du weisst, dass er mein ältester u. ein redlicher Freund war. Sein Leben, wie das meine, war dem Vaterlande geweiht. (MTA.-M. irod. Lev. 4° 141.)

Batsányi csak brünni fogságában tudta meg feleségétől, hogy a halálhír nem volt igaz: 1816. január 28–29-én kelt levelében (MTA. M. irod. Lev. 4° 140) ezt írja:

Dass der alte liebe gute Szabó Dávid noch lebe, war für mich jetzt eine ebenso angenehme und erfreuliche, als unerwartete Nachricht. Seit einem Jahre hatte ich ihn nicht nur für tot betrauert, sondern ihm sogar, (in Belleville) das letzte Lebewohl, auf das baldige Wiedersehen in jener besseren Welt recht herzlich nachgesungen. Wie wird

jetzt der arme, kraftlose, bereits 78 jährige, aber sehr gefühlvolle Greis sich um seinen ältesten und liebsten Freund bekümmern, wenn er wirklich noch lebt, und diese abermalige Catastrophe vernommen hat. Und vernommen wird er sie wohl schon haben; denn tausend und tausend andere meiner Landsleute wissen mein neues Unglück gewiss schon längst. Er, der arme Alte, kummert sich jetzt um mich und um Dich; und *sein* Kummer macht mich traurig, weil ich weiss, wie sehr er sich noch am Rande seines Grabes, gekränkt fühlt! — Der H[err] Gemahli unserer seligen Pepi war einst sein Schüler; und es ist wahrlich nicht schön von ihm, dass er sich so wenig um die Existenz eines solchen Lehrers bekümmert, und dir nicht einmahl zu sagen! weiss, ob derselbe noch lebe oder schon begraben sei. Und doch ist jener alte Mann dort Eines der wenigen Fdlen, die auch in der Fremde genannt wurden, und dem Vaterlande auch dort Ehre machen!

Minderről a nyilvánosság előtt is beszámol Batsányi abban a jegyzetben, amelyet a versnek a Szépliteratúrai Ajándékban legelőször közreadott változatához fűzött.

Baróti Szabó Dávid, ki a Virt nevét oly igen ismertetessé tette, élt ugyan még akkor: de a távul levő, s már több időtől fogva idegen messze földön (Európa nyugoti szélén) lakó poéta Bécsből holt hírért vette. Csak később, több esztendő mulva, tudhatta meg bizonyosan, hogy még valósággal életben van, — ámbár, nagy öregsége s igen elgyengült beteges állapota miatt a földi nyomorúságokból felszabadító végórát ohajtván várja, olyan lévén, mint az, aki Jovis ignibus ictus. Vivit, et est vitae nescius ipse suae!

Ugyanezt jelentő, s ezen szókkal bizonyító, saját búcsúzó levelét, melyet, halála előtt nem sok idővel (még utolsó napjaiban is ilyen szomorú állapotjában sem feledkezhetvén el a barátságnak szent törvényeiről), igen erősen és reszkető kézzel írt vala hozzám, itt Felső-Ausztriában vettem, s mély megilletődéssel olvastam, — öböne vesztvén el legrégibb és leghívebb pályafutó bajtársamat; valamint a Haza is egyik legjobb, leghasznosabb, tudós fiát, s a Magyar Nyelv és Poézis egyik legfőbb díszét és oszlopát!

SZEMERE EPIKUS HAGYATÉKA

Szemere Bertalan számkivetésében naplót írt. A naplóban egy helyen 1857 szeptember és október havában azt írja, hogy „Sárospataki növendékek” c. alatt egy terjedelmes, 12 lapnyi terjedelmű éneket írt nagyobbbrészt Patakon élt és tanult ifjak tetteiről. A mű 24 részből fog állni, külön címekkel ellátva. A címeket is felsorolja, kétszer említve Lászlót (XVIII, XXI). A naplójegyzésben említett epikus mű valóban elkészült. 12 szótagos, 4 soros, váltórímű sorai nem a legkiválóbb költőnek mutatják ugyan, de az a törekvése, hogy hős társai emlékéit megörökítse, tiszteletet érdemel. „Ha Homér Hektort s Achillest nem nevezi meg, ki emlékeznék most Trójára és azon nagy korára?... Bár illetettebb tollak fognának hozzá! Csak mi feledkeznénk el a bajnokokról? Ha egy év mulva újra elolvasom és meglehetősen találandom és ha módomban lesz kinyomtatnom, tenni fogom, s igyekszem az országba bejuttatni, hogy mint szikra itt-ott lángra gyujtsa a szunnyadozó lelket.”

Sajnos, nem jelent meg, kéziratban maradt s csak 1927 táján kerülhetett Szemere kéziratilag hagyatékával haza a Nemzeti Múzeumba (Irodalomtörténet 1938, 91. l.). Kiss Ernő Szemere Bertalanról írva még nem tudja, hol van. Harsányi sem, mikor Szemere diákkori eddig ismeretlen verseiről ír (Irod. Közl. 29/30. évf. [1919—1921] 215 lap.) Derék dolog lenne, ha valaki e költő ének kéziratának nyomára vezetne, írja.

A kézirat a Nemzeti Múzeum kézirtatárában van a „Lombok és tövisek” c. gyűjteményben (77—97. l.), csonkán. Hiányzik (sajnos, úgy látszik, örökre) az I—V. ének szövege; de ez nem lényeges rész. A Napló alapján a következő címek voltak: I. *Ifjak*, II. *Szabadság*, III. *Kibékülés*, IV. *Zavar*, V. *Kíséret*. Ezután jön a VI. *Harc*. Ez már megvan. A kézirat előkerülésével a két László-név rejtélye is megoldódott, a XXI. ének címe *Ujházi*.

A vers az események elbeszélésén túl Szemere politikai meggyőződésének is kifejezést ad. A XXIV. versben (Huba ítélete) a népi vonal erősítését követeli és bírálatot mond a 48-as szabadságharc nemzetiségi politikájáról. Ennek tulajdonítja, hogy a 48/49-i forradalom elbukott. Fölmerül itt a kérdés: az ebben az énekben mondtak összefüggenek-e Kossuthnak az emigrációban kialakult politikai elgondolásai-val? A személyeket sokszor nem nevezi meg családnevükön, de némelyiknél jegyzetbe odateszi: (Fáy) Gyula, (Dercsényi) Kálmán, (Teleki) László, (Kossuth) Lajos, (Szemere) Bertalan. Ma már lehetetlen lesz megmondani, hogy a többiek alatt kiket értsünk. A krónikás vers első fogalmazás, több helyen szövegváltoztatás is van a szerző tollából. 1857 szept.-től dec. 1-ig írta.

A szabadságharc több írónak szolgált epikus költeményben tárgyul. Így: Sárosi Aranytrombitája, Jámbor Lajos: *A legtisztább szabadságharc* (Debrecen 1910), P. Szathmári Károly: *Puk Mihály* (Debr. Szemle), Taksonyi József: *A szabadságharc verses története* (1897), Farkas Emőd: *A szabadságharc 1848/9-ben*, Pap János: *Tamás családja* (1883), Fejér István: *Vas Pista*, Gyulai Pál: *Romhányi*. Arany László: *A szökevény*. Ezek sorában Szemere Bertalan műve is hézagpótló. Közzöljük belőle az önmaga szabadságharc alatti működéséről szóló ének egy részét (a szabadsapatok felállításáról) és a fent említett befejező részt.

Vadászkalapokon zöld szalagbul bokor,
Hófehér szűrőkön hímzett cser-levelek,
Aggból és ifjúból áll vegyest e tábor,
Ohajtnátok tudni, vajjon kik lehetnek?

Vajjon kik lehetnek e polgár daliák,
Lengő golyos gatyában, puskával vállukon?
Kik ők? — Felsőmagyarországi guerillák,
Midőn ellenség dül, hogy maradnának honn.

Zöld cserfalevelet kalapjukhoz tűztek,
Alatta címer, rá metszve: „Népért mindent”
Apró csapatokban harcot ők így űztek,
Úton és útfélen fárasztva az ellent.

Berkek' sűrűjében megvonulnak itt-ott,
Elő, úti sereget lesve mint a nyulat,
Sok osztrák, sok muszka ekképen elhullott,
S ha isten akarja, még több is elhullhat.

Hol erős az ellen, hegytetőkre szállnak,
Honukban bujdosva rabló életet élnek,
Ha kenyerek nincsen, vad gyümölcsöt találnak,
Kitéve hidegnek, esőnek és szélnek.

Örtüzeket gyujtnak bércek ormán éjjel,
Nekik ez telegráf, az ellennek egy csel,
Kit vele veszélybe csalogatván szépen,
Rárohannak, vadra mint vadászok éjjel.

Portyáznak ellenség után és előtte,
Ha jön, az élelmet előle elrejtik,
Ha fut, ólálkodnak nyomában mögötte,
És kullongó népét leskődve elejtik.

Igy él a guerilla, védve édes honát,
Néjét férje, fia jó anyját elhagyá,
Hegytetőn járva, magasbul mit belát,
Egy ország az, s mint hű polgár vigyáz reád.

Ötezer guerilla! édes kedves sergem,
En toborzám őket, büszke vagyok rájuk,
Kik elhulltak, miként *apjok* úgy kesergem,
Hiában hulltak el, — rabbá lőn hazájok.

XXIV. — Huba ítélete

Hosszú tíz éve, hogy száműzésben élek
A franciák földén, szegény e sem szabad!
Szívem csüggedez bár, még mindig remélek,
Késsék bár az új kor, de az el nem marad.

Számlálom az évet, mint számlál más napot,
Foly az szakadatlan mint hab, hullám után,
Itt illatos virág partok közt, és amott
Sötét erdők és tar szirtek között folyván.

A honon kívül is velem van szép hazám,
Szívem közepében mélyen él bájképe,
Távol fekszik tőlem, de közel van hozzám,
S lelke napként átvonul dicső népe.

Ó arany álmai gyermek- s ifjúkornak,
Mi édes s fájdalmas érzés vonz hozzátok!
Keblem vágyi mindig újra felforrnak
Ha visszapillantok távolombul rátok.

Mi boldog valék ott mint ártatlan gyermek,
Patakon, hol fürgén habz a szőke Bodrog,
Nézve, hova szálltak, úszva mint eveztek,
S partját mint nyalдостák szélben a vízfodrok.

Tanulmány s mulatság közt időnk vigan mult,
Örömem tiszta volt, bánatom mulékony,
Keblemben a jó s szép' szűz virága virult,
Barátságunk nem volt mint hold változékony.

Eltem derült volt, mint zöld erdő zugása,
Miknek lombjai közt víg madarak szólnak,
A jövő tiszta mint hajnal hasadása,
Mely fénnel kél nyomán hunyó csillagoknak.

Estenkint sétálék enyhe holdvilágnál
Rákóczi várának tornyos romja körül,
Mely a Bodrog fölött emelkedve ott áll, —
Kisértetként nézve az éjen keresztül.

Bánatos volt nekem e hőskor' emléke,
Ha sokáig nézém, szívem elelszorult,
De könnyemtől szemem sokáig nem ége, —
Ifjaké e remény, vénké az elmúlt.

Ó akkor nem hittem, hogy száműzött leszek,
Hazám vesztét itten távolban siratva,
S hírt róla utazó felhőktől kérdezek,
Melyek fejem felett zúgva szállnak tova!

Nem hittem, hogy eszem, mint hivatlan vendég
Hontalan bújdosó keserű kenyerét,
Sem hogy beutazom, midőn borult az ég,
Törékeny hajókon, nagy világ tengerét.

A sors úgy akarta! Zsellér legyek itten,
Adómat fizetem, de nem birok joggal,
Több embert ismerek, nem vagyok meglhiitten
Senkivel, nem élek, mint honn, barátokkal.

Milliók közt vagyok magános remete,
Fájdalmam egy világ, lelkem kis harmatszern.
Akármerre fordul szemem tekintete,
Hazám, s benne édes rokonim nem lelem.

Szüntelen keresve, sehol nem találom
De én társalkodom örökké csak velök,
Ha ébren vagyok, és ha jó éjjel álom,
Egy rövid perczig sem lehetek nélkülök.

Almimban legtöbbször Patak körül bolygok,
Vár' ormán Rákóczit látom busan ülvé,
Vagy a hős Arpádot, hat vezérrel kullog,
Dicső hona vesztén most búa merülvé,

Suttogva beszélve, tanácskoznak együtt,
Markaikban csörög súlyos ércbuzogány,
Tövében megrendül a bástya, ha rá üt,
Egy-egy nagy darab kő a mélybe omolván.

Egyszer csoportukból kivált a bölcs Fluba,
Nemzetségem őse, egyik hazaszerző,
S mondá: „Miért merülsz oly végtelen búa?
Magyar földön magyar nemzeté a jövő.

Ne vesd meg a fegyvert, de fegyver nem elég,
E korban nem az győz, aki csupán vitéz,
Szellemi felsőbbtség s műveltség is kell még,
Szabad csak a nép lesz, melynél vezér az ész.

Nem pusztítá-e el szép hazád vad tatár,
Mint felhőszakadás rombolván síkjait?
Elnúlt az — mint elfoly a rohanó vízár,
Mély után a határ még szebben fölvirít.

Nem laká-e kétszáz évig vad muzulmán
Budát, Egret, Temest s Dunánk dus vidékét,
Népeink virágát mint halál kaszálván
S dúlván, vivén, nehéz munkája termékét?

S ő most saját földén sem úr, a hatalmas,
Ásiába, honnan jött, esdve visszanéz,
Mert csak prédából élt mint él a bérci sas, —
Minden kar tehetlen, ha nem vezérli ész.

Nemzeti bajnokink miért nem győzének,
Bocskay és Bethlen, Rákóczi s Tököli?

Nem vívák ügyét a nép nagy tömegének,
Mint azt szent szabadság s jogelv követeli.

Az csak protestáns, ez arisztokrata volt,
Párté volt ügye csak, nem a nagy nemzeté,
Eme kettő ősi ház fényéért harcolt,
Csoda e, ha utján át *hon* nem követé?

A népnek ösztöne, hidd el, csalhatatlan,
Mint a vadászeb jó gazdájával marad,
De olyan ösvényre uszítod hiában
Hol ő nem érzi, hogy áltment az *igaz* vad.

Az utolsó harcban, mit mostan vívtatok,
Igaz, hogy szabadság az összes népre várt,
S ily közel buktához nem állt még a zsarnok,
Muzska segély nélkül ő a sír szélén járt,

Zászlótokon írva volt a szent *Szabadság*,
Hajdan ez elég volt, korunkban nem elég
Botlástokat észrevette a gaz osztrák,
S magáéra írta e szót: Nemzetiség.

Nála ez ürügy volt, nálatok ne legyen,
Arany betű himzje a tiétekre azt,
S Magyarhon sok *faja* mind veletek megyen
Nemcsak úgy mint nemes, nemcsak úgy mint paraszt,

Kell, hogy szószólói legyetek a jognak,
És még ezenkívül, a nemzetiségnek,
S senki nem fog lenni véde a zsarnoknak,
Zsarnokot *nép*fajok, *szabadok*, nem védnek.

Világ csodálását érdemli a magyar,
Nem úgy hódított ő, mint annyi sok nemzet,
Mit honául szerzett buzogánnyal e kar,
Bölcsessége által *szabad* honná is tett.

Beborult halmai felett kéklő ege?
Ne búsulj, szélvész jön, s újra majd felderül,
Szabadságkedvellő népnek van serege
Mindig, mihelyst harsog trombita, lóra ül”.

Igy szólt ő... Ejjél volt, holdvilágos éjjel,
S a vár egyházában egy harang megkondul,
Testhalmokat láték kelni szerte széjjel
Tiszán s Dunán ismét, és Dunán s Tiszán tul,

Fehér lepedőkbe burkolózott lelkek
Szállongnak a légben uszó fényes hajjal,
S hol egyik halomra, hol másra röppentek,
Nyögve mint őszi szél, siránkozó zajjal.

Összetett kezekkel néztek föl az égbe,
Hol a szabadságnak istene lakozik,
S síron mint oltáron, mely kél a térségbe,
Mind az szent honáért forrón imádkozik.

Egy lágy himnusz volt az, gyönyörű, zengzetes,
Sokféle nyelveknek édes vegyülete,
Oláh, magyar, német, szláv szó együtt repes, —
Mint egy új nyelv — mennynek boltozata fele.

Bámulásom látva, hozzám Huba így szólt:
„Nem lidércek ezek, sem hulló csillagok,
Lelke ez a népnek, mely harcunkban megholt,
Hol elholt magyar, szláv, oláh, német bajnok.

Sírdombrul sírdombra kibékülve járnak,
Mindenik jót akart, bár más úton haladt,
Fájdalommal látják végét a csatának,
S a rabláncot, melynek nyögők terhe alatt.

Ha föltámadnának, ők most mást tennének,
Ti kik élők vagytok, tegyetek hát máskép,
Multat adjátok ált örök feledésnek,
Csak ha szövetkeztek, lehettek szabad nép”.

Közlő: Gulyás József

ARANY ÖNÉLETRAJZI JEGYZETE

A M. N. Múzeum kéziratárában található az alábbi kiadatlan önéletrajzi jegyzet, amely kiegészítésül készült Kertbeny Károly egyik Arany-életrajzához. Sikerült megállapítanom, hogy az 1851-ben kelt életrajzra vonatkozik Aranynek ez a hozzászólása (Ueber den Dichter und seine Werke. Erzählende Dichtungen von J. Arany. I. Zweite Auflage. Leipzig, 1853. VII—XXIV. l.). Így egészítendő ki a nemrég megjelent katalógusban is (Kéziratok források az Országos Széchényi Könyvtárban. 1789—1867. Bp., 1950. 13. l. 145. sz.). Szövege a következő:

Még egy szót!

Utólagosan megolvassván a Kertbeny-féle életrajzot, abban, a már kijegyzett hibákon kívül, még csak következő tévedéseket találtam:

1. Nem emlékszem, mikor tanultam olvasni, pedig 3 éves koromból már több dologra emlékszem s így nem tévedek, ha 4—5 év helyett 3—4 évet mondok.¹

2. Debrecenben nem ragyogtam mingyárt az első tanulók közt,² csak kisújszállásról visszamenetem utání nyáron küzdöttem fel 150—160 tanuló közt magamat 6-iknak.

3. Anyám halálát álmodtam, nem csak úgy éreztem meg.³

4. Nem mingyárt a marcziusi napokban, de egy év múlva, Május 9. 1849. neveztettem ki concipistának;⁴ a többi, olly módosítással, mint én megírtam, állhat. S a Petőfiveli viszony kezdete elég jól van előadva. Kertbeny ez életrajzot saját levelem után írta, az ördög tudja, honnan szedte belé e baklövőseket!

Közlő: Scheiber Sándor

¹ Kertbenynél (VII. l.): „...indem das vier- bis fünfjährige Kind allein dadurch lesen lernte, dass ihm der Vater die Buchstaben in der Asche des Heerdes vorzeichnete.”

² Kertbenynél (u. o.): „Dort glänzte er unter den Ersten der Schüler...”

³ Kertbenynél (VIII. l.): „...als ihm eine innere Stimme zuflüsterte, er möge nach seiner Heimath zurück eilen, denn seine Mutter sei gestorben.”

⁴ Kertbenynél (XII. l.): „Gleich in den Märztagen nahm Arany als Conzipist Platz im Ministerium Szemere”

ARANY JÁNOS „SENKI PÁL“-JA

Arany János utolsó költői sóhaja 1882-ből általánosan ismert (ÖM. IX. 449. l.):

Mi vagyok én? Senki Pál.
Egy fájó gép, mely pipál.

Sűrűn idézték anélkül, hogy ismerték volna pontos értelmét.¹ Pedig nem érdektelen tudnunk, ki az a Senki Pál, akivel Arany azonosítja magát halála előtt. *Voinovich Géza* — beszélgetésünk során — említette, hogy ezzel a névvel egy ízben találkozott *Kriza János* népdalgyűjteményében:²

Látom ugyan jól ittál,
Te nagy torku Sönki Pál!

Magától Aranytól tudjuk, hogy különösen szalontai diákeveiben falta a ponyvairodalmat (Önéletrajzi levele³ Gyulai Pálhoz 1855 június 7.-ről. ÖM. IX. XXXVII. l.): „GVADÁNYI, a HÁRMAS HISTÓRIA (HALLERÉ), ERBIA⁴ s több e féle dolgok, DÉCSI OSMANOGRÁFIAJA, FORTUNATUS s mit én tudom miféle apróság, a ponyvairodalom egész özönével együtt, az egész városban lett kutatva, elkölsönözve és megéve.”

Senki Pál az agg költő emlékezetében szintén ponyva-olvasmányaiból bukant fel. Itt igen közismert figura. Ügyefogyott, tehetetlen, kétbalkezes, nincstelen Schlemihl-típus, akinek semmi sem sikerül. Ráadásul még beteg. Találhatott hát benne Arany rokonvonásokat. A vele foglalkozó ponyvetermékek hangja vaskos, parasztiisan szabadszájú, ami nem idegen Aranytól sem.

Az Orsz. Széchényi Könyvtár ponyvagűjteményében következő feldolgozásaira leltem:⁵

1. *Senki Pálnak szabaduló levele, és nevezetes tanult mestersége és szép három vllági dallok.* H. és év n. [1700-as évek végén]. Számozatlan 8 l. Címképen: A szabaduló Senki Pál. (Jelzete: L. eleg. m. 935 sz.).

Az elején olvasható „Senki Pálnak Conventziója, mely 1514-dik Esztendőben adatott ki.” Ime, néhány szemelvény belőle:

„Esztendeig fizetésed pedig ez lészen: Minden hétre .hat nap, hetedik a' szerző.”

„Öltözeted pedig ez lészen: Nád ing, lapu gatyád, pölhös zab tarisznád, roka torkú tsizmád, tsallán öved, Juhpikék széllel bélelt mentéd szalma zsinórral... torma levélből tsinált kurta dolmánkád, hársfából bakantsod, bikfából sarkantyúd... Hóhér istrángja nyakra való” (2. l.).

„Ezen fellyül a' midőn szomorú lészesz, ... akasztó fa légyen a' nyúgodalmad...” (3. l.).

„Tanult mesterségei” között sok minden szerepel, de esetlenségében egyikhez sem ért. A következő sorok talán legjobban találnak Aranyhoz, bátran írhatta volna magáról: „A' mi pedig az életéhez tartozik, egyszer kérdezték tőle, hány esztendő's volna, ilyen szókkal botsátotta a' véle barátkozó Ellenségit, hogy huszonöt esztendő's volna, de ötven esztendeig beteg volt” (5. l. A kiemelés tőlem).

¹ Péterfy Jenő: Összegyűjtött munkái. I. Bp., 1901. 254. l.

² Vadrózsák. I. Kolozsvárt, 1863. 80. l. 196. sz.; MNGy, XI, Bp., 1911, 115. l.

³ Arany egy eddig ismeretlen önéletrajzi jegyzetéről másutt szólok.

⁴ Erbia Pálffy Sámuel által. Pesten, 1805. V. ö. *György Lajos*: A magyar regény előzményei. Bp., 1941. 351–353. l.

⁵ A ponyva-irodalom most készülő hatalmas bibliográfiájának használatáért itt is hálás köszönetet mondok *Borzsák István* barátomnak.

Ezután következik a három világi dal.

2. *Senki Jancsinak fölszabaduló Levele és nevezetes tanult mestersége, három szép dallal, melyeknek se füle se farka nincs.* Végy meg édes atyámfia! meg nem bánod. Budán, 1865. Nyom. Bagó Mártonnál. 8 l.

Címe egy kevésbé eltér a fenti füzetétől, de tartalma alig. Talán csak abban különbözik, hogy a sikamlósabb helyeket átugorja. Afféle kasztigált kiadás. A „konvenczió” kiadatásának éve: 1307. Toldások is vannak benne, mint pl. a következő:

„Nevednapján így köszöntlek: hogy egyen meg a tetű, két lábadnál felakasztva legyen egy nagy B betű” stb. (5. l.).

A három vers is azonos (a harmadik vers utolsó szakasza maradt el csupán).

3. *Új Senki Pál, vagy: a soha meg nem halt és most mégis újra feltámadott Senki Palkó élete — élehetlenségének mindennemű sallangtalansággal felákom-bákomozott megírása, melyet a szép tudománytalanságot kedvelők hurut és nátha kergető mulatságául lekörmölt Vidory Pista 8681-ik⁶ esztendőben az ő keserv-terelenségének napjaiban.* Nyomatott és kapható Bartalits Imre könyvnyomdájában. 8. l. Címlepon: Senki Pál az oroszlánt számárnak nézi.

„Szabaduló levele”-ből elkecserezés tör elő a kiegyezés és az Ausztriával való közösködés miatt: „Mint ily minden nemes tulajdonokkal bővelkedő kometának évi fizetés fejében határoztak: 100,000 darab látatlan színű magyar aranyat, egy nyakába hordozandó feneketlen kvotás tarisznyát, bele deficit czipót, közös pogácsát, stempeli lepényt; hogy pedig valahogy a közös-ügyes jégeső el ne verje, öltözkül delegatyus gatyát, lukacsos budget kalapot, és egy alkotmányos subának keresztelt összekutyorodott privigyei szürkankót” (3. l.).

„Senki Palkónak nevezetes tanult mestersége” felsorolásából csak egyet idézünk, amelyet illusztrál a címkép is: „Erővel természet-búvár akart lenni, még is olyan juhász lett, hogy még az oroszlányt is a maga szamarának nézte” (4. l.).

„Senki Palkónak nevezetes találmányai” után két vers következik még: „Senki Palkó mint doktor” és „Senki Palkó nótája” (ez utóbbi nagyevőnek-nagyivónak mutatja).

4. *Senki Pálnak szabaduló levele és nevezetes tanult mestersége.* Budapest, E. n. Bartalits Imre könyvnyomdája. 4. l. Címkép álló alakban ábrázolja.

Az 1. számú ponyva-füzettel csaknem szó szerinti megegyezik, csupán a „Ccnventio” éve módosul 1714-re. A három dal helyett egy újat kapunk: „Ének ősapánk- és anyánkról”, amely a bűnbeesést és a paradicsomból való kiűzetést beszéli el.

Ez a megőrződött négy kiadás (bizonyára volt több is) elég jól mutatja Senki Pál alakjának kedveltségét s következtetni lehet belőle elterjedésére. Népszerűségére mutat előfordulása a közmondásokban:

Senki Pál.

Atellenben lakik Senki Pállal.

(Azaz nincs szállása, nincs hova fejét lehajtania.)⁷

Senki Pálról említés történik az irodalomban már Arany előtt is, és pedig olyan költőnél, aki Aranynak emlékébe idézhette ifjúkori ponyvaolvasmányainak hősét. Léway József költeményes kötetében, amelyet a szerző „barátságá jelül”

⁶ Jobbról balra olvasva 1868-at ad.

⁷ Erdélyi János: Magyar közmondások könyve. Pesten. 1851. 349. l. 6776. sz.; l. még Czuczor–Fogarasi: A magyar nyelv szótára. V. Pest, 1870. 784. l.

⁸ Léway József költeményei. I. Pesten, 1852. 161–162. l.; Összes költeményei. I. Bp., 1881. 218–219. l.; V. ö. Arany verses levelét Léwayhoz 1852 július 13-ról (ÖM. XII. 7–10 l.).

Aranynak ajánlott, az egyik versnek „Senki Pál” a címe.⁸ Lévy Senki Pálja duhaj, kóbor, csélcsep, henyélő, a holnapal mit sem gondoló.

S holtig élek, ugy-e bár?
S nevem mégis Senki Pál!

Bús Vitéznek (Matkovich Pálnak), az 1850—60-as évek divatos pesti humoristájának egyik novelláskötete is ezt a címet viseli: Senki Pál történeteiből.⁹

Aranytól nyer azután ösztönzést Vietórisz József, hogy önéletrajzi verses regényét így keresztelje el.¹⁰ Önmagát e névvel tudta legtalálókban jellemezni, miközben ráfelejtkezett Arany soraira és rímeire (50. l.):

Csak most jutott a gondolatra,
Hogy semmi más, mint Senki Pál!
Ám, hogy csalódott, nem mutatja,
Kártyáz, vadászgat és pipál...

Dolgozatomban talán sikerült bizonyítanom, hogy Arany miként ragaszkodott végső költői megszólalásáig az „epikai hitel”-hez; miként használta fel utolsó két sorához a fenti anyagot. Igaza van Voinovich Gézának, mikor azt írta: „Aranynál a legparányibb apróságok összegyűjtése is tanulságos.”¹¹

Scheiber Sándor

⁸ Bp., 1881. (Szépirodalmi Könyvtár III.).

¹⁰ Senki Pál. Költői elbeszélés Bp., 1924.

¹¹ Magyar Bibliofil Szemle. II. 1925. 11. l.

EZÓPUS FABULÁI

Az 1536. évi kiadás hasonmása. Budapest, 1950. Közoktatásügyi Kiadó.

Bár a régi magyar irodalom területén a szövegkiadások terén a multban is nagyon sok szerencsés kezdeményezés történt és alapvető eredmény született, mégsem mondhatjuk, hogy a népi demokrácia szövegkiadói számára nem is akad tennivaló. Ellenkezőleg: több a kelleténél. A Régi Magyar Költők Tára és a Heinrich-féle Régi Magyar Könyvtár folytatásra vár, s számos, a kutatók és a nagy érdeklődést eláruló egyetemi hallgatók számára nehezen vagy egyáltalán hozzá nem férhető mű lapul pesti és vidéki könyvtárainkban, sőt külföldön is. Ezek — nem egy közülük unikum, s ki vannak téve az elkallódás veszélyének — feltámadásra várnak. Haladó hagyományaink szeretete és ápolása kötelez, hogy végrehatalahára napvilágot lássanak.

Ezért köszöntjük megkülönböztetett figyelemmel az első magyarra fordított és kinyomtatott Ezópus fabulák 1536. évi eredetijének hasonmás-kiadását. A „megkülönböztetett figyelem” és a kiadvány jelentősége késztet arra, hogy a kiadás körüli problémákra és hiányokra élesen mutassunk rá.

A hasonmás tökéletes, minden igényt kielégít, hisz a könyvet nem csupán tartalmában, azaz szövegében, hanem eredeti formájában is megsokszorozza és így örökíti tovább: az eredetit teljesen helyettesíti. Ez a jelen esetben azért is lényeges, mert csak néhány példányának kegyelmezett meg a könyv két nagy ellensége: a „nyájas olvasó” és az idő; s ezt a néhány példányt könyvtáraink — méltán — féltett ritkaságként kezelik, óvják és nem szívesen adják sokak kezébe.

Feltűnő és szokatlan, hogy a hasonmásához a magát meg nem nevező közreadó „a szélesebb körben való felhasználás érdekében” csupán egy nyúlfarknyi (tizen-négy soros) bevezetést, tartalommutatót és négy lapnyi, eléggé hiányos szójegyzéket csapott. A műre, annak jelentőségére, fordítójára stb. szót sem pazarol, pedig e mostani kiadásnak pusztá ténye is arra utal, hogy valamiképpen jelentős alkotással állunk szemben. Hogyne volna jelentős, hisz a nemzeti nyelv szempontjából irodalmunk fontos állomása és világi szépprózánk úttörő megnyilatkozása, a fordító Pesti Gábor pedig az irodalmi anyanyelvűség harcosa és az első tudatos magyar stílszta. Nem valószínű, hogy a címzett, a „szélesebb kör” minderről oly sokat tudna! Ezért szükséges és elengedhetetlen az előszó, melyben az olvasót segítjük, irányítjuk, megismertetjük az íróval és tálcán visszük néki azt a minimális tudnivalót, melynek birtokában jól és helyesen érti meg a művet. Egyszóval: a legújabb kutatások eredményeit adjuk dióhéjban. De már nem utolsó sorban itt kell rámutatnunk arra is, mit ad ez a könyv a mának, amiért külön is érdemes volt a sok százéves homályból napfényre hozni. Sokat. Felszabadulás utáni fordítási irodalmunkat olvasgatva gyakran maradt vissza bennünk valami keserű szájíz, szinte feljajdultunk: hogy lehet így kerébe törni Petőfi, Arany, Móricz Zsigmond nyelvét! A gazdag nemzeti hagyományból ime be tudjuk mutatni egyik boldog őst, ki több mint négyszáz évvel ezelőtt mélyebben átértette hivatását, jobban szerette, ismerte anyanyelvét, különben fordított, mint ők. Nem vallanak szégyent, ha tanulni hozzá mennek vissza.

De továbbmenve, a régi irodalom kutatói számára is kellett volna valami keveset mondania. Ktől várhatjuk ezt joggal, ha nem attól, ki a munkát érdemesnek találta kiadni s aki ezzel természetszerűen behatóbban foglalkozott? Ha már a szerzővel és a művel, a körötte rajzó problémákkal nem is foglalkozott, ha valami újat vagy legalább a réginek rendszerezését, ártértékelését nem is adta meg, pedig erre Szilády Áron példája és eredményei köteleznek, legalább Pesti Gábor könyvének sorsáról: hány példány maradt fent, kiadták-e már, hogyan, voltak-e kísérletek hasonmáskiadásra, hogy valósult meg a mostani, melyik fentmaradt példányról való e mostani hasonmás? — értesítene minket, bizonyos bibliográfiát adna, hisz e sok, szétszórt adat összefogása is tanulságos lenne. Megtudnók többek között azt, hogy e kiadás tervét az Akadémia közel harminc évvel ezelőtt már magáévá tette, s megbízta Mészöly Gedeont kiadásával; ő fényképezette le az Akadémia könyvtárának példányát, s erről készült ez a kiadás évtizedekkel utóbb, mert a régi Akadémiára jellemző „tudományos” személyi szempontok miatt lekerült a napirendről. Az sem érdektelen, hogy Toldy Ferenc már a múlt században érdemesnek tartotta kiadni, de ő nemcsak tartalommutatót és szójegyzéket csatolt hozzá, hanem a maga idejében kitűnő, a problémák egész teljességét felölelő, értékes bevezetést is. Ez az új kiadás azért vált szükségessé, mert Toldy maga is könyvritkaság, másrészt pedig ártírt és többhelyütt pontatlan. Ha Toldy a múlt században eleget tudott kora színvonalán tenni a tudományos közreadás követelményeinek, akkor ez ma sokkal fejlettebb színvonalon elengedhetetlen kötelesség.

Gerézi Rabán

W. M. THACKERAY: HIÚSÁG VÁSÁRA

Ford.: Vas István, bevezette Sötér István
Szépirodalmi Könyvkiadó, 1950. I—II. 392.383 1.

Még javában tart a napoleoni háborúk színjátéka, amikor az európai hadszínterektől távol, Kalkuttában megszületik a század később oly keserű és élesszemű angol írója: Thackeray. (1811.) Egy évvel előbb még magasan ragyog Bonaparte csillaga, s többek közt ez az év hozza a magyar nemesi insurrectio győri futását is a „retirálj, retirálj, Komáromig meg se állj” dallamára. Thackeray születése után egy évvel viszont: Borodino, Kutuzov győzelmes visszaütése, bukás, majd Szent Ilona. A korzikai sas röpte száznapos vergődés után végleg lehanyatlik Waterloonál, s „a dicsőséges híradásra egész Anglia megremeg a diadaltól” — ahogy Thackeray írja később. A viktóriánus Anglia fénykora kezdődik Wellington győzelmével. A gyarmatbirodalom biztonságát látszólag semmi sem fenyegeti: többé, legalábbis a búr háborúig. „Virágzó” korszak ez, hatalmasan fejlődő iparral, óriásira duzzadt kereskedelemmel. Évi többezer fontból parádézó divatmajmok, mint Brummel, ünnepelt szépségek, kétes üzleteket lebonyolító gyarmati kormányzók, mint Warren Hastings, arisztokraták, akiknek rosszul jött a gabonavám eltörlése, gyárosok, akiket az 1832-es választójogi reform bejuttat a parlamentbe, forradalmár-lelkű költők, mint Shelley —: ez a felszín ragyogása s ez alatt érlelődik, egyre jobban kibontakozik a munkásmozgalom. A képmutatás, a fokozódó kizsákmányolás, a profitért hajszolt gyermekmunka s az Európán végigsöprő forradalmi hullám korszaka ez: Angliában a charistáknak már öt napilapjuk van s egy folyóiratuk is (a Democratic Review), és 1864-ben, egy évvel Thackeray halála után éppen London lesz a színhelye az első nagyjelentőségű megmozdulásnak. A St. Martin's Hallban Marx közreműködésével megalakul az I. Internacionálé.

Napoleon bukása és a Nemzetközi Munkásszövetség létrejötte: Thackeray életének ez a két határköve. A kettő közül döntő hatással csak az előző volt rá s az azt követő Viktória-korszak, úgy, ahogy az angol burzsoázia és arisztokrácia életében tükröződött. A Hiúság vásárának nagy szatírája ezt a két vezető oszlopyt figurázza ki metsző könyörtelenséggel.

Alakok egész sorát mozgatja a londoni Russel Squaretől Brüsszelig és Waterlooig terjedő színtéren, a múlt század tizes éveiben. Sorsukat egy központi szereplő: Becky Sharp alakján keresztül kísérjük figyelemmel. A könyv alcíme (regény, amelynek nincs hőse) utal arra, hogy Beckyt sem tekinthetjük a regény hősének — ő sem érdemes erre. Becky a nyomor homályából, a Soho városnegyedéből indul el szerencsét próbálni, s addig próbálja, míg aztán hétpróbás szélhámosná válik. Műveltség, ész, tehetség szempontjából a legkülömb, de emberi értékeit tekintve éppoly szármalmas, mint a többiek. Hideg, számító, ravasz törtető, aki nem válogat az eszközökben, tűzön-vízen keresztül érvényesülni akar, hiszen ő is sznob, mint körülötte mindenki. Ott van Osborne, a vagyonos tőzsdés, aki szórja a pénzt, hogy fia, George, a csinos és könnyelmű katonatiszt bejuthasson a „jó társaságba”. Mikor George elesik a waterlooi csatában, az öreg kisunokájával kapcsolatban szövi tovább terveit s elkényeztetett, nyűgös dandyt nevel belőle. S milyen következetes ez az idősebb Osborné! Legjobb barátját, Sedleyt, meg sem ismeri többé, midőn az tönkremegy, s azt sem engedi, hogy George elvegye feleségül Sedley lányát, Emiliát. George sem akarja különösebben ezt a házasságot, bármennyire elkötelezte is magát: neki Emilia rangban alacsony, mert ugyanolyan kereskedőivadék, mint ő. Egy érzelmes pillanatában, barátja Dobbin ezredes biztatására mégis elveszi, s ettől kezdve, noha apja kitagadja, George nagy léleknek érzi magát. Az Osborne-kisasszonyok sznobsága azonban sohasem fogadja be szegény Emmyt, aki naiv és buta szerelemmel csügg üresfejű és üresszívú urán.

Ezek közt az emberek közt éppen Becky Sharp legyen kivétel? Becky, aki árvalány, és sajátmagának kell egyenesbevennie az életét? Nem, Becky sokkal „okosabb”, mégcsak lázadó sem lesz belőle, hanem az emberi butaság haszonélvezőjévé fejlődik Sir Pitt Crawley családi körében, ahol mint nevelő nő él. A báró durva, részeges és műveletlen. Testvére, Bute Crawley, a falu lelkésze sem sokkal különb nála. A lelkész és a báró családja késhegyig menő harcot vív nagynénjük, az idős Mathilde Crawley kisasszony részéről várható örökségért. Crawley kisasszony kedvencét, a báró fiatalabb fiát Becky elesébitja. Rawdon, a korlátolt, derék lovaskapitány ezzel eljuttassa a nagynéni jóindulatát és az örökséget, amely a báró másik fiára, Pittre, a puritán és finommodorú úriemberre, a malátáról szóló röpírat halhatatlan szerzőjére, a jövődöbéli parlamenti szónokra és kegyes farizeusra marad. Becky és Rawden „évi semmiből” élnek fényűző módon, s ügyes szélhámoskodásuk még a királyi udvarba is eljuttatja őket, főleg Steyne márk pártfogásával, akinek a szerepe miatt Rawdon végülis elválik feleségétől. Becky magára maradv egyre lejjebb esszik a lejtőn. Utolsó hírünk róla az, hogy ismét összeakadva a Sedley-családdal, Emilia bátyjának, a kövér Joseph Sedleynek a nyakába varrja magát.

Ezen a két szálon, Emilia és Becky sorsán fut a történet, s mint ahogy nincsenek hősei, úgy az elmondottakon kívül bonyolultabb eseménye sem a regénynek. Az élet egyszerű, apró eseményei töltik ki, s a történelmi háttérben hétköznapi alakok mozognak. De ezek a köznapi s kisebb-nagyob mértékben ellenszenyes alakok mégis *tipusok*: a napoleoni kor angol uralkodóosztályának típusai, akikre Thackeray mérhetetlen utálattal néz. „Kötelességünk kimondani az igazságot, amennyire ismerjük” — ez az ő hitvallása, és ennek a következménye az, hogy minden egyes alakját gombostűre tűzi, izekre szedi, — hibátlan, rokonszenyes, vagy éppen kiváló és becsülésre érdemes

alakok úgyszólván nincsenek is a műben. Mert Thackeray igazmondása: a moralista ítélkezése (az eredeti angol kiadás címlapja ezt is ábrázolta), aki nevelő, jóraintő prédikációival éppúgy a hibákat ostorozza, mint ahogy volta-képpen jellem, vagy sors-ábrázolásainak is ugyanaz a célja. S ugyan mi más is fusson a tollára egy moralizáló hajlamú írónak Fielding után Viktória királynő Angliájában — ha ragaszkodik az igazsághoz —, mint a legkeserűbb gúnyolódás? Az élet értékei, az emberek jelleme, az érzések, a vágyak, mind torzra facsarodnak a kapitalista szabadverseny vad tülekedésében. A City gazdag tőzsdései csillapíthatatlan szomjúsággal vágyódnak a West End arisztokrata világa felé, s hogy céljuk elérhessék, minden ostobaságra képesek, akár hajdani rokonuk, Molière urhatnám polgára. Thackeray világában mindenki törtet, hizeleg, színészkedik, csal, hazudik és szélhámoskodik. Életük mulatságos, de végtére is szomorúvá aljasodó komédia, ahol a csalóknak minden sikerül, de előbb-utóbb ők is ráfizetnek — vanitatum vanitas. S a Vanity Fair egészében ezt igazolja.

„E történet rendezője — mondja Thackeray — azért kívánja megmutatni és ostorozni a maga gazembereit, mert őszintén gyűlöli őket“. Persze, ez a gyűlölet nem párosul határozott célra irányuló szeretettel. Kissé elmosódó az az embereszmény, amely az író szeme előtt lebeg, s ez sokszor érzelmes-ségre csábíthatná, a homályosan megfogalmazott jóság és becsületesség általánosságokba vesző követelésére. Az érzelmességet komoly művészi önfegyelemmel sikerül elkerülnie. Osztályhelyzetéből, moralista magatartásából, a sznobok iránt érzett gyűlöletéből származik sajátos szemlélete, s innét erednek e szemlélet korlátai is. A hazugságot, önzést, sznobizmust nemcsak az uralkodóosztály hibájának tartja, hanem ítélkezését az egész életre is kiterjeszti, s ez egyik tévedése. Alig lát valami biztatót az életben, de mégis tévednénk, ha azt hinnék, — miut ahogy Sötér bevezetője állítja — hogy nem szereti az embert. Kegyetlen ironiája és részvétlennek tűnő emberábrázolása igazában a esalódott emberszeretet visszajára-fordulása. A Hiúság vásárának sokszor már-már hideg csillogását — igaz — csak az író szikrázó humora enyhíti, s ebben a nagyméretű „bábjáték“-ban valóban kevés az emberszeretet. De nem lenne igazságos őt csak ebből megítélnünk. 1846-ban írta ezt a művét, rengeteg keserű tapasztalat után. Gyötrelmes cambridgei diákévek, szerkesztőségi robot, vagyoni csőd, szerencsétlen házasság — ez és még sok minden van a Vanity Fair mögött. Am azután jön a Pendennis, amely már sokkal megenyhültebb, melegebb és emberibb, a Henry Esmond, amely olyan, mint egy tiszta, szívhez szóló románc, s végülis Thackerayben is lehet derék és becsületes, tisztajellemű és szeretettel megrajzolt alakokat találni, ha nem rekedünk meg a Hiúság vásáránál, amelyet később a szigorú önkritikájú író több más művével együtt felületesnek ítelt. A Hiúság vására így is remekmű, bár egyetlen alakja sücs, amely előremutatna, vagy ellenkép lenne a csirkefogók és jámbor ügyefogyottak, a Beekyk, Crawleyk, Emiliák és Dobbinek e válogatottan neveléses társaságához. Az emberszeretet itt csak rejtve mutatkozik meg, elsősorban az ábrázolás áradó örömeiben, egy-két gyengédebben festett arcképben, mint Emília, vagy Dobbin, s azután nem utolsó sorban abban, hogy a kizsákmányolást lépten-nyomon leleplezi, s ilyenkor mindig érezzük, hogy részvéttel fordul a kizsákmányoltak felé. Érdemes megfigyelni például, hogyan jellemzi egy kis jelenettel tökéletesen Crawley bárót, miután az előző leírásból az olvasó már szinte hajlandó a bárót mulatságos, kedves, öreg bohócnak tartani. Becky írja levelében Emiliának: „E pillanatban Hodson úr meglátta, hogy két kisfiú rőzsét szed az erdőben, s ezért Sir Pitt parancsára kingrott a kocsiból és ostorral támadt rájuk. — Húzza rájuk. Hodson. — üvöltött a báró — verje ki belőlük ezt a kis lelküket, és hozza fel a bitangokat a kastélyba. Beesukatom őket, úgy legyenek Sir Pitt. — És máris hallottuk Hodson úr ostorának csattogását a kis sivitó nyomorultak hátán.“ Ez a pár mondat elég ahhoz, hogy ne tartsuk többé a bárót olyan ártalmatlan,

mókás bolondnak. Vagy nézzük azt a részt, ahol Thackeray leírja, hogyan él Becky és férje „évi semmiből”. Látszatra csupa álmélkodás az író, hogy ilyen életművészek is vannak, de aztán felteszi a kérdést, hogy az ilyenek miatt hány becsületes ember megy tönkre. Ragglest, a komornyikot, aki Rawdonnak és nejének bérbeadta a házat, végül az adósok börtönébe zárják, merthát „valakinek csak fizetnie kell azok helyett, akik évi semmiből élnek”. Mennyi gúny és mennyi ítélet van abban, ahogy Thackeray beszámol Rawdonek fényes háztartásáról. Olyan háztartás ez, ahol senki sincs soha kifizetve, s mikor jön az összeomlás, az alkalmazottak összelopkodnak amit csak lehet, hogy némileg kárpótolják magukat. Folytathatnánk még tovább, hogy hány-szor és hányféleképpen mutatja be Thackeray az élösködőket, a kizsákmányolókat, de talán ennyi is elég.

Ha már most megnézzük, hogy a sznobok elleni vágdalkozása alapján véve milyen szemléletet takar, akkor semmi kétségünk sem marad Thackeray művészetének két lényeges pozitívuma: realitása és emberszeretete felől.

Vegyünk elő egy-két sznobot a regény alakjai közül. George Osborne, a fiatal hadnagy, gazdag kereskedő-család gyermeke. Megvan mindene, de ő többre vágyik: arisztokraták társaságára. Főúri „barátai” ugyan állandóan elnyerik a pénzt kártyán és billiárdon, háta mögött kinevetik, de ő jellegzetes parvenü-vakságában ezt észre sem veszi. Emilia szerelme idegesíti, néha meghatja, de igazán értékelni sohasem tudja. „Azt hiszem, fenemód szerelmes belém” — gondolja önelégülten, s fut üres ábrándjai és léha kedvtelése után. Közvetlenül a waterlooi csata előtt, két-három hónapos házasság után annyira unja már feleségét, hogy meg akar szökni Beckyvel. Csak a fényűző élet érdekli, a szórakozások, a kártya. Vagy nézzük a másik sznobot: Joseph Sedleyt, a Keletindiai Társaság tisztviselőjét, Bogley Wollah adófelügyelőjét. Emiliának ez az esetlen, hiú piperkőc bátyja szép vagyont szedett össze a gyarmati kizsákmányolásból. Fűzőkkel és haskötőkkel igyekszik elfogadható formát adni testének, s ha Londonban van, akkor a Hyde-parkban kocsizik, divatos vendéglőkben étkezik. Az „előkelő” társaság nem fogadja be, így hát csak Indiában dicsékedhetik el azzal, hogy ő és Brummel volt a londoni társaság vezére. Önző és ostoba szájhős, akit indiai társai „Waterloo-Sedley”-nek hívnak, mert állandóan harci élményeiről beszél a waterlooi csata után, ahonnan a távoli ágyúszót meghallva gyáván, ész nélkül menekült. Ha jól megnézzük ezeket az ábrázolásokat, akkor feltétlenül meg kell állapítanunk, hogy Thackeray szándéka szerint a sznobság nemcsak az arisztokrácia majmolását, a felfelé-kapaszkodást jelenti, — sokkal több ennél: az élet igazi értékeinek elkótyavetyélése ideig-óráig tartó talmi előnyökért.

A sznobizmus fogalma rendkívüli módon kitágul, s ebben a szemlélet-módban az élet értékelésének egy egész erkölcsi rendszere elfér. Ennek a moralizmusnak szükségyszerűen korlátai is vannak, hiszen Thackeray csak szubjektív erkölcsi elveit tudja szembeszögezni a burzsoázia rothadt erkölceivel, és soha nem jutott ennél tovább. De emberismerete káprázatosan gazdag, a főalakok mellett a mellékszereplők egész gárdáját vonultatja föl, s négy-öt mondattal is találó arcképet tud festeni. Ilyen apró arckép a Pinkerton kisasszonyé, mondjuk, aki a Chiswick Mall-i iskola igazgatónője, ahonnan Emilia és Becky kikerül. Ez a szikkadt aggszűz a maga nevetséges fenségességében éppoly elevenen áll előttünk, mint Briggs kisasszony, a jóindulatú társalkodónő, aki áldozata lesz naiv jólelkűségének és Rawdonek szélhámosságának, vagy Horrocks Crawley báró inasa, aki a bárónő halála után lányán keresztül egy darabig uralma alatt tartja a már szenilissé váló bárót. Thackeray összetett jellemű alakokat ír meg, s az emberi hiúságok, apró kis komédiák, családok és öncsalások nagy ismerőjének bizonyul. S mert ennyire éles szemmel boncolja a jellemeket, az érzelmeiket és a cselekedeteket indítókait, s mert

mindezt egyetlen osztályra korlátozva teszi: ezért válik az ember iránt kétkedővé.

A Hiúság vására mégsem pesszimista írás, többi regényei pedig még ennél is sokkal kevésbé azok. Hogy saját vallomását idézzük a Hiúság vásárára vonatkozólag, — amikor ezt a művét írja: „egy-egy humoros vagy kedves jelenet itt-ott meghatja és elszórakoztatja, de általános benyomása inkább mélabús, mint derűs.” Később ez a mélabú fölngedett, bár az ábrázolás realitásának eddig sem ártott. Nagyszerű, bővérű humor árad Thackeray gondosan csiszolt mondataiból, könnyed és találékony szellemesség, amely mindig magából az anyagból ered, sohasem erőltetett. A Hiúság vásárát a jellemábrázolás remeklésein kívül főleg ez a humor teszi ma is ellenállhatatlanul frissé és élvezetessé.

Az új kiadás elé Sötér István írt alapos és egy-két megállapítása kivételével minden tekintetben kitűnő bevezető tanulmányt. Egyik tévedéséről már beszéltünk, (szerinte Thackeray nem szereti az embert); említsük még azt is meg, hogy fejtegetéseit kizárólag a Hiúság vásárára korlátozta, holott egy regényt nem szakíthatunk ki így az író egész terméséből. Császár Elemer, Schöppflin Aladár, Voinovich Géza, Laczkó Géza — egy-egy korábbi Thackeray-kiadás rövid előszavával: körülbelül ennyi volt nálunk eddig erről a nagy realista íróról a méltatás. Sötér István terjedelmes tanulmánya így — hiányosságai ellenére is — hézagpótlónak tekinthető. Ha számitásba vette volna Thackeray többi művét is (Pendennis, Rebecca and Rowena, Henry Esmond, The Virginians, The four Georges, stb.) akkor módosítania kellett volna egyet-mást azon a képen, amelyet Thackerayról rajzolt s amelyben érzékellen embergyűlölőnek állítja be, noha ugyanakkor — tárgyi bizonyítékok híján csak kevésbé meggyőzően mentegeti. A Henry Esmondnak szinte valamennyi alakja az ellenkezőt bizonyítja, vagy akár a Pendennisből Laura gyöngéd szeretettel festett alakja, Pen édesanyja, Warrington. Pen barátja s még jónéhány. Thackeray fejlődésében és a társadalomhoz való viszonyában természetesen új fejezetet jelentenek ezek a regények, s nehezen hozhatótt volna ki belőlük Sötér egy olyan jellemzést, amit így, nagyjából egységes gondolatmenettel sikerült létrehozni.

Vas István fordítása, összevetve a korábbiakkal (Salgó Ernő, Győry Ilona) gazdagabb színezésűnek, árnyaltosabbnak bizonyul, jobban visszaadja Thackeray humorának finomságait és stílusának bonyolult-zengésű szépségét.

Szabó Ede

MARK TWAIN: A LÓVÁTETT VÁROS

Elbeszélések. Összeállította, fordította és a bevezetést írta: Szász Imre.
Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1951. 212. l.

Mark Twain írói munkássága arra a félévszázadra terjed, amely az amerikai polgárháború és az első világháború közé esik. Ez a korszak Amerikában a kapitalizmus példátlan iramú kibontakozásának és az imperializmusba való átmenetének az ideje volt. A rabszolgatartó déli ültetvényesek katonai leverése és gazdasági szétmorzsolása után hatalmas arányú, rendkívül gyorsütemű fejlődés indult meg az egész országban. Az addig túlnyomólag lakatlan nyugati területek hirtelen benépesedtek: új honfoglalókra telt az amerikai népből, a bevándorlók szüntelenül áramló tömegéből. A jövevények nagyobb része inkább közvetve segítette elő a Nyugat meghódítását: mint ipari bér munkás helyébe állt a „bennszülött”-nek, aki

munkapadját szívesen cserélte föl egy földparcellával, — és lehetővé tette, hogy az ipar, a megváltozott körülmények közt, állandó munkaerőhiánnyal küzdve, mégis ki tudja elégíteni a hirtelen támadt hatalmas belső piacot, terjeszkedni tudjon, el tudja szállítani az árucikkeket az ország legtávolabbi szögletébe, képes legyen nyersanyagot vinni a lelőhelyről a gyártelepre, vagy — szükség esetén — el tudja vinni a gyártelepet a nyersanyagforrásokhoz. Ugy látszott, a pénz és a gyár együtt — csodákra képes. Az egész korszakon végigvonul a vakmerő vállalkozások, a „korlátlan lehetőségek”, a gyors meggazdagodás részegítő érzése. Milliós városok nőnek ki a földből, a technika — a munkáshiánytól is sarkalva — tüneményes gyorsasággal fejlődik, a kizsákmányolás kezdetlegesebb európai formáit „magasabbrendű” amerikai formák váltják föl. A polgárháború utáni két évtized elég ahhoz, hogy a mezőgazdaság helyett az ipar váljék uralkodóvá, a század végére pedig az Egyesült Államok a világ első ipari termelő államaként jelentkezik. A tényleges termelők: a munkások a 70-es évektől kezdve szakadatlan sztrájkmozgalommal tiltakoznak nyomorúságos életfeltételeik, a tőkések egyre mohóbb harácsolása ellen. Ekkor már az ipari termelésnek „csaknem fele a vállalatok egyszázadrésznének kezében van”. (Lenin.) A banktőke és a nagyipar boldog frigyben egyesül. A trösztök és nagybankok ellenőrzik az egész államgépezetet, de profitvágyukat már nem elégítik ki a hazai lehetőségek: megkezdődik a külföldi piacok erőszakos hódítása. A tőke elindul az imperializmus véres kalandorútján.

Mark Twaint, aki még 1835-ben, a polgárháború előtti Amerikában született s gyermekkorát a Mississippi nyugati partján, ifjúságának egy részét pedig a nagy folyón töltötte — mint később visszaemlékezett rá — idillikus boldogságban, Mark Twaint, az író, nagy mértékben a fentebb vázolt viszonyok formálták. A diadalmas kapitalizmus szédülete őt is magával ragadta. Egy időben ő is kergette a gyors meggazdagodás délihábját: Vagyonos polgárlányt vett feleségül, aki művein csendes házicenzúrát gyakorolt. Pályája elején némi illúziókat táplált az amerikai polgári demokráciáról. Fejlődésében azonban nem ezek az alkalmazkodó, beletörődő, önáltató vonások váltak döntőekké, hanem a kiábrándulás, a bírálat, a heves tiltakozás vonásai. Kezdetül fogva őrizte-dédelgette magában és ismételten ki is fejezte a szabadságnak, az igazi demokráciának, az elnyomottak felszabadításának azt az őszinte vágyát, amelynek legnagyszerűbb terméke a *Huckleberry Finn kalandjai* c. regénye. És ha írt — saját vallomása szerint — nem a „civilizált” pénzhajhászok tetszését kereste, hanem az amerikai népet.

A Szépirodalmi Könyvkiadó a múlt évben közrebocsátott Twain-kötettel éppen azt akarta megmutatni, hogy bírálta ez a nagy író, eleinte mosolyogva, majd egyre növekvő keserűséggel, az amerikai kapitalizmust, annak intézményeit, tipikus alakjait, erkölceit. A kötet összeállítója Twain rövidebb írásaiból, novelláiból, humoros karcolataiból, satirikus cikkeiből válogatott, s fölvelt egy regényrészletet is, helyesebben egységes történetre olvasztotta *Az aranyozott kor* c. regény három szemelvényét. A kötet műfajmeghatározása („elbeszélések”) ilyen körülmények közt természetesen nem egészen pontos. Súlyosabb hiba ennél, hogy a kiszemelt darabok figyszólván egymás hegyébe vannak dobálva: a szerkesztő sem műfaji, sem pedig — s ez sokkal nagyobb mulasztás — időrendi elrendezésre nem törekedett. Sőt túlnyomórészt adós marad a keletkezési évszám közlésével is, ami azt eredményezi, hogy az olvasó képtelen rendet teremteni az életetárt anyagban. A jegyzetben arra sem ártott volna rámutatni, hogy a satirikus írások egy részének keletkezése és első megjelenése között évek, sőt olykor évtizedek teltek el, ami már magában is vet némi fényt Twain kritikájának élességére s a burzsoá sajtóviszonyokra.

Feltétlenül érdeme viszont a válogatásnak, hogy a szovjet kutatások és Twain-kiadások alapján olyan műveket mutat be a magyar olvasónak, amelyek nálunk szinte kivétel nélkül ismeretlenek voltak, s amelyeknek nagy részét az amerikai irodalomtörténészek és kiadók minden módon igyekeznek letagadni, elszikkasztani. Twainnek, leghíresebb művei, elsősorban a *Tom Sawyer* (1876) és a *Huckleberry Finn* (1885) révén, kialakult bizonyos hírneve hazánkban is, de ezekben a nagyszerű írásokban hajlandók voltunk eddig egyoldalúan valami gyermekes vidámság,

„ártalmatlan” humor megnyilatkozását látni. Amihez természetesen nem csekély mértékben járult hozzá az a körülmény, hogy e műveket túlnyomólag ifjúsági kiadásokból ismertük. Olyasféle hamisításnak lettünk áldozatai, mint egy másik nagy szatíraíró és könyörtelen társadalombíráló, Swift esetében. A most megjelent Twain-írások jelentős mértékben hozzásegítenek bennünket a valódi Twain-archép kialakításához s perdöntő bizonyítékokkal szolgálnak arra nézve, hogy az imperializmusba zuhanó kapitalizmus korának ez a nagy írója is gyűlölte és pellengérre állította a kizsákmányolókat, rablókat, képmutatókat, szerette a népet és bízott felszabadulásában. Twain kiállt az 1905-ös orosz forradalom mellett (igaz, ezt ebből a kötetből nem tudjuk meg), s az Amerikába látogató Gorkijnak úgy nyilatkozott, hogy hisz a forradalom győzelmében.

A kötet legkorábbi darabja *A calaverasi csodabéka* c. humoros elbeszélés, melyel Twain első komoly írói sikerét aratta 1865-ben. Politikai vonatkozása nincs, mégis érdemes volt felvenni ebbe a dokumentum-jellegű gyűjteménybe, mert pontosan elárulja, honnan merítette a fiatal Twain témáit, alakjait, sajátos humorát? A népeletből, a népszerű adomákból. Gyermekkorában és ifjúságában alkalma volt az embereket alaposan megismernie. Különösen tanulságosnak bizonyult az a néhány év, amelyet a Mississippin töltött révkalauzként. „Ha jól megrajzolt alak kerül eléem regényben vagy életrajzban — vallotta később — rendszerint meleg, személyes érdeklődéssel fordulok feléje, mert már régebből ismerem — találkoztam vele a folyón.” *A calaverasi csodabéka* története kaliforniai éveiből való. Egy fura aranyásóról szól, aki minden elképzelhető dologra fogadást köt s meg is nyeri a fogadásait, különösen egy betanított béke jóvoltából, amely minden calaverasi versenytársánál nagyobbbat tud ugrani. Mígnem valaki titokban úgy megtrömi sörét, a csodálatos békát, hogy a szerencsétlen pára moccanni is alig bír, s így gazdája természetesen elveszti a fogadást. Ennyi az egész történet, írója később restelkedett is egyszerűsége miatt. Pedig a nép igaz örömét leli az ilyen históriákban, mert szerfölkött jó mulatságra szolgál, ha az ügyeskedőnek túljárnak az eszén. Twain legjobb humoreszkjeiben — ahol a mondanivaló politikailag elmélyül — alapjában véve ugyanez a közvetlen, nyersen egyszerű népi humor érvényesül.

Kiemelkedik ezek közül a kötet címadó elbeszélése, *A lóvátett város* (1809), amely már az érettség magas fokán mutatja Twain művészetét. Ebben is rászedés, felsülés a nevetető hatás alapja. Csakhogy a póruljítás itt egyúttal lelepleztetés is, éles szembeállítás a polgári tisztesség fenkölt látszatának és a kapzsiság sivár valóságának. A kapitalizmus emlőin hizott hadleyburgi polgárok rendkívül nagyra vannak messzeföldön híres becsületességükkel. Befelé, magukban tudják, hogy megvesztegethetetlenségük hazug legenda. Egy idős polgárosszony így beszél férjéhez a történet elején: „Edward, én azt hiszem, a város becsületessége éppolyan rothadt, mint az enyém, rothadt, mint a tiéd. Fukar város ez, kemény, fősvény város, és nincs az égvilágon más erénye, csak a híres becsületessége, amelyre annyira büszke; úgy éljek, azt hiszem, ha majd eljön a nap, mikor becsületessége nagy kísértésnek lesz kitéve, pompás hírneve úgy összeomlik, mint a kártyavár.” Ez a nap valóban elérkezik. Egy idegen, akit csúnyán megbántott ez a fősvény, képmutató város, bosszút forral. Egy zsák aranyat küld Hadleyburg polgárainak: a negyvenezer dolláros kincs azt a jótét lelket illeti, aki egy nyomorba jutott ismeretlennek a sötét utcán egyszer húsz dollárt adott. (Mondanunk sem kell, ilyen bőkezűség egyszerűen elképzelhetetlen Hadleyburgban.) A nagylelkű adakozó úgy igazolhatja magát, hogy levélben közli azt a néhány szót, melynek kíséretében a pénzt átadta. A megjegyzés helyességét aztán ellenőrizni lehet abból az okmányból, amely a zsákban van elrejtve. Az idegen titokban megküldi az állítólagos megjegyzés szövegét a város tizenkilenc vezető polgárának, ugyanazt a szöveget mindegyiknek. A megvesztegethetetlen tizenkilencek egytől-egyig belesétálnak a csapdába. A „pályázatok” és a pénzeszsák felnyitására kijelölt napon zsúfolásig megtelik a városház nagyterme. Egymás után bontják föl a beérkezett borítékokat, s persze hamarosan kiderül, hogy a szövegek megegyeznek. „Olyan pokoli örömujjongás robbant ki, hogy a megfontoltak szinte sírvafakadtak tőle. Mindenki, akit

nem szorított a cipő, úgy nevetett, hogy a könnyei csorogtak; a tudósítók nevetéstől fetrengve firkáltak rendetlen ákom-bákomokat... egy alvó kutya felugrott, esztét vesztette és bolondulásig ugatta a felfordulást.” Így fullad általános kacajba a tisztes hadleyburgi polgárok becsületességének legendája. Így leplezi le és szégyeníti meg a nép írója a gyárost, a bankárt és társait, a tőkésvilág képmutatóit, a harácsolókat és szemfényvesztőket.

Ha az író a nyilvánvalóan hamis értékeket valódiaknak tünteti föl s látszólag pártfogásba veszi az emberi mivoltából kivetkőzött gazembert, szatírája még élesebbé válik. Ez történik pl. *Az őrangyal levele* c. pompás karcolatban, mely a fejlett kapitalista társadalom tőkés típusának párját ritkító, gyilkos bírálata. Andrew Langdon szénkereskedő úr levelet kap az őrangyal hivataltól, melyben ilyen közlések foglaltatnak:

„Ami mármost a f. évi január 19-ével záródó hétre vonatkozó imádságát illeti, van szerencsém a következőkről értesíteni:

1. Az idő további hidegedésére vonatkozó kérése, mely hidegedés a szén árának további emelkedését vonja maga után. Meghallgatva.

2. A munkanélküliség növekedésére vonatkozó kérése, amelynek következtében a munkabérek további tíz százalékkal volnának csökkenthetők. Meghallgatva.

3. Kérése, hogy büntetessék meg az az ember (valamint családja), aki Rochensterben konkurrens szénkiskereskedelmi vállalatot nyitott. Meghallgatva. A következő módon nyer kiegyenlítést: diftéria — két eset (az egyik halálos); vörheny — egy eset (szövődmény: középfülgyulladás, siketség).”

Az őrangyal hivatal a továbbiakban rámutat azokra az ellentmondásokra, amelyek Langdon úr fenti titkos óhajai és gyülekezetben elmondott imái közt fennállanak. A derék szénkereskedő nyilvános imáiban ugyanis a szegények javáért könyörög s áldást kér azokra a felebarátaira is, akik ellene cselekszenek. A készségi hivatal a képmutató könyörgésekkel szemben „a szív titkos óhajai”-t részesíti előnyben. A levél szatirikus hatása többszörösen összetett. A kapitalistát előzőeken kiszolgáló mennyország föltételezése már magában is találó bírálata a burzsoá vallásosságnak. A mennyei karokat könnyekig meghatja az a nagylelkűség, mellyel ez a tőkés, kinek tiszta nyeresége egyik hónapról a másikra 28 000 dollárról 45 000-re emelkedik, hajlandó néhány dollárt juttatni egy szegény rokonának. Mikor biztossá válik, hogy Langdon úrra ezért a bőkezűségért az örök boldogság vár, soha nem hallott ujjongás tölti be a mennyei tereket. „És a poklokot is” — teszi hozzá Twain, s ezzel az odavetett utolsó mondattal még fokozni tudja az egyébként is megsemmisítő hatást. Lényegesen több ez pusztá szellemességnél: az egész szatíra alapondanivalóját sűríti egybe az író, mikor emlékeztünkbe vési azt a határtalan elvetemültséget, amelynek még a pokolban sincs helye.

Valóság és látszat ellentétén épül a kötetnek még néhány további története is. Az író hamis értékeket megjátszott túlbuzgalommal valódiaknak tüntet föl, s éppen ebbe az igyekezetébe rejti a szatíráját. (*Az ellopott fehér elefánt, A házaló története*), vagy azt a tételt teszi elbeszélése alapjává, hogy a pénzimádat hazug világában a látszat a fontos a tényekkel szemben (*Az egymillió fontos bankjegy, A kapitóliumt Vénusz*).

A 70-es évek korszakát, amikor a korrupció, a megvesztegetés, az üzérkedés szelleme valósággal elöntötte az állami és önkormányzati intézményeket, ezt az amerikai fogalmak szerint is feltűnően szédelő évtizedet eleveníti meg Twain *Az aranyozott kor*-ban, első regényében (1873), melyet még társszerző bevonásával írt. Ebben az időben még nem tisztázta maga előtt sem a kapitalizmushoz való viszonyát, de a korszak egyik jellegzetes típusát, az álszent, nagyképi, szavazatokat vásárló, zsaroló politikust későbbi szatíráira emlékeztető kíméletlenséggel rajzolta meg *Dilworthy szenátor* alakjában. A politikai agitáció népámító, aljas módszereiről, a rágalomhadjárat bevett kortesfogásairól rántja le a leplet a *Kormányzóválasztás*-ban. Két másik humoreszkjében a vadnyugati újságíró-erkölcs barbarizmusát (*Újságírás Tennesseeben*) és a hírlapírói kontárságot (*Hogyan szerkesztel-*

tem mezőgazdasági lapot?) támadja. Felemeli szavát az Amerikában élő kínaiak üldözése ellen. Ehhez is a szatirikus formát választja. Egy Amerikába készülő kínai így ír barátjának: „Elhagyom elnyomott, rabszolgaságban tengődő hazámat és elutazom a tengeren túl abba az áldott országba, ahol az emberek mind egyenlők, mind szabadok és senkise tiporja lábbal a másik jogait. Amerikába utazom!” További levelei első amerikai tapasztalatairól számolnak be. Megérkezésekor hivatalos harácsolók kiforgatják pár dollárnyi vagyonából, az utcán „néhány vidám fiatalember” harapós kutyát uszít rá, s ezért a csendháborításért a rendőrök természetesen őt, a kínait tartóztatják le. Mikor kiderül, hogy nem tudja az önkényesen kiveített bírságot megfizetni, tömlőbe vetik, hogy megértse: Amerikában nincs hely a magafajta emberek számára. (*Egy kínai levelei.*) Twain megrendülve tapasztalta, hogyan válnak a haladó amerikai hagyomány jelszavai hazug szólammokká, hogyan csúfolja meg a legszentebb emberi jogokat az üzletemberek Amerikája.

Bírálata a század fordulóján, az első imperialista rablőhadjáratok idején válik a legélesebbé. „Védelmébe veszi” Funston tábornokot, a Fülöp-szigetek elleni hadjárat vérengző parancsnokát, aki a legálnokebb csellel ejtette csapdába a felkelők vezérét és gyilkoltatta le az ellenállókat. Ez a „védelem” természetesen arra szolgál, hogy Twain annál hatásosabban leplezhesse le az imperialista korszak egyik uralkodó típusát s rádöbentse olvasóit: az elaljasodásnak milyen útját kellett megjárnia Amerikának, míg Washingtontól eljutott a gyilkos Funstonig, az Egyesült Államok függetlenségének kikiáltásától más népek függetlenségének eltiprásáig. (*Funston tábornok védelme.*) Legkeserűbb írásában, *A sötéttségben botorkálókhoz* c. gúnyos cikkében a világimperializmus pusztításainak leverő körképébe állítja be a legfrissebb amerikai teljesítményeket. A rablók egymástól tanulnak. A fülöp-szigeti kalandra induló amerikaiakat a bürok ellen vitézkedő angolok példája lelkesítette. Ha akad még sötétben botorkáló, akit az események megzavarnak, akinek megrendül a bizalma a Civilizáció Áldásai Tröszt-ben, annak meg kell magyarázni, hogy valójában minden rendjén van. „Hébe-korba hazudtunk, de csak a jó ügy érdekében. Árulók voltunk, de csak azért, hogy a látszólagos rosszból jó származhassék. Igaz, eltiportunk egy félrevezetett és reménykedő népet, a gyenge és társtalan ellen fordultunk, aki pedig bízott bennünk... gyanútlan barátunktól elraboltuk országát és szabadságát; felszólítottuk fiatal férfiainkat, hogy öltssék magukra a megbecstelenített egyenruhát s banditák módjára viselkedjenek a zászló alatt, melytől a banditák félni szoktak, nem követni azt; sárba-tiportuk Amerika tisztességét és beszennyeztük arcát a világ szemében; de mindez csak a jó cél érdekében történt... Ne nyugtalankodjatok: minden rendben van.”

Mark Twain, a nép írója, a valóság élesszemű megfigyelője, Dollár-isten híveinek könyörtelen gúnyolója az ellentéteket élesen szembeállító szatíra módszerével eljutott az imperialista kor nem egy lényeges ellentmondásának felismeréséhez. Kipellengérezte és támadta korának demokráciaellenes, emberellenes vonásait, s élete utolsó évtizedében (1910-ben halt meg) a maga módján ráeszmélt arra az igazságra is, melyet Lenin úgy fogalmazott meg, hogy „az imperializmus a demokrácia tagadása általában”.

A kötet adós marad Twain utolsó éveinek bemutatásával. Feltétlenül fel kellett volna venni az 1905-ös orosz forradalom idejéből való *A cár monológját* és *Önéletrajz*-ának egy megfelelő részletét.

A kötet összeállítója, Szász Imre, az említett hiányosságokat nem tekintve, jól oldotta meg feladatát. A bevezetőben tömör áttekintést ad Twain életéről és főbb műveiről. Helyesen emeli ki, hogy Twain kritikája mennyire elevenbe vág ma is, mennyire szeretnék az imperialisták e nagy írónak a jelen kötetben közzétett írásait eltitkolni. Helyes másrészt az is, hogy Twain életművének nagy eredményei mellett nem hallgatja el az imperializmussal szemben (pusztán tagadó, kritikai álláspontra helyezkedő polgári író magatartásának szükségszerű korlátait, s hogy a jegyzetekben a Funston-szatírával kapcsolatban konkrétan is rámutat

Twain gondolkozásának egyik hibájára (az emberi alkat szerepének determinista felfogására).

A fordítás — szintén Szász Imre munkája — általában gondos, igényes teljesítmény, de mégsem mentes kisebb hanyagságoktól, furcsaságoktól. Pl.: „Cox lapjának vezetője” (21. l.) helyett jobb lenne *szekesztője*; „Noble-szerű teremtmények” (162. l.) helyett jobb: *alakok*. Fölöslegeseek az ilyesfajta kollokvializmusok: „Ne nyökögj” (25. l.), „Kinyitani! Kinyitani!” (44. l.). A jegyzetekben fordul elő a következő magyartalanság: „Twain szívesen csipkelődik... az antidemokratikus politikusok kultusza ellen” (209. l.).

Kéry László

JIRÁSEK: A KUTYAFEJŰEK

Regény. Fordította: Németh László. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1951. 208. l.

Jirásek a csehek legnagyobb történelmi regényírója. Népi író a szó igazi értelmében. A múlt század végén, amikor a cseh polgárság az irodalomban és a művészetben is megtagadott minden közösséget a saját népével, amikor a különféle formalista irányzatok hódítottak a cseh modernség álarca alatt, Jirásek volt az egyetlen a maga hazájában, aki történelmi regényeiben nem távolodott el a cseh nép szociális problémáitól. Minden egyes alkotása az elnyomottak és az üldözöttek mellett foglal állást.

Ez az oka annak, hogy a csehszlovák népi demokratikus államban Jiráseket igen magasra értékelik; műveit százezres példányszámban juttatják el a nép kezébe s ma az egyszerű cseh dolgozó emberek milliói olvassák Jirásek műveit.

Jirásek írói értékeiről az elmúlt években számos méltatás jelent meg. E tanulmányok, melyek élén Zdenek Nejedly iránytszabó Jirásek-könyve áll, a legteljesebb elégtételt szolgáltatják a nagy írónak, akit a múltban a cseh polgárság éppen nemes értelemben vett népszerűsége, népiessége miatt nem kedvelt. Nejedly és a mai szocialista cseh irodalmi kritika ezzel szemben rámutatott arra, hogy nincs a cseh irodalomnak még egy elbeszélője, aki Jirásekhez hasonló mély szociális érzékel, az elnyomottak iránti szolidaritással s hozzá hasonlóan vonzó írói eszközökkel ábrázolná a cseh történelmi múltat. Jirásek, ez a rendkívül termékeny író, műveiben a cseh történelemnek úgyszólván valamennyi fontos időszakát feldolgozta. Írói munkásságának középpontjában a huszita idők, a fehérhegyi katasztrófát követő szomorú süllyedés időszaka, a 17. és 18. századi csehországi parasztháborúk és a cseh felvilágosodás kora áll. Nagy szeretettel rajzolja meg a huszitizmus mozgalmát; szinte a történettudós avatottságával világítja meg a mozgalom kitörését megelőző csehországi szociális és kulturális viszonyokat; maradandó emléket állít a huszita hősöknek, hatalmas freskókban tárja fel Podjebrad György korát, de mélyen belevilágít a Fehérhegy utáni barokk katolicizmus reakciós rendszerébe is, megmutatja a szenvedő nép tömegeit, a meggyőződése miatt elnyomott, kegyetlenül üldözött embereket, a mélyben szunnyadó energiákat. A történelem igazi hőseinek nem az uralkodókat látja, hanem minden regénye az egyszerű, névtelen emberek egész sorát vonultatja fel. Ezeknek az embereknek a szenvedéseit az író közelről éli át, nem a polgári írók módjára ereszkedik le hozzájuk, hanem maga is mint ennek a népnek a szószólója mutatkozik be. Történelmi regényeit nagy meggyőző erővel, életszerűséggel alkotja meg; a nagy történelmi tablók mellett tud apró, meg-hitt rajzokat is készíteni, melyekből a nép töretlen erejének hite buzog.

A Kutyafejűek Jirásek három-négy legnagyobb történelmi regénye közé tartozik. A mű cselekménye különösen érdekelheti a mai olvasót, s éppen ezért van az, hogy a Jirásek-sorozatban a cseh könyvkiadás elsősorban ezt a művet jelentette meg hatalmas példányszámban. Az író a cseh nép szabadságért, a szerzett jogokért

vívott kemény harcát örökölte meg e munkájában. Csehország délnyugati részén, a Sumava-hegység lábánál, Domazlice vidékén éltek az ún. chodok, afféle cseh székelyek, akiket a régi időkben határőröknek telepítettek le a cseh királyok; és szolgálataikért különböző kedvezményekben részesítették őket. A chodok büszkéek is voltak kiváltságaikra, melyek mentesítették őket a megalázó robottól, s mint szabad embereknek, még önálló katonaság tartását is lehetővé tették nekik. A regény elején még él a chodok utolsó zászlósa, és őrzik még a kutyafejű lobogót is.

A fehérhegyi csata után a 17. században a chodokat eladták Lammingernek, a birodalmi udvari tanácsosnak, s ezzel vége lett a chodok kiváltságos helyzetének is. Szolgákká lettek a hajdani büszke határőrök. Új helyzetükbe azonban nem nyugodtak bele, harcot indítottak szabadságjogaikért. Eleinte bírói úton. A per sokáig húzódott, míg végül Lamminger fia győzött: 1668-ban ítéletet hoztak, mely szerint a chodok jogai semmisek, és a szolgasorba jutott népre „silentium perpetuum”-ot rótt ki a bírói ítélet. De a chodok még egy utolsó harcra szánják el magukat, s ez a regény tárgya.

A chodok küzdelme: osztályharc, amelynek van nemzetiiségi vonatkozása is. Hiszen az egyik oldalon a hatalmas összeköttetésekkel rendelkező Lamminger áll, a másikon a csehek és népi vezérek. A chodok bírósági útra terelik jogaik visszaszerzésének ügyét, de míg az ügy a bécsi udvar előtt hever, az összeütközés napirenden van a hatalmaskodó uraság, meg a nép fiai között. A chodok elnyomott helyzetét különösen a regény két főalakja érzi át; az egyik a cseh történelemben olyan híressé vált Jan Kozina, a másik Matej Pribek, a forradalmár. Kozina békés úton igyekszik visszaszerezni a chodok kiváltságait, de kompromisszumra nem hajlandó, úgyhogy a regény végén életével fizet macacsságáért. Az igazi forradalmi vezér, Pribek pedig az idegen zsoldos-katonasággal vívott kegyetlen összecsapásban pusztul el. Lamminger életre-halálra menő harcot vív a chodokkal, és sikerült is összetörni ellenállásukat. Kozinát a nép szemeláttára végezteti ki, hogy példát statuáljon minden lázadó számára, de a kivégzés hatalmas tüntetésre ad alkalmat; még egyszer megnyilatkozik a nép gyűlölete az urak ellen. Kozina pedig a halálba indulva odakiáltja Lammingernek, hogy egy éven belül meg kell jelennie az úr ítélőszéke előtt. Így is történik. Lammingert Kozina kivégzésének évfordulóján megüti a gutá.

Jírások regényének Kozina a hőse. A regény elején nem forradalmár, a végén sem az. Boldog, igénytelen családi életet él, a közügyek nem érdeklik, csak amikor megtudja, hogy anyja az urak elől elrejtette a chodok két legfontosabb kiváltságlevelét, melyek a chod-jogokat tartalmazzák, e véletlen értesülés kelti fel benne a harciasság szellemét; az ősi jogok birtokában válik a chod nép igazi vezérévé és hősévé. Az urasággal folytatott nehéz harcokban ő a mérsékelt s előrelátó fél: ő inti józanságra a szilaj népet. Vannak nála forradalmibb szellemek is a chodok táborában, akik nem várnak semmi jót Béctől, a hosszúra nyúló pertől és fegyverrel akarják kiharcolni azt, amihez ősi idők óta fogva joguk van. A harc a szembenálló felek között elkerülhetetlen: egyfelől az uraság végtelen erőszakossága, embertelen kizsákmányolása és gögje, másfelől a parasztok kérelhetetlen szabadságszeretete az összeütközés elindítója. De a túlerőben el kell buknia az igazságos ügynek.

Jírások a sumavai erdő megragadó természetébe helyezte ennek a nagy népi alkotásnak a meséjét. Tisztult felfogással állítja egymással szembe a kétféle társadalmi osztály embereit: a parasztok egyszerű boldogságát, melyet durván zavar meg az ősi szabadság elvesztése, másrésről találó színekkel festi az író a kastély embereinek üres, lelketlen életét. Jírások minden művében élesen határolódnak el egymástól az elnyomók és az elnyomottak; de nemcsak az osztályviszonyok tükröződnek az író éles szembeállításán nyomán teljes gazdagságban, hanem érezhetően szólal meg az író állásfoglalása is a két társadalmi osztály kisémmizett, de büszke és emelt fővel járó nép mellett. Meleg színekkel ecseteli a nép erőnyeit, s ugyanakkor belesűríti művébe a feudális úr egész erkölcsi züllöttségét.

Erdekesen választja el egymástól Jirásek a mű egyes alakjait. Jellemzése egyéni; különös gonddal írja le a mű alakjait. A tudós megfigyelő szemével látja azt az aránylag szűk környezetet, amelyben a regény cselekménye lezajlik, Komor tónusban, a várható tragédia előérzetével szövegezte meg paraszti szereplőit, kiknek szavaiban sorsuk egész reménytelensége benne rezeg. És mégsem végleges a chodok bukása. Bár Lammingerrel szemben elvesztették a küzdelmet, Jirásek nagy optimizmusa áttör a komor történeten, és ennek nyomán az olvasó érzi, hogy a nép elhivatottsága, hatalmas ereje végülis legyőzi a feudális uralom minden ránehezedő bilincseit; ez a nép, amely olyan hősokeket adott, mint a Lamminger ellen felsorakozó chodok, végülis győztesként kerül ki a nagy történelmi küzdelemből. Jirásek nagyságának, időszíveségének éppen ez az átütő erejű hit a záloga.

A Kutyafejűek jól tükrözi Jirásek regényírói erényeit: a kitűnő megfigyelőkészséget, a nemes és szakavatott hisztórizmust, amely azonban nem éli ki magát a történelmi anyag pusztá felsorakoztatásában, hanem élő embereket, igazi problémákat, a cseh nemzeti történelem nagyszerű időszakait állítja az utókor olvasójának szeme elé. Erős alakítóképeség, jó ember- és környezetismeret és pompás népi nyelv találkoznak ebben a munkában is, amely Jirásek többi nagy történelmi regényeivel ellentétben aránylag kevés szereplőt mozgat és szűk területen játszódik le. A regény azonban a cseh nép harcával való mély együttérzés gyümölcse. Az író ott áll a deresre fektetett, megvesszőzött, instanciázás folytán elgyötört, rútul becsapott és végülis levert nép oldalán, mint annak egyik fia, aki nem közömbös szemlélője az eseményeknek.

A magyar olvasó a Kutyafejűek-vel elsőízben ismerkedik meg Jirásek igazi népi művészetével. Az az író, aki többek között felvidéki tárgyú nagy regényei során is annyiszor került kapcsolatba a magyar nemzet történetével és akinek olyan sok mondanivalója van számunkra is, a multban nem jutott el a magyar olvasóhoz. Nagy kulturális adósságot törlesztett le a magyar könyvkiadás most, amidőn Jirásek születésének jubileumára megjelentette a kitűnő cseh klasszikus író egyik legsikerültebb regényét. A Kutyafejűek a cseh klasszikus irodalmat leghaladóbb hagyományaival, tiszta demokratizmusával, fejlett társadalomszemléletével és meleg humanizmusával képviseli az egész világ előtt. Az orosz, lengyel, német stb. fordítások után magyar nyelven való kiadását feltétlenül örömmel kell üdvözlönnünk.

A mű lefordítása komoly feladatot rótt a fordítóra, Németh Lászlóra. Jirásek nyelve ugyan nem komplikált nyelv, de megvannak a nehézségei. Ez a műve különösképpen nehéz párbeszédekben íródott: a chodok tájnyelvét szövegezte meg a könyv lapjain a nagy cseh író. Ennek megértése maga is jó nyelvi telkészültséget követel. A fordító mértéktartóan járt el, amikor e népi nyelvet nem valamilyen regionális magyar tájnyelvre ültette át, hanem egyszerű, bár a csehhez képest kissé szintelen átlagbeszédre fordította. A szöveghezűség, az épkézláb, élvezetes mondatszerkesztés erényei mellett a magyar olvasó a fordítás eredményeképpen az eredeti mű hangulatából is sokat megkap Németh László munkája nyomán. Jirásek gondos és sikerült tolmácsolással indult el a magyar dolgozó nép felé.

Kovács Endre

I. L. CARAGIALE KARCOLATAI — MAGYARUL

A román nép január 29-én ünnepelte I. L. Caragiale születésének 100. évfordulóját. A magyar olvasókörzség előtt csak a felszabadulás óta vált ismertté a nagy román dráma- és novelláíró neve. Míg 1945 előtt alig egynéhány novellája jelent meg szétszórtva magyar nyelven, addig a felszabadulás után színházaink előadták Caragiale két vígjátékát, az „Elveszett level”-et és a „Viharos éjszak”-át, s könyvkiadóiink megjelentették 1950-ben és 1951-ben két külön kötetben karcolatainak

legjavát. (Az egyik „Két sorsjegy”, a másik „Jegyzőkönyv” címen jelent meg.) Caragiale írásainak magyar nyelven való kiadását a multban nemcsak azért nem szorgalmazták, mert ezt a sovíniszta, úgynevezett kultúrpolitika lehetetlenné tette, hanem azért sem, mert ezek a munkák bizonyos mértékig tükörül szolgálhattak: a magyar uralkodó osztály megláthatta volna bennük saját népellenességét és aljasságát is.

Caragiale a román irodalom legnagyobb szatirikusa, aki leplezte és nevetségessé tette a 19. századvégi feudális-burzsoá Romániát s kitergette uralkodó osztályainak minden szennyét. Érthető, hogy ez a Románia igyekezett befekéltetni az író s klasszikus manőverhez folyamodott ebből a célból: az akkori Román Akadémia egyik bojár-tagja társadalomkritikája miatt a „nemzetárulás” bűnével vádolta az író. Igaz, Caragialénak nem is kellett az a „nemzet”, melyet bojárak és hű szövetségeseik, a tőkésék alkottak, annyira nem kellett, hogy sok keserves év után a hivatalos körök hajszája miatt végül is külföldre ment. Jóval az előtt, hogy elhagyta az országot, már felismerte, hogy — amint maga mondja — „a néptömegek és az uralkodó osztályok között hatalmas értékbeli és érzéssbeli szakadás tátong”, s hosszú éveken keresztül küzdött a néptömegek oldalán a gúny, az irónia, a szatíra fegyvereivel „a hordalék-oligarchia” ellen, mely „nyers és vér-lázító arcátlanysággal megtagad a parsztól (e hatalmas elnyomott s a nemzeti jóvedelmet szorgosan termelő osztálytól) minden jogot, még a pusztá meg-hallgatás jogát is”.

Caragiale harcában nemcsak a vígjáték, hanem a humoros, szatirikus elbeszések, rajzok és karcolatok művészi lehetőségeit is felhasználja. Ezekben az írásai-ban elsősorban a román burzsoázia kialakulásának folyamatára világít rá s életé-nek különböző jellegzetes vonásait mutatja be. A 48-as forradalmat eláruló, a bojár-sággal szövetkező burzsoázia hazátlansága és népellenessége tisztán áll előttünk. A „Hazafias áldozat” c. karcolat a kispolgári „áldozatkészség” egyik mulatságos formáját ábrázolja: a kereskedő csak pénzzel akarja szolgálni a hazát s azt is csak akkor, ha nyugtát adnak adományáról, aminek később valóban hasznát is veszi: milliókat szerez vele. Caragiale éles szatírája egyaránt irányul az uralkodó osztály mindkét pártja, a konzervatívok és a liberálisok ellen (Táviratok). Karcolataiban leleplezi a burzsoá állam, sajtó, iskola aljasságait és az egész burzsoá „erkölcsöt”, mely nem ismer becsületességét, önzetlenségét, tisztá szerelmét, csak képmutatást. Az író mindebből csak a legjellegzetesebbet mutatja be. Kiváló ismerője a műfaj-nak, tudja, hogyan lehet röviden, tömören egy-egy tipikus alakot, vagy tipikus hely-zetet bemutatni. A realista művész éles megfigyelőkészsége, elemző s ugyanakkor összegező képessége s az írás művészetének mesteri kezelése jellemzi. Caragiale a nyelv nagy ismerője s a nyelvnek nagy szerepe van a jellemábrázolásban: a bukaresti kispolgárság nevetségés zsargonján idézi az egész léggör, amelyben figurái mozognak. De Caragiale karcolataiban nemcsak mint kiváló realista író, hanem egyúttal mint nagy szatirikus is bemutatkozik. Az a társadalom, amelyet megrajzol, a legmélyebb megvetést váltja ki belőle, s ez a megvetés nyilvánul meg az írások szatirikus alaphangjában. A szerző a jellem-, helyzet- és nyelvi komikum minden eszközét felhasználja célja elérésére s olyan élő, komikus és megvetésre méltó alakokat teremt, amelyenek évtizedeken keresztül mozogtak a burzsoá-feudális Romániában.

Meg kell jegyeznünk, hogy Caragialénak ezekben az íásaiban — melyeknek általános jellemzője a kritikai hang — csak a román uralkodó osztály tagjai szere-peinek s egyetlen munkás, vagy paraszt sem lép fel bennük. Ezek pozitív alakok az író szemében és sorsuk nem humort, gúnyt vált ki belőle, hanem ellenkezőleg mély-séges rokonszenvet s éppen ezért lesznek tragédiájának vagy tragikus tárgyú novel-láinak az alakjai. Persze ez nem azt jelenti, hogy a román író karcolataiban ne mutatta volna be például a kizsákmányolt kispolgári tisztviselőt s ne ábrázolta volna bizonyos mértékig rokonszenvesen ebben a minőségében. Ilyen alakokkal találko-

zunk az „Élhetetlen Cănuța” vagy a „Két sorsjegy” c. karcolatban (mindkettő a „Két sorsjegy” c. kötetben). Mindenesetre a karcolatok zöme a negatív vonásokra hívja fel a figyelmet s Caragiale művei ezzel a vonásukkal is a kritikai realizmus keretei között mozognak.

Caragiale nem ismerte fel a munkásosztály történelmi szerepének jelentőségét (bár a munkásosztály harcát rokonszenvvel kísérte) s ezért nem is fedezhette fel a társadalomfejlődésben a jövő csiráit. Elszigeteltnek érezte magát, úgy látta, hogy szélmalom-harcot folytat a hivatalos Románia ellen s a küzdelemben belefáradva elhagyta hazáját. A román társadalom sok lényeges kérdésében helyesen foglalt állást, amint azt írásai és nyilatkozatai bizonyítják. A politikai eseményekkel kapcsolatos közvetlenül személyes állásfoglalásához elég, ha megemlíti azokat a jegyzeteket, amelyeket az 1907-es nagy romániai parasztfelkelés alkalmából külföldön írt. A „Jegyzőkönyv” c. kötet, „1907 Tavasztól ősziig” címen közli ezeket a jegyzeteket, s beszámolóink elején egy-két mondatot idéztünk is belőlük. Caragiale haladó író volt, s a román nép mint egyik legnagyobb klasszikus hagyományát tiszteli életművét. Alkotásai csak most lettek igazán a nép közkincsévé, amikor sok-ezer példányban jelentetik meg azokat s amikor magáról a szerzőről és tevékenységéről egyre-másra jelennek meg fontos értékelő tanulmányok. A legújabb nagy összefoglaló munka Silviu Iosifescu tollából 1951-ben jelent meg s a marxista esztetika fényénél világítja meg a nagy író művészetét, egész jelentőségét s ugyanakkor leleplezi a burzsoá kritika hamis állításait.

A magyar kiadók helyesen jártak el, amikor megjelentették Caragiale kisebb elbeszéléseit és karcolatait. Talán helyesebb lett volna egy közös kötetben kiadni ezeket az írásokat, mert ebben az esetben olvasóink nagyobb áttekintést kaptak volna a román író ilyen természetű munkásságáról. Még ha úgy fogjuk fel a dolgot, hogy a két kötet kiegészíti egymást (s ez valóban így van, mert a „Két sorsjegy” karcolatai nélkül nem lehet — csak a „Jegyzőkönyv” alapján — tisztán látni ezekben az írásoknak változatosságát s főleg pozitív vonásait), még akkor is hiányos az a kép, melyet Caragiale prózáiról munkásságáról kapunk. A „Pillanatok”-ból további értékes karcolatokat lehetne lefordítani s be lehetne mutatni a novellairót is, aki mély lélektani problémákat képes megragadni s ábrázolni tudja a valóságot, amelyet nemcsak a szatirikus szemével lát.

Az egyes kötetekhez írt bevezetésekkel kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy általában kevés a két-három oldalas tanulmányocská az író életéről, munkásságáról stb. Olvasóközönségünk alig ismeri a népi demokratikus irodalmak klasszikusait s főleg nem világos előtte az a történelmi helyzet, amelyben az illető művek megszülettek. Caragiale esetében szükség lett volna sokkal alaposabb, nagyobb tanulmányokra éppen az utóbbi szempontból.

Ami a fordításokat illeti (a „Két sorsjegy” c. kötet fordítója Nagy Elek, a „Jegyzőkönyv” c. kötet fordítói Grandpierre Emil, Réz Ádám és Stella Adorján), először is meg kell állapítanunk, hogy fordítóinknak igen nehéz dolguk volt. Caragiale karcolataiban nagy szerepet játszik a nyelvi komikum, a nyelven keresztül kiválóan tudja jellemezni az illető személy társadalmi hovatartozását, felfogását, magatartását. A bukaresti kispolgárság zsargonját, mely általában az idegen szavak elferdített használatát, meg nem értése jellemmez, igen sok írásában találjuk meg. Pompásan mutatja be a bürokrata ostobaságot a mondat szerkezetek agyonkomplikálásával, ügyesen bélyegzi meg az újságírók semmitmondását badar, virágos jelzők használatával, remekül ábrázolja a latinos iskola hatását a tanárságra a latinizmusok, a latinista éjtés feltüntetéseivel stb. Ezeknek a sajátságoknak átültetése magyarra, megfelelő zsargon megtalálása, nagy nehézségek elé állították a fordítókat, akik lényegében ezeket a feladatokat nem is tudták megoldani. Ott, ahol a karcolat nyelvében nem jelentkeznek ezek a sajátságok, a fordítás általában hű, pontos és élvezhető. Pontatlanság azért akad egy-két helyt, (így pl. „A román árendás” c. elbeszélésben.) Másutt azonban sok helytelen fordítási eljárással találkozunk. A *high-life* kifejezés jellemző arra a társadalmi osztályra, amelyről az ilyen című

novella szól, ennek ellenére a fordító nem hagyja meg az idegen szót, hanem lefordítja „nagyvilági életre”. A „Távlatok” c. karcolatban ahelyett, hogy meghagyná a távirati stílust — amely a komikum egyik eleme — folyamatossá teszi a szöveget. A „Jegyzőkönyv” c. karcolatban a fordító nem ülteti át teljes egészében azokat az agrammatikus szerkezeteket, melyek oly jellemzőek a jegyzőkönyvet felvevő tisztviselő-ostobaságára. Az „Egy modern pedagógus” c. elbeszélésben teljesen elsikkadnak a tanárt jellemző latinizmusok, s a Janulea urban nem találjuk meg az elbeszélés nyelvének archaikus jellegzetességét. Sok mindent természetesen nem lehet átmenteni a caragialei nyelvi komikumból, de úgy érzem, hogy elmélyültebb munkával egy egész sor nyelvi sajátosságot megközelítőleg vissza lehetett volna adni magyarul. Így a fordítások egy része színtelenebb, fakóbb lett, mint az eredeti, ami nem jelenti azt, hogy egyáltalában ne érzékeltetnék Caragiale nagy szatirikus tehetségét.

A fordításokkal kapcsolatban kell felvetni a nevek írásmódját is. A román személynévek és helynévek átírásában — amint azt a kötetek is bizonyítják — a legteljesebb a zűrzavar. A „Jegyzőkönyv” c. kötet majdnem teljesen fonetikus átírást alkalmaz, a „Két sorsjegy” pedig a román írásmódot veszi át (sajnos, kiejtési magyarázat nélkül). Ha franciából vagy németből fordított művet adunk ki, senki-nek sem jut eszébe fonetikus átírást alkalmazni, miért történik ez a román esetében. Mindenesetre helyes volna rendet teremteni ezen a téren.

Köpeczi Béla

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KONGRESSZUS ELŐADÁSSOROZATA AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KUTATÁS HELYZETÉRŐL ÉS FELADATAIRÓL

(Kritikai ismertetés)

Az Akadémiai Nagyhét keretében 1951. december 11—15. közt megtartott Irodalomtörténeti Kongresszus műsorán az egyes írókról szóló előadások (Madách, Heine, Mikszáth) mellett egy három előadásból álló referátum-sorozat szerepelt a magyar irodalomtörténetírás helyzetének és feladatainak felmérésére. Magától értetődik ezeknek az előadásoknak nagy jelentősége, s ezt érezte át az a nagyszámú hallgatóság is, amely nap mint nap a legnagyobb figyelemmel hallgatta végig az Eötvös Loránd Tudományegyetem aulájában ezeket a gyakran 4—5 óra hosszat is eltartó vitaüléseket. Elmondhatjuk, hogy a referátumok nemcsak a „céhbeliak” szűk körének szóltak, amint az a tökécs rendszer idején történt. Nemcsak a budapesti egyetem előadói jelentek meg, hanem vidéki kutatók is; örömmel láttuk a résztvevők, sőt a hozzászólók között a középfokú és az általános iskolák tanárait, mégpedig nemcsak a budapestieket, hanem — népi demokráciánk gondoskodása következtében — a vidékieket is; az egyetemek, fő- és középiskolák tanulóit, más területeken dolgozó szellemi munkásokat. A tapasztaltabb kutatókon kívül mások még nem nagyon szóltak hozzá a beszámolókhöz, de voltak már ezen a téren is olyan kezdeményezések, amelyek az efajta viták nagy felélénkülésével biztatnak.

December 12-én délelőtt tartotta meg *Klaniczay Tibor* „Erdmények és feladatok a régi magyar irodalom kutatásában” c. előadását. Rámutatott arra, hogy régi irodalmunk kutatása elé — még nemrégiben is — sokan aggodalommal tekintettek. A kétkedők arra hivatkoztak, hogy Bessenyei előtti irodalmunk eszmevilága, — különösen vallásos jellege miatt — távoláll a mai embertől, s Balassit és Zrínyit kivéve maradandó művészi értékekkel sem nagyon dicsekedhetünk ebből a korból. Sokan — nem teljesen jogtalanul — attól tartottak, hogy a sok kiderítetlen filológiai kérdés aprólékosságra, a régi pozitivizmus feltámadására vezet majd. Az 1948. óta nagyobb lendülettel meginduló marxista-leninista szellemű kutatás azonban bebizonyította, hogy régi századaink, különösen a humanizmus, reformáció és a kurucok olyan értékeket rejtenek magukban, melyeknek kibányászása, népünk kezébe való adása minden fáradságot megérdemel. Még kitartóbb munkára ösztönzött a Párt útmutatása: Farkas Mihály az MDP II. Kongresszusán elhangzott hozzászólásában eszményül állította eléink Zrínyi Miklós hadvezéri és irodalmi munkásságát, Révai József emlékezetes füleki beszédében pedig a magyar-csehszlovák kultúrkapcsolatokról (huszitizmus, humanizmus) emlékezett meg.

Nem volt könnyű a kutatók útja, annak ellenére, hogy a polgári — különösen pozitivistá irodalomtörténetírás — irodalmunk többi korszakaihoz képest ugyancsak nagyarányú munkát végzett ezen a területen. E művek azonban — egy-két kivételtől eltekintve — inkább csak szöveggözléseikben, adataikban használhatók, kiinduló szempontjaikat, következtetéseiket stb. nem fogadhatjuk el, mert azok ellenséges (klerikális, nacionalista) ideológiából fakadtak, vagy egészen kisszerű, elszigetelt jelenségekkel foglalkoznak. Ami legjobban előremutat a felszabadulás előtti ter-

mésből, az Horváth János két műve a magyar középkorról, annak ellenére, hogy szemlélete alapjáiban véve idealista, és számos részlete ma már elavult. Különösen feltűnő mulasztása polgári irodalomtörténetírásunknak a kuruckor elhanyagolása: Thaly kiadványaitól eltekintve komolyabb szövegkiadásunk sincs belőle. 1945–1948. közt egészében véve a polgári irodalomtörténetírás irányai folytatódtak tovább elég közepes színvonalon. Adatfeltáráson kívül a Horváth Jánosnak ajánlott Emlékkönyv (Magyar Századok) sem hozott egyebet, kivéve Gerézdi Rabán és Esze Tamás igényesebb tanulmányait. Rohamos javulás következett be a „fordulat évétől” kezdve: az Irodalomtörténeti Társaság, majd a Tudományos Akadémia megújulása, a publikációs lehetőségek megnyílása, a tudományos ösztöndíjak, melyekkel népi demokráciánk a kutatás segítségére sietett, hamarosan meghozták gyümölcszeit. Régi irodalmunk legnagyobb költőjének, Balassi Bálintnak, teljes megismerését nagy lépéssel vitte előre Balassi összes verseinek és leveleinek kritikai kiadása, Eckhardt Sándor műve. Zrínyiről eddig nem jelent meg tudományos feldolgozás, de az 1952-ben megjelenő monográfia (Klaniczay Tibor) remélhetőleg kipótolja majd az eddigi mulasztásokat.

E két korszakos jelentőségű író kiemelése után Klaniczay áttért régi irodalmunk három nagy haladó periódusának (huszitizmus-humanizmus, reformáció, kuruckor) területén 1948 óta végzett munka számbavételére és a megoldásra váró kérdéscsoportok kijelölésére.

Kardos Tibor összefoglaló műve a huszita irodalomról már befejezés előtt áll, a magyar humanizmusról azonban elég gyéren jelentek meg eddig cikkek. (Gerézdi Rabán Janus Pannonius-tanulmányának I. része, s az Irodalomtörténet hasábjain megjelent munkaközösségi vita.) Sokan, arra emlékezve, hogy Horthy-kultúrpolitika a fasiszta Olaszországgal való barátság jegyében mennyire előtérbe állította a humanizmus tanulmányozását, bizalmatlanul fordultak minden ilyen kísérlet felé. Mások Molnár Erik téves, azóta megcáfolt megállapítása alapján gyökértelen, kozmopolita értelmiségieknek tekintették humanistáinkat, megfedkezve azokról az érdemeikről, melyeket a Hunyadiak honvédő, központosító törekvéseinek szolgálatában szereztek. Nagy méltánytalanság volna, ha hallgatnánk Janus Pannoniusról, a renaissance vívmányainak, életörömeinek, szabadgondolkodásának és törökellenes harcának nagytehetségű költőjéről: csaknem 170 év (1784 az utolsó teljes kiadás éve) után műveinek teljes, kétnyelvű kiadására van szükség! Az előadó kifejtette, hogy a latinnyelvűség nem lehet vádpont a magyar humanizmus ellen. A latin nyelv használata nálunk a XV. században nem az uralkodó osztályok különködése, mint egyesek Sztálin nyelvtudományi cikkeit félremagyarázva gondolják, hanem szükség-szerű következménye a magyar nyelv akkori fejletlenségének és a humanisták viszonylag nagyigényű eszmei és művészi törekvéseinek. Másrészt feltétlenül igaz az, hogy a magyarnyelvűség régi irodalmunk kutatásában nélkülözhetetlen rendszerező szempont. Nemzeti nyelvünk a reformáció idején rövid idő alatt birtokba veszi az irodalmat s ettől kezdve általánosságban már nem tekinthetjük haladó jellegűeknek a latinnyelvű hazai termékeket. Kivételek azonban a tudományos irodalom, elsősorban a történetírás, amely továbbra is latinul szólal meg. Apácai Cseri és Zrínyi azok, akik a tudományok kapuit is megnyitják nyelvünk előtt, az ő fellépésüktől kezdve már egyre inkább retrográd jelenséggé válik a latinnyelvű tudományosság irodalmi szempontból. Humanizmus-kutatásunknak nem szabad csak Mátyás korára korlátozódnia, hanem ki kell terjednie a Jagelló-korra, fel kell ölelnie e kor magyarnyelvű kódexirodalmát is.

Nem dicsekedhetünk különösen gazdag terméssel a reformáció időszakának kutatásában sem. (Legfontosabbak: Eckhardt: Parasztsors a régi magyar irodalomban, Stoll Béla Heltairól szóló cikke stb.) De sokat várhatunk Horváth János XVI. századot tárgyaló szintézisétől, amely bizonyára nagy lendületet ad majd a többi kutatóknak is. Meglehetősen tisztázott már fővonalaiban a magyar reformáció útja: látjuk, hogyan veszti el 1560 körül eddigi egységesen haladó jellegét, hogyan válik szét opportunistá és következetes antifeudális irányra. A mezővárosi reformáció főbb képviselői (Szkhárosi, Sztárai stb.) hevesen ostromozzák a feudális anarchiát,

benne találják meg a török hódítás s az ország három részre való szakadásának okát is: mintegy feudalizmus-ellenességükön keresztül jutnak el a nemzeti függetlenség gondolatához. A hegedűsöknél, a históriás énekek szerzőinél — talán vándorló, függő életformájuk miatt is — igen gyakran hiányzik a hitújítás ügyében való állásfoglalás, de ők is lelkesednek az erős központi királyságért, s a nemzeti egység gondolata a legfőbb eszme szemükben. Ebben az öntudatos hazafias állásfoglalásban találkozunk a kor két elütő „író-típusa”: a prédikátor és a lantos. De összeköti őket a forma azonossága is: verses műveikben mindketten ugyanazokkal a dallam-motívumokkal élnek. Ha valahol szükség van a folkloristák és az irodalomtörténészek minél szorosabb együttműködésére, akkor elsősorban ebben a korszakban: hiszen a reformáció irodalmát valósággal elönti a dolgozó nép költészete. Nagyrészt ennek köszönhető az új gazdag műfaji tagozódás is, ami annyi lehetőséget ad az esztétikai vizsgálódásnak: dráma, mese, históriás ének, régényes elbeszélés, szerelmi ének stb. Minél előbb publikálni kell a csak egy példányban ismeretes Bornemissza: Ördögi kísérletek-et, és az igaztalanul elfeledett Szkhárosi Horváth harcos költészetét.

A kuruckor felderítése terén Esze Tamásé az érdem, aki több kisebb cikkel meg egy nagyobb, összefoglaló értekezéssel világította meg a kuruc költészetet. De még ezek után is számos fontos probléma maradt homályban; így a kor kezdetének időpontja, előzményei, szerzőinek meghatározása, a népköltéshez való viszonya stb., minthogy Esze Tamás egyedül a hiteles és hamisított énekek kérdését tisztázta végérvényesen.

Klaniczay szerint a „kuruc költészet” elnevezéssel óvatosabban kell élnünk, mint eddig tettük. Eddig lényegében az történt, hogy a XVII. század 70-es, 80-as éveiben keletkezett hazafias költészetet csaknem válogatás nélkül belegyömöszölték a „kuruc”-jelzőt viselő gyűjteményekbe. Ez az eljárás azonban tudományosan nem igazolható, mivel ekkor a németellenesség még korántsem volt olyan általános, mint a Rákóczi-korban. Ebben az időben még a nem-kuruc érzelmű magyarok is lehettek jó hazafiak. Egyes énekszerzőkről nem lehet tudni, milyen politikai állásfoglalás idején írták költeményeiket, sőt sokukról még azt sem lehet állítani, hogy végül következetesen a kurucok oldalára álltak. Bonyolítja a kérdést a nagyszámú variáns, az egyik tábornak a másiktól való kölcsönzései, a nem politikai tárgyú versek igen kétes hovatartozása. Mindezt a nehézséget eloszlathatjuk, ha a kor költészetét saját természetes összefüggései szerint tárgyaljuk, nem a Thaly által ráerőszakolt romantikus szempontok szerint. Ilyen szemlélet mellett a költői termés szinte magától bomlik a következő csoportokra: folklór-termékek, nemesi politikai költészet, prédikátorok hangja, szegénylegények énekei stb. Mindegyik csoportban találhatunk kifejezetten kuruc és közelebből meg nem határozható eredetű verseket. Mindezt az RMKT XVII. századi folytatásában kell mielőbb közreadni. Emellett a pontosan meghatározható kuruckölteményekből kisebb-nagyobb antológiákat kell létrehozni elsősorban a nagyközönség használatára.

Fejtegetései végén Klaniczay rámutatott arra, mennyire elhanyagolta eddig irodalomtörténetírásunk a régi és az újabb magyar irodalom kapcsolatainak kutatását, a világirodalmi, de elsősorban a szomszédos népektől származó hatások kérdését, a folklórhoz való viszony vizsgálatát. Alig történt valami a nem elsőrendűen fontos periódusok (szorosabb értelemben vett középkor, ellenreformáció, nemzetietlen kor) megismeréséért. Pázmány és Gyöngyösi teljes háttérbeszorulása érthető volt kezdetben, amikor még az alapvető eligazodást sem szereztük meg, de most már velük is foglalkozni kellene; fokozottan áll ez Mikesre, akinek mellőzése teljesen indokolatlan. A sorbanlevő legfontosabb feladat az, hogy anyagunkat többé ne csak a történész szemével nézzük, ne csak eszmék tárházának tekintsük az irodalmi alkotásokat, hanem igyekezzünk őket a forma és tartalom dialektikus egységében megragadni. Még az eszmei mondanivaló megállapítása se történjék csupán az író kifejezett nyilatkozatai alapján, hanem a típusalkotás, képalkotás, kompozíció sajátosságait figyelve próbáljunk visszakövetkeztetni a művész meggyőződésének mélységére, eredetiségére, stb.

Klaniczay Tibor beszámolója egy-két vitatható pontjával együtt (pl. kuruckor megvonása) — sőt talán éppen ezért — tartalmas, néhány vonatkozásban újszerű megállapításokat tevő munka. Jó szemmel látta meg az arányt, amit a történelmi vonatkozások (eddig elvégzett munka) és jövő feladatai között kell felállítani, s inkább a jövő felé fordult. Nem vette azonban figyelembe, hogy csak akkor lehet igazán a jövő felé fordulni, ha a múlttal szemben alaposabb bírálatot alkalmazunk, kiválasztjuk a polgári irodalomtörténetírásból azt, amit használhatunk, s nem általánosító megjegyzésekkel siklunk el felette (pl. „pozitivizmus” stb.). A vita során több hozzászóló is kifogásolta irodalomtörténetírásunk haladó hagyományainak túlságosan szűkkörű kijelölését. Szerencsés kézzel választott ki néhány korszakos jelentőségű kérdést, s csak ritkán történt meg, hogy elmerült a részletekben (pl. Janus Pannonius elemzése).

Az előadást követő vita kitűnt sokoldalúságával és jó értelemben vett szakszerűségével. Általánosságban véve az egyes hozzászólók valóban lényeges és az elkövetkezendő évek folyamán megoldható problémákra hívták fel a figyelmet: ritkán esett meg, hogy csak a saját szakterületüket látták a szemük előtt. Rendkívül háttérbeszorult azonban a stíluskorszakok megvizsgálására való utalás, ami annál felülőbb, mert pl. a következő korszak vitáinál ezt többen is számonkérték.

Túróczy-Trostler József akadémikus joggal hibáztatta, hogy az előadó az anyanyelvű irodalmiságért vívott harcot nem állította eléggé a humanizmusról adott történelmi kép centrumába. Foglalkozott a világi költészet kezdeteinek, különösen a széphistóriáknak a gondolkodásra tett felszabadító hatásával is.

Kardos Tibor kiemelte, hogy a munkaközösségi viták elmaradása az utolsó háromnegyedév folyamán károsan befolyásolta a kutatást, kitért a magyar humanizmus vizsgálatára a Horthy-korszakban, melyet Klaniczay, véleménye szerint, igen negatívan értékelt. Részletesen kifejtette, mennyire fontos az egyes irodalomteremtő társadalmi rétegek tanulmányozása, s ezt a magyar „deáki renddel” kapcsolatban gyakorlati példákkal is illusztrálta. Nagyvonalú áttekintést adott irodalmunk kialakulását elősegítő antifeudális törekvésekről (flagellánsok, misztika, huszita-bogumil eretnokségek, devotio moderna stb.). Hangsúlyozta a humanizmus kétféle változata: plebejus és kancelláriai humanizmus közötti különbségeket. Az előbbi faja a humanizmusnak semmiesetre sem idegen eredetű növény, hanem szerve része minden nagyobb társadalmi mozgalomnak a XVI. században, akár a Dózsa-felkelést, akár a reformáció mezővárosi és antitrinitárius ágát tekintjük. Haladó jelenséggé mutatta be azonban a kancelláriai humanizmust is, szemlélete itt lényegében megegyezett az előadóéval.

Ortutay Gyula főként a folklór-kutatás és az irodalomtörténetírás kapcsolataival foglalkozott. Az együttműködés elmaradása már eddig is károsnak bizonyult, annál inkább létre kell hozni ezt a közeljövőben, mert fontos feladat a magyar ősköltészet töredék- emlékeinek összegyűjtésére. Össze kell állítani a népköltészet vonatkozó vélekedéseket, hogy végre teljességében láthassuk, melyik korszak, melyik irodalmi áramlat mit tartott a folklóról. Tudományos stilisztikai vizsgálat elképzelhetetlen addig, amíg fel nem derítettük a szóbeli hagyományozás hatását írásos irodalmunkra.

Révész Imre (Debrecen.) röviden utalt arra: sohasem szabad elfelejtenünk, hogy a hazai reformációnak három ága volt: feudális (főként a szekularizáció érdekében) polgári (ez viszonylag gyenge) és plebejus. Az egyes irányzatok azonban tisztán nem igen jelennek meg, többnyire keverednek egymással.

Bán Imre (Gyöngyös) helytelenítette, hogy az előadás meg sem említette olyan nagyhatású irodalomtörténész nevét, mint Katona Lajos; kiemelte Kardos Tibor felszabadulás előtti munkásságának értékeit. Felhívta a figyelmet a XVII. századi haladó erdélyi irodalomra, melynek legnagyobb alakja Apácai Cseri. Évfordulójának megünneplése esedékes, de még mindig nem tudjuk, hogyan vesznek részt az irodalomtörténészek Apáczai munkáinak filozófus részről megindított publikálásában?

Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikus szerint, Klaniczay túlbecsülte Esze Tamás érdemeit Riedl Frigyes rovására, akinek becsületos állásfoglalása a kuruc

balladák hitelessége kérdésében tiltakozás volt a nacionalista hangulatkeltés ellen. Csatlakozott Kardos Tiborhoz a Horthy-korszak antifasiszta szellemű humanizmus-kutatásának védelmében. Hangoztatta, hogy nem lehet egészen elhanyagolni a reformáció utáni hazai latinságot sem, mert annak fontos szerepe volt irodalmunk fejlődésében: a XIX. századi történeti romantika (pl. Vörösmarty epikája) felé mutatott. Altalánosságban azonban több tartózkodást javasolt a latinnyelvűség megítélésében, hiszen a latin, ha nem is „zsargon”, mégiscsak bürokratikus nyelvvé vált már középkor elején, mely elszakadt a néptől, — amint ezt Sztálin is megállapította.

Gerézy Rabán azt kifogásolta, hogy a vita számos résztvevője saját kutatásainak és egyéni kutatási területének ismertetését kérte számon a bevezető referátumtól, ami nem vezet célra. Gerézynek azonban csak kismértékben volt igaza e tekintetben.

Angyal Endre (Debrecen) példák sorára hivatkozva fejtette ki, mennyire fontos a régi magyar irodalom közép- és keleteurópai kapcsolatainak vizsgálata. Részletebben kitért a magyar és keleti krónikáinak analógiáira.

Juhász László (Szeged) jórészt azokat a nehézségeket tárta fel, amelyekbe kutatásainak és kiadvány-sorozatának folytatása ütközik.

Klanczay Tibor rövidösszefoglalásában köszönetet mondott az elhangzott hozzászólásokért, s elismerte, hogy irodalomtörténetírásunk haladó jelenségeinek mellőzése referátumának egyik legnagyobb hiányossága volt. A felvetett kérdések alapos megvilágításához még a széles elvi viták hosszú sorára van szükség.

Másnap, december 13-án került sor *Barta János* hasonló célkitűzésű referátumára „Eredmények és feladatok felvilágosodás- és reformkori irodalmunk kutatásában.” címmel.

A referátum három fő fejezetre tagolódott: a korról szóló polgári kutatás összegző jellegű értékelése, a Párt útmutatása és az ennek nyomán létrejött irodalomtörténeti munka külső körülményeinek és szervezeti formáinak ismertetése, végül időrendben az eredmények és a megoldásra váró feladatok tüzetes ismertetése.

Barta János bevezetésül hangsúlyozta, hogy e periódus rendkívül összetettsége és sokszínűsége nagy nehézségeket gördít a szintézis elé, viszont annál inkább lehetővé tette a torzításokat a polgári irodalomtörténetírásnak, mely egy-egy részlet-jelenséget alapvető jelentőségűvé duzzasztotta fel. A legegészségesebb szempontokkal 1945. előtt Horváth János közelített az anyag felé, de az ő rendszerezése nem jött létre, csak a töredékeit látjuk Csokonairól, a két Kisfaludyról, a harmincas évekről tartott egyetemi előadásokban, Berzsenyi-cikkében stb. A táj- és nemzedék-szemlélet jelszavát írta zászlajára Farkas Gyula két monográfiájában („Magyar romantika”, „A fiatal Magyarország...”). Ezen elvek alkalmazása a németiség szellemi fensőbbségét hirdető szellemtörténeti irányok kiszolgálójává tette Farkast. Elleplezte előtte az irodalmi harcok valóságos társadalmi értelmét, hiszen csak „tájak”, „műveltségi hagyományok”, „nemzedékek” ellentétét volt hajlandó elismerni, s még ezt is úgy zárta le, hogy a 30-as évek irodalmát „kompromisszumnak” tartotta. Egészében véve pedig azt a hamis megállapítást tette, hogy az irodalmi fejlődés nálunk „az irodalmi autonómia” (mit értsünk ezen?) fokozatos érvényesülése felé tart.

E biológikus-faji szemlélettel szemben Szerb Antal a nyugati irracionális fegyvertárából vette kölcsön a maga vezérszem pontját: a preromantikát. Minthogy a preromantika lényegében visszavágyást jelent a múltba, a pre-individuális létezésbe stb., magától értetődik, hogy ez a szemlélet a feudális romantika, a realizmus-ellenesség és a miszticizmus áradó dicsőítését és a felvilágosodás lekicsinyelését vonta maga után. Szerb az irodalom és a politika kölcsönhatását károsnak tartotta, de ez nem akadályozta meg abban, hogy időnként ne alkalmazza a polgári szociológia merev osztály-kategóriáit. Megállapításai így részleteikben is elszakadtak a valóságtól. Kevés eredményre vezetett a 30-as években tomboló polgári esszéizmus, amelynek fő jellemzője az arisztokratikus esztétaság. Képviselői nagy előszeretettel fordultak Berzsenyi, Kölcsey, Kazinczy stb. felé.

Irodalomtörténetírásunk felemelkedésére a Párt vezető ideológusai több alkalommal behatóan foglalkoztak korszakunk néhány nagy írói egyéniségével. (Révai József Kölcsey-tanulmánya, Petőfiről mondott megemlékezései, Horváth Márton Vörösmarty-emlékbeszéde stb.) E megnyilatkozások alapján tisztázódott a központi feladat: a magyar polgári átalakulás irodalmi tükröződésének feltárása. Révai különítette el a népiesség egyes jelentkezési formáit, az ő útmutatására ismer- tük fel a nyelvújítás nagy szerepét a polgári átalakulásban, ő hívta fel a figyelmet a nemesi nacionalizmus és a polgári patriotizmus, a középnemesi liberalizmus és a forradalmi demokratizmus különbségére. Fontos szempontokat kaptunk a szentimentalizmus s a romantika megítéléséhez is. Ha e hatalmas segítség ellenére sem értünk el igazán döntő eredményeket, annak fontos objektív okai is vannak: mindenekelőtt az, hogy a történeti kutatás viszonylag későn lendült fel erre a korszakra vonatkozólag (pl. Kató István fontos értekezése az első magyar köz- társasági mozgalomról csak 1950-ben látott napvilágot). Sőt a történeti kutatás téves megállapításai egyenesen hátráltatta Spira György esetében, aki a nemesi reformmozgalmakat negatívan ítélte meg, ami Vörösmarty téves értékeléséhez vezet- t. Az Irodalomtörténeti Társaság nyilvános ülést e korra vonatkozólag csak egy esetben szervezett, s a munkaközösségi viták is túlnyomórészt a polgári fejlődés későbbi szakaszaira vonatkoztak. Természetesen nem vezethettek számottevő eredményre azok az egyetemi hallgatókból alakult munkacsoportok, melyek egy- egy klasszikusunk műveinek kritikai kiadását készítik elő (Vörösmarty, Petőfi, Csokonai stb.). Mindez a meglevő „intézmények” jobb szervezésére és az Irodalom- tudományi Intézet létesítésének szükségességére hívja fel a figyelmet.

Az 1945-től 48-ig tartó rövid időszak munkásságával hamar végezhetünk: ingadozó világnézetű, legjobb esetben a polgári szociológia hatását tükröző művek esnek ide, mint Sándor István kötete (Író és társadalom) vagy Sötér István Eötvös- tanulmánya (Magyar Századok-emlékkönyv.) Az 1948. utáni munkásságot legjob- ban írónként haladva mérhetjük fel. Bessenyeinek már monográfia is jutott Gálos Rezső tollából, de ez nem eléggé átfogó jellegű, s filozófiai fejlődését sem tudja kellőképpen megvilágítani. Nem sikerült ez a Bessenyei materializmusát vitató cikk szerzőjének sem (Bruckner János). Kétségtelenül nagy lépés az, hogy Bacsfányi és Fazekas esetében már jó úton vagyunk a kritikai kiadás publikálása felé, de ez nem pótolhatja a róluk szóló cikkeket. Csokonai életének első szakaszáról (1795. előtt) már 1948-ban megjelent Waldapfel József tanulmánya, s ma sem haladtunk még ezen túl messze, bár Vargha Balázsnak megvan az az érdeme, hogy kiemelte Csokonai plebejus színezetű kezdeményezéseit a kultúra terjesztésében. Nagyon háttérbeszorult Berzsenyi is, csak a felvilágosodáshoz való csatlakozását tisztázta Waldapfel József, de a hazafias szempontból oly nagyjelentőségű ódák megismerése még előttünk van. Kazinczy fogsága utáni tevékenységét — különösen leveleit, emlékiratait, utirajzeit újra kell értékelnünk, mert aligha igaz az az esztétizmus, stilisztává való szegényedés, amit a harmincas évek irodalomtörténészei konstatál- tak benne. Kölcsey esetében kényelmesen megelégedtünk Révai József tanulmányá- val (az efajta kicsinyes, prakticista álláspontot Adyval kapcsolatban Bóka László is pellengére állította), de válogatott műveinek új kiadásához már olyan jegyzet- anyag készült (Barta—Szauder), ami hozzásegíthetne művészi arcképe megrajzolá- sához is. A 150 éves évforduló alkalmából Vörösmarty sok szempontból vált kutatás tárgyává; nemcsak Horváth Márton, Waldapfel József, Somlyó György összefoglalá- sái születtek meg róla, hanem az Irodalomtörténet lapjain hazafiasságával, novelláival, dramaturgiai elveivel, nyelvével stb. is foglalkoztak, néhány igen fontos probléma azonban még mindig kideríthetetlen maradt. Így elsősorban epikájának jellege, kapcsolata kora irodalmi harcaival, (az Athenaeum és ellenzéke), s végül a Csongor és Tünde, mely próbaköve eszmei tisztánlátásunknak: mai fejlettségi fokunkon még csak vulgarizálva tudjuk értékelni. Eötvös eszmei-politikai állás- foglalását gondos tanulmányban mutatta be Sötér István (l. A falu jegyzője új kiadása a Magyar Klasszikusokban) s utalt már egyes realista sajátságaira is, de regényírói művészetének mélyebb elemzésével még adósunk maradt. Reméljük, erre

sem kell sokat várnunk, hiszen elkészülés előtt áll ugyancsak Sötértől egy teljes Eötvös-pályakép. Irodalomtörténetírásunk legsúlyosabb mulasztása a Petőfiről való teljes hallgatás, amit az sem enyhít, hogy műveinek kritikai kiadásából már három kötet jelent meg. E köteteknek ugyanis csak szövegkritikai apparátusa van, a történeti és filológiai jegyzetekről eleve lemondott a publikáció készítője. A szabadságharc költészetéről Waldapfel József irt részletesen, 48–49. egyik legnagyobbhatású költőjét, Sárosi Gyulát pedig Bisztray Gyula mutatta be igen nagy alaposággal (l. az Aranytrombita bevezetése.) Elmondhatjuk tehát, hogy e korszakból már két írói portrénk van: Csokonairól és Vörösmartyról; haladó hagyományainkat pedig már feltártuk Bessenyei, Eötvös, Sárosi esetében, de semmit sem tettünk még az irodalmi irányok küzdelmeinek bemutatására.

Legsürgősebb feladatunk az, hogy néhány központi kérdés fonalán végighaladjunk 1772-től 1848-ig: elsősorban a nyelv művelést, a népiességet és romantikát kell így „hosszszmetasztékné” megvilágítani. De velük kapcsolatban néhány kisebb jelenségre is fényt kell deríteni; pl. szabatosan meg kell határozni korszakunk kezdetét; a népiesség megértése lehetetlen a kéziratos (kollégiumi, daloskönyvekben stb. lecsapódó) stb. irodalom áttekintése nélkül. Halaszthatatlan feladat a kritika és az irodalomtörténetírás történetének megírása is.

Barta János előadása egészében véve nem bizonyult elég termékeny alapnak a vitához. Voltak kitűnő részlet-megfigyelései (pl. Farkas és Szerb Antal jellemzése), hasznos összefoglalásai (pl. a Párt útmutatásának taglalása), de referátumának legfontosabb része az eddig végzett munka szürke felsorolása és eléggé általánoságokban mozgó kommentálása volt. Nem kétséges, hogy a nyelv művelés, a népiesség és a romanticizmus történeti áttekintése elsőrendű fontosságú, de ez a hallgatóság nagyrésze előtt már hosszabb ideje világos volt, s az előadótól éppen e témák szabatosabb körülírását, esetleg néhány munka-hipotézis felvetését várták. Természetesen mindennek elmaradásában nemcsak Barta János a hibás, hanem az Irodalomtörténeti Társaság fogyatékos kollektív munkája is. Nem volt szerencsés eljárás az eddigi kutatómunka eredményeinek írók szerint feldarabolt tárgyalása sem, célszerűbb lett volna egynéhány kiemelkedő dolgozat módszerét, alapelveit megírni. Szinte kínálkozott volna itt a vizsgálata a korszak legalaposabb ismerőjének, a már régóta tudatosan nagy áttekintésre törekvő Waldapfel Józsefnek 1945. utáni munkássága, különösen „A tizenkilencedik század költői” c. kötete, melynek kritikájával úgyis adós irodalomtörténetírásunk! Ennek úttörő jelentőségű megállapításai nélkül ma már az egyetemi és középiskolai oktatás elképzelhetetlen Magyarországon, de az is bizonyos, — hogy különösen Sztálin nyelvtudományi cikkeinek megjelenése óta — a mű szemléletének részben szükségszerű fogyatékoságai is nyilvánvalóvá lettek. Ezek határozott, gyakorlati példákkal illusztrált kimutatása valószínűleg megteremtette volna azt a bátor, nagy lendítőerejű elvi vitát, amelynek hiányát oly sokan joggal panaszolják.

A hozzászólók általában megvilágították Barta János előadásának hiányosságait, számos esetben konkrétan rámutattak idősebb feladatokra és azoknak megoldására kiindulási elveket adtak, de a vélemények harca az ő szavaik nyomán se bontakozott ki.

Tolnai Gábor kifejtette, hogy a polgári ésszéisták negatívumai nem jellemzők Halász Gáborra, aki egyre inkább közeledett az objektív, tudományos látásmódhoz. Hibáztatta azt, hogy az előadó megfeledezett egyes nem az Irodalomtörténetben megjelent úttörő cikkekről (Pándi Pál és Baróti Dezső írásai). A történészekkel és nyelvészekkel való együttműködés seholsem olyan égetően fontos, mint éppen ebben a korszakban (pl. különösen a nagy történeti fordulatok hatása az irodalomra, és a nyelvújítás). Tüzetesebben meg kellett volna bírálni egyes értékeléseket, pl. Csokonaiét és Berzsenyiét, csak így juthattunk volna el a vitához. Az előadó stílusából nagyon hiányzott a mélyen átérzett, hazafias pátosz!

Baróti Dezső (Szeged) azzal foglalkozott, hogy mik a magyar felvilágosodás nemzeti sajátosságai. Találónan mutatott rá ezzel kapcsolatban a társadalmi viszonyok

számos egyedi sajátosságára (pl. a nemesség más országokhoz képest nagy száma).

Hegedüs Géza felhívta a figyelmet a haladó eszmék irodalmi vetületeinek megvizsgálására (materializmus, francia forradalom, utópista szocializmus) stb. A stíluskategóriák közül a romantika mellett a szentimentalizmus áll előtérben, nélkülözhetetlenek a vers- és formátörténeti kutatások is, különösen a 18. század végére vonatkozólag. Az irodalmi népszerűsítésnek ki kellene terjednie olyan kiváló alkotókra is, mint Bacsányi, Verseghy, Kazinczy, Kölcsey.

Bóka László hangoztatta, hogy nem lett volna szabad megfeledkezni a 30-as éveknek ama íróiról, akik a közvéleményre sokkal inkább hatottak a reformkor és a felvilágosodás értékelése tekintetében, mint Szerb Antal vagy Farkas Gyula, s itt elsősorban Némethi Lászlóra és Főja Gézára kell gondolnunk. Rá kell térni nagyjaink nyelvi feldolgozására; míg a Szovjetunióban a jelentősebb költőkről sorra készülnek a szótárak, addig nálunk még Petőfi nyelvéről sincs használható összefoglalásunk. Gyakorlati példákon mutatta be, hogy a felvilágosodás egyes fordítói mennyire törekedtek a fordított munkák radikálisabb elveinek gyengítésére.

Halász Előd véleménye szerint igen fontos a jozefinizmus tanulmányozása, az osztrák és magyar szellemi életre tett hatásának párhuzamos vizsgálata. A magyar irodalmi életre is jellemző az, ami az osztrákra, hogy a felvilágosodás arisztokratikus és plebejus vonala időben igen közel van egymáshoz. Nagy különbség van a XVIII. sz.-végi és a napoleoni háborúk utáni romantika tekintetében az osztrák irodalomban; kérdés, hogy mennyire van ez így nálunk is. E problémák felderítésére a budapesti egyetem német intézetében van néhány vállalkozó.

Barta János válaszában hangsúlyozta, hogy a bírálatot elfogadja és a felvetett feladatok megoldását legnagyobb mértékben maga is kíváncsúnak tartja. Nem ért egyet azonban teljesen Halász Előddel, mert félő, hogy ilyesformán a régi komparatizmusához jutunk, és egyoldalúan osztrák hatást látunk a magyar felvilágosodásban, ahelyett, hogy annak magyar társadalmi gyökereit nyomoznánk.

Turóczi-Trostler József, akadémikus, elnöki zárószavában helytelenítette, hogy Barta János kitért az ú. n. „kényes kérdések”, pl. a stíluskorszakok tárgyalása elől. Nem értett egyet a Halász Előd kifejtette kiindulópontokkal sem. Legfontosabb tennivalónként az alapfogalmak, elvi kérdések tisztázását és a korszak szintézisének előkészítését jelölte meg.

A referátum-sorozat utolsó előadója *Bóka László* volt, aki „Eredmények és feladatok 1849. utáni irodalmunk kutatásában” címmel egyúttal a Kongresszus záróelőadását tartotta meg december 15-én. A korábbi előadókhoz hasonlóan ő is úgy építette fel mondanivalóját, hogy a polgári, majd az átmeneti korszak ismertetése után az utolsó 3 év eredményeit bírálta a legrészletesebben, s ebből kiindulva vont le a tanulságokat is.

A polgári irodalomtörténetírás gyarló örökséget hagyott ránk e korszakra vonatkozólag, nagyrészt azért is, mert szokás volt a Nyugattal lezárni a tárgyalást, hiszen a „hivatalos” szemlélet habonásan félt az élő irodalom értékelésétől. A felszabadulás után az Irodalomtörténeti Társaság ott akarta folytatni, ahol abbahagyta, tehát a pozitívizmus, a szellemtörténet és a polgári irodalomszociológia eklektikus keverékénél. A céhbe nem zárkózott, régebben a polgári ellenzékét képviselő irodalomtörténetírás három jellegzetes termékével: Komlós Aladár: Irodalmunk társadalmi háttere, Bóka László: József Attila, Lengyel Balázs: Mai magyar líra, c. könyveivel foglalkozva Bóka László megállapította, hogy Komlós helytelen módszerrel, a pozitívista szociológia alapján nyúlt hozzá tárgyahoz, s nem tudott szabadulni a népiesség és urbanizmus ál-ellentététől sem. Önkritikája során feltárta a saját művében mutatkozó szociáldemokrata beütéseket, s rámutatott arra, hogy Lengyel Balázs a társadalmi fejlődés igazi menetét semmibe véve, a polgári dekadenciát kritikátlanul tárgyalva, a szocializmus valódi irodalmi követelményeit elmosva írta meg tanulmányát. E korszakkal kapcsolatban igen korán jelentkezett a Párt segítsége. De Révai Ády-könyve, Horváth Márton József Attila-emlékbeszéde, a Szabad Népben megjelenő nagyszámú megemlékezés, bírálat, Lukács György

„Az írástudók felelőssége” c. kötete csak akkor termékenyítette meg igazán irodalomtörténetírásunkat, amikor ennek szervezeti alapjai is létrejöttek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság ujjaalakulásával. Lukács György széles távlatot adó megnyitója és az irodalomtörténetünk periodizálását végrehajtó viták óta vannak már számbavehető eredményeink különféle feladataink megoldásában. Nagy íróink arcképének megrajzolása már előrehaladott stádiumban van, Arany János, Mórlicz Zsigmond, Tóth Árpád, Vajda János, Tolnai Lajos és Juhász Gyula esetében. Elég nagy számban vannak már olyan adatközléseink, amelyek nagy íróink arcának eddig ismeretlen haladó vonásait világítják meg, vagy leleplezik a konzervatív és reakciós irodalmi törekvéseket. Folyóiratunk súlyos hibája azonban, hogy több számban túlteng a régi magyar irodalomra vonatkozó feldolgozás, s egyáltalában nem közöl cikkeket az irodalmi irányok harcairól. Nem közönséges veszélyt rejt magában az a tény, hogy irodalomtörténészeink jórésze nem foglalkozik aktívan élő irodalmunkkal, a témaválasztás terén pedig gyakran opportunizmus mutatkozik, sokan félnek a „kényes” ellentmondásos témáktól. Általános hiba a történeti szempontok túltengése, ami valóságos „irodalomtörténeti sematizmus” kialakulásához vezetett: csak nagy vonásokban mutatjuk meg egy-egy író viszonyát az osztályharc központi problémáihoz, a nemzeti függetlenséghez stb., s minthogy ez a reláció haladó írók esetében messziről nézve valóban azonosnak látszik, jellegtelen képek jönnek létre (pl. egyes egyetemi előadásokban Tolnai aggasztóan hasonlít Mikszáthhoz). E hibák forrása közös: a marxizmus-leninizmus elégtelen ismerete, lapos alkalmazása, a szovjet irodalomtörténetírás figyelmen kívül hagyása. A dokumentáció nem elég. aktívan alkalmaznunk kell azt, amit az élenjáró tudománytól tanulhatunk!

Legfontosabb feladataink a következők: meg kell tanulnunk az igazi pártosságot, amely nem a mult ahisztorikus megítélését jelenti — jelenünkből vett szempontok szerint, hanem azt, hogy amellett, *ami a maga korában haladó volt*, ki tudjuk választani, középpontba tudjuk állítani mindazt, ami a mi korunk, saját harcaink felé mutat. Nem lehetünk meg széleskörű filozófiai műveltség nélkül: az idealizmus és a materializmus harca, a polgári filozófia rothadása nem hagyta érintetlenül irodalmunkat (Vajda—Reviczky Komjáthy, Ady, népiesek stb.). Arról sem feledkezhetünk meg, hogy irodalmunk elszigeteltsége a kapitalizmus kifejlődésével teljesen megszűnt, s ezért világirodalmi ismeretekkel kell felfegyverkeznünk a magyar jelenségek értelmezéséhez. Minthogy forma és tartalom egvámmal dialektikus egységben van, igen sok esetben előbbre segít a formai elemzés akkor, amikor az eszmei magatartás vizsgálata csak általánosságban tudja megállapítani a feloldhatatlan ellentmondásokat. Pl. Kemény esetében, akinél nem elégedhetünk meg a vulgáris politikai elmarasztalással, de valószínűleg tematikája, típusalkotó készsége is csak azt mutatja, hogy nem tudott felülemelkedni „osztályrokonszenven”, amint ezt Balzac tette. Egyszóval a művészi analízist fel kell használni a világnézet *tudatosá nem vált* részének megismeréséhez. Végül az előadó az irodalomtörténetírás és a békeharc összefüggéseire hívta fel a figyelmet.

Bóka László referátuma kitűnt gazdagságával és élvezetességével, az önkritika irodalomtörténetész-körökben ritkán hallott hangjával. De amíg nem egy vonatkozásban többet adott a vártnál, sokban kevesebbet is nyújtott. Kétségtelen, hogy módszertani útmutatásai és kritikái hasznosak voltak, viszont mellőzte azoknak a kérdéseknek felvetését, amelyek magukból az anyagból lépnek eléink nap mint nap. Nem szólt a periodizációról, a Nyugat két korszakának különbségéről, a „kozmpolitizmus” jelentkezéséről a 70-es, 80-as években, az irodalmi ellenzék fogalmáról, s annak társadalmi alapjairól, másfelől a világháború alatti pacifista-humanista hangokról, az anekdotizmus és másfajta realista ábrázolási módszerek közötti összeütközésekről, — hogy csak találomra nevezzünk meg néhány, a közelmúltban is sok vitát kiváltó problémát. Ennek megfelelően a hozzászólások is többnyire csak egyetértésüket fejezték ki, vagy még néhány kutathivalóra mutattak rá, de nem igen foglaltak állást korszakos jelentőségű dolgokban.

Juhász Géza (Debrecen) a nemzeti formák megvizsgálását tűzte ki célul,

s amellet foglalt állást, hogy ne 49-et, hanem 48-at tekintsük korhatárnak. Kemény egyes regényeit kedvezőbben ítélte meg az előadónál. Káros jelenség az, hogy az emigráció irodalma iránt ellanyhult az érdeklődés.

Kardos László szintén hangoztatta, hogy az irodalomtörténészeknek részt kell venniük mai irodalmunk kritikai megrostálásában. Nagyon megelégedtünk az „izmusokról” is, pedig ez kulcskérdése a 20-as évek irodalmának, akár a szociáldemokratizmust, a népi irodalom kezdeteit vagy a Nyugat hanyatlását tekintjük. Törődni kellene a költői formák, a verselés és a műfordítás történetével is. Nem sok jót mondhatunk irodalomtörténetírásunk stílusáról, a benne uralkodó erőtlenségről, szintelenségről, konvencionálisról. Életre kell kelteni a lanya világirodalmi kutatást is.

Horváth Károly örömmel üdvözölte Bóka László szabatos meghatározását az irodalomtörténész pártosságáról: „Ne ítéljen a múlt felett a ma szemével, hanem derítse fel az író helyzetét, és abból értse meg művét. De igenis pártosan, a ma szemével válogasson... ha erről van szó, mit emel be irodalmunk folytonosságába.” Hangsúlyozta Arany hazafiasságának, Vajda formájának és az orosz hatások kutatásának nagy jelentőségét.

Keszi Imre hozzászólása kitűnt anyagszerűségével. Véleménye szerint a századvég kozmopolitizmusával óvatosan kell bánnunk, mert az nem egy esetben csak a konzervatív körök vádja a polgári haladás képviselői ellen. Igazságosabban kell itélnünk a Nyugatról, mint ez 1–2 éve történt, amikor csak a burzsoát látták benne, s nem az 1914. előtti népi mozgalmak erősen ellentmondásos szövetségesét is. Nemcsak az irodalomtörténészek hanyagolják el az élő irodalmat, hanem az írók se sokat törődnek az irodalomtörténetírással, aminek a Kongresszusról való csaknem teljes távolmaradásuk is bizonyítéka. Az elkövetkező idők központi feladatát nem a szintézis létrehozásában látja még, hanem széles távlatú monográfiák megalkotásában.

Öröndetes és újszerű esemény volt a Kongresszus két általános iskolai tanár-résztvevőjének hozzászólása: *Kövesi Józsefnée* és *Fehér Gézáé*. Fehér Géza vitát indított Babitsra vonatkozólag, azonban túlságosan merev álláspontból.

Turóczi-Trostler József akadémikus néhány ténykérdésben helyreigazította az előadót és a magyar irodalomban mutatkozó antik hatásokra irányította a figyelmet.

Nagy Miklós kifejtette, hogy a századvég anekdotikus realizmusának kisebb képviselőit nem szabad idillikus-genre realizmusuk miatt túlbecsülni, a polgári-városi irodalom kezdetei (Bródy, Ambrus stb.) elé helyezni. Bródy háttérbeszorulásával és egy megjelent rendkívül egyoldalú Ambrus-válogatással kapcsolatban kiemelte, hogy könyvkiadásunk és irodalomtörténetírásunk között gyakran hiányzik a szoros együttműködés.

Bóka László válaszában különösen Keszi Imrének arra a megjegyzésére reflektált, hogy irodalomtörténetírásunk legáltalánosabb hiánya a teljes írói arckép megrajzolásának elmulasztása. Irodalomtörténészeink ehelyett egyes pozitív vagy negatív vonásokat rajzolniak csak meg, vagy éppen csak a művek bizonyos csoportjáról tesznek említést, amint ez Bóka László Juhász Gyula-tanulmányában is történik. Ezt a kritikát általánosságban és egyénileg is helytállónak tartotta.

A Kongresszus *Waldapfel József* akadémikus zárószavaival ért véget.

Nagy Miklós

A SZERKESZTŐSÉGNEK MEGKÜLDÖTT KÖNYVEK JEGYZÉKE

- Aczél Tamás: Jelentés helyett (versek). Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 95 l. 8,50 Ft.
- Aragon: Kommunisták (1940. március – 1940. május.) Ford.: Gyergyai Albert. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 235 l. 10,50 Ft.
- Asztalos István: Tizennégyökrös gazdák (elbeszélések). (Szépirodalmi Kiskönyvtár 40.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 91 l. 2. Ft.
- Balassi Bálint: Válogatott költeményei. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 46.) Bev.: Pekete Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 87 l. 2,50 Ft.
- Benjámín László: Tűzzel, késsel. (versek). Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 72 l. 6. – Ft.
- Bolgár elbeszélések: Ford.: Illés Sándor, Kürti Pál, Lányi Piroska. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 285 l. 17,50 Ft.
- Colombi, Arturo: Az ellenség kezében. Ford.: Lányi Viktor. Bev.: Giancarlo Pajette. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 108 l. 5. – Ft.
- Csao Su-li: Kis Er Hei házassága (elbeszélés). Ford.: Kürti Pál és Makai Imre. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 140 l. 9. – Ft.
- Fabian Franz: Istenek tanácsa. Ford.: Németh Andor. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 142 l. 7. – Ft.
- Fehér Klára: Nyitott könyv. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 96 l. 6,50 Ft.
- Frič, J. V.: Emlékeim. Szerk. és Bev.: Kovács Endre. Ford.: Horváth Ferenc és Szőke Péter. Művelt Nép. 1951. 272 l. 16. – Ft.
- Gárdonyi Géza: A lámpás. (Regény. Szépirodalmi Kiskönyvtár 45.) Bev.: Bóka László. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 83 l. 2,50 Ft.
- Gárdonyi Géza: Egri csillagok. I., II. Regény. (Magyar Klasszikusok.) Bev.: Bóka László. Sajtó alá rendezte: Tóth László. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 252, 260 l. 34. – Ft.
- Fast, Howard: Névtelenek balladája. (Regény.) Ford.: Ottlik Géza, a verset Vidor Miklós fordította. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 276 l. 12. – Ft.
- Hadrovics László – Wellmann Imre: Parasztmozgalmak a 18. században. Magyar Történelmi Társulat – Művelt Nép Könyvkiadó. 1951. 95 l. 6. – Ft.
- Hegedüs Géza: Megkondulnak a harangok. (Regény.) Győry Miklós rajzaival. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 411 l. 25. – Ft.
- Hegedüs Zoltán: Új város a hegyekben. Az Ötvenes Terv Kiskönyvtára. Népművelési Minisztérium. 1952. 1,40 Ft
- Heine válogatott versei: Szerk.: Vas István, Bódi László tanulmányával. Ford.: Áprily Lajos, Babits Mihály, Csanádi Imre, Erdődy János, Fodor András, Fodor József, Gáspár Endre, Gulyás Pál, Gyulai Pál, Hajnal Anna, Hajnal Gábor, Jánosy István, Jékely Zoltán, Kálnoky László, Kardos László, Karinthy Frigyes, Károlyi Ami, Képes Géza, Keszi Imre, Keszthelyi Zoltán, Kócsvay Margit, Komlós Aladár, Lator László, Lévy József, Mészöly Dezső, Nadányi Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Petőfi Sándor, Pilinszky János, Rába György, Reviczky Gyula, Réz Ádám, Rónai Mihály András, Rozgonyi Iván, Simon István, Szabó Lőrinc, Szász Imre, Urbán Eszter, Vajda Endre, Vas István, Végh György, Vidor Miklós, Weöres Sándor, Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 463 l. 36. – Ft.
- Heltai Gáspár: A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus. (Az 1552. évi kiadás hasonmása.) Sajtó alá rendezte és bev. Stoll Béla. Köznevelésiügyi Kiadó Vállalat 1951. 16,50 Ft.
- Hét évszázad versei. Szerk.: Klaniczay Tibor, Komlós Aladár, Lukácsy Sándor, Pándi Pál, Szász Imre. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 1120 l. 1,65 Ft.
- Irodalomtudományi Értesítő. 1951. 4. sz. Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ. 1951. 153 l.
- Jankovich Ferenc: Hulló csillagok (regény). Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 371 l. 20. – Ft.
- Juhász Ferenc: Új versek. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 170 l. 16,50 Ft.
- Karczag István: Fordul a világ. (Elbeszélések.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 83 l. 6,50 Ft.
- Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. Bev. és sajtó alá rendezte: Tolnai Gábor. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 177 l. 7,50 Ft.
- Kuruc költészet. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 42.) Szerk. és bev. Esze Tamás. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 139 l. 3. – Ft.

- A Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei. I. kötet. 2. szám. Magyar Tudományos Akadémia. 1951. 131—224 l.
- Magyar Tudományos Akadémia I. és II. osztályának közleményei. (Ünnepi szám a Magyar Tudományos Akadémia fennállásának 125. évfordulója alkalmából.) 1951. I. kötet. 1. szám. Magyar Tudományos Akadémia. 1951. 127 l. 16,— Ft.
- Mai lengyel elbeszélők: Ford.: Bába Mihály, Baternay Béla, Kemény Ferenc, Mészáros István. Bev.: Matuzewski, Riszárd. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 335 l. 19,— Ft.
- Majerová, Marie: Bányászballada. Ford.: Palotai Erzs. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 158 l. 6,— Ft.
- Mainin—Szibériák: Kenyér. Ford.: Szöllősy Klára. Új Magyar Könyvkiadó. 1951. 411 l. 19,50 Ft.
- Moliere: A nők iskolája. (Vigjáték.) Ford.: Vas István. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 99 l. 7,— Ft.
- Nemcová, Bozena: Nagyanyó. Ford.: Zólyomi Antal. Bev.: Kovács Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 222 l. 8,— Ft.
- Németh Béla: Bugát Pál, a természet-tudomány magyar úttörője. (Nagy Tudósok.) Művelt Nép Könyvkiadó. 1951. 79 l. 5,— Ft.
- A Nyelvtudományi Intézet Közleményei. II. évf. 4. sz. 1951. okt. 193 l.
- Örkény István: Korán kelő emberek. (Riportok és elbeszélések.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 213 l. 10,— Ft.
- Petőfi Sándor: Utirajzok (Uti jegyzetek — Uti levelek.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 74 l. 1,50 Ft.
- Révész Ferenc: Csokonai Vitéz Mihály. (Nagy Magyar Írók.) Magyar Irodalomtörténeti Társaság — Művelt Nép Könyvkiadó. 1951. 127 l. 8,— Ft.
- Rovan, Maria: Atyafiak. Ford.: Ignác Rózsa. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 71 l. 3,— Ft.
- Sarkadi Imre: Kisértetjárás Szikésen. (II. kiadás. Kisregény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 60 l. 3,50 Ft.
- Sándor András: Sztálinváros. (Az Ötéves Terv Kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 77 l. 25,— Ft.
- Sásdi Sándor: Magvetők. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 323 l. 17,— Ft.
- Somlyó György: A béke erdeje. (Versek és versfordítások.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 211 l. 20,50 Ft.
- Sötér István: Eötvös József. (Nagy Magyar Írók.) Magyar Irodalomtörténeti Társaság. — Művelt Nép Könyvkiadó. 1951. 105 l. 7,— Ft.
- Szaltikov—Scsedrin: Egy város története. Ford.: Honti Rezső. Bev.: D. Zaslavszkij. Új Magyar Könyvkiadó. 1951. 199 l. 12,50 Ft.
- Szeberényi Lehel: Az új Salgótarján. (Az Ötéves Terv Kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 64 l. 1,40 Ft.
- Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. rész. I. kötet. Szerk.: Barta János és Klaniczay Tibor. (Magyar Irodalmi Szöveggyűjtemény, szerk.: Waldapfel József.) Tankönyvkiadó. 1951. 615 l. 63,— Ft.
- Thury Zoltán: Éjjel. (Válogatott elbeszélések.) Válogatta és bev.: Thury Zsuzsa. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 250 l. 12,50 Ft.
- Tamási Lajos: Munkások. (Versek.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 99 l. 9,50 Ft.
- Woroszylski, Wiktor: Bilincstánc. (Regény.) Ford.: Baternay Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 90 l. 7,— Ft.
- Zápotocky Antónin: Viharos esztendő. 1905. (Regény.) Ford.: Bálint Endréné. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 331 l. 12,50 Ft.
- Zercsanyinov—Rajhin—Sztrazsev: Az orosz irodalom története. (Puskin halálától Gorkij fellépéséig. Szerk.: Brodskij N. L. Ford.: Mihók Béla. Közoktatásügyi Kiadóvállalat. 1951. 566 l. 27,— Ft.
- Zrinyi Miklós válogatott művei. (Magyar Klasszikusok.) Bev.: Klaniczay Tibor, sajtó alá rendezte: Bán Imre. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 436 l. 20,— Ft.

Ára: 8,— Ft
Előfizetés félévre: 12,— Ft

Felelős szerkesztő: Barta János — Felelős kiadó: A Köznevelési Kiadóvállalat igazgatója
Előfizetés, reklamáció és árusítás: V., Szalay-u. 10—14. Telefon: 122—044
Kiadóhivatal: Bpest, V., Szalay-u. 10—14. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 71.878.252-49
52/5537. — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Erdős László ig.) — Nyomott péld.: 2250.